Ronald J. Williams

BM 506 A2E5 1897 pt. 2

10603895

WLU

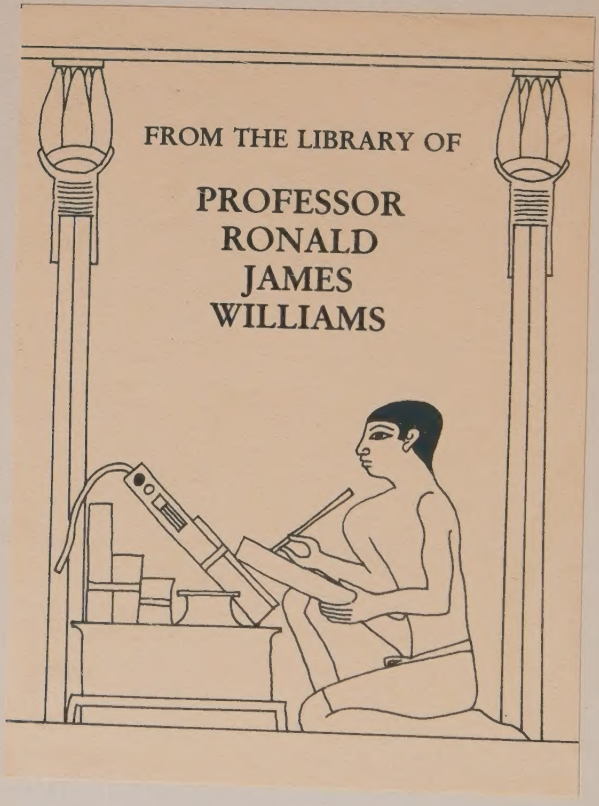

DATE DUE

SAYINGS

OF

THE JEWISH FATHERS.

APPENDIX.

London: C. J. CLAY AND SONS,
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE,
AVE MARIA LANE.
Glasgow: 50, WELLINGTON STREET.

Leipzig: F. A. BROCKHAUS.
New York: THE MACMILLAN COMPANY.
Bombay: E. SEYMOUR HALE.

[pt.2]

AN APPENDIX

TO

SAYINGS

OF

THE JEWISH FATHERS

CONTAINING

A CATALOGUE OF MANUSCRIPTS AND NOTES ON THE TEXT OF ABOTH.

EDITED FOR THE SYNDICS OF THE CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

BY

CHARLES TAYLOR D.D.

MASTER OF ST JOHN'S COLLEGE CAMBRIDGE.

Cambridge:
AT THE UNIVERSITY PRESS
1900

[*All Rights reserved.*]

DISCARD
Wilfrid Laurier University Library

Cambridge:
PRINTED BY J. & C. F. CLAY,
AT THE UNIVERSITY PRESS.

PREFATORY NOTE.

Shortly after the first publication of *Sayings of the Jewish Fathers* (1877) this APPENDIX was announced as in preparation under the title, *A Catalogue of Manuscripts of the Text of Aboth and of Commentaries upon it with especial reference to Disputed Readings.* It contains an account of a number of such manuscripts; *Notes on the Text* replacing the "Critical Notes" which preceded the Translation in the First Edition of the *Sayings*; and an *Index* to the Second Edition (1897) made by Mr J. H. A. Hart, B.A., Naden Divinity Student and Scholar of St John's College.

The famous MS. described in No. 20 has now been edited for the Mekizé Nirdamim under the name "Machsor Vitry" claimed for it by S. D. Luzzatto, who even conjectured that the *perush* on Aboth in it is by R. Simchah of Vitri-le-Français. It is in reality a recension of the commentary of R. Jacob Shimshoni (רי"ש) or ben Shimshon, whose name is given acrostically in Oxford and Cambridge manuscripts (*App.* pp. 23, 93). "This name was first pointed out, no doubt from the acrostic, by Isaac Metz, in the notice of the Oppenheim MS. in his Catalogue of that collection (קהלת דוד, or *Collectio Davidis*, Hamburgi, 1826, 8vo.) p. 284, No. 627" (Sch.-Sz.).

A manuscript purchased for the Bodleian Library in 1875 is shewn to be a copy of R. Israel of Toledo's Arabic commentary on the Six Peraqim (No. 90). His descendant

R. Isaac's *perush* (Nos. 1, 115) having been collated for the First Edition of the *Sayings*, one of the passages of the commentary in No. 90 marked by a previous owner was identified as R. Israel's by means of R. Isaac's *perush*, from which it soon appeared that the said Arabic commentary was the "great and wide sea" from which R. Isaac had drawn.

The codex described in No. 170 was found to contain a mixed Rashi-Rambam commentary on Aboth with additional notes on a passage of Pereq III. quoted in the name of R. Meshullam ben Qalonymos, and not, as had been thought, a whole commentary by R. Meshullam.

Ample materials for a continuation of the *Catalogue* have been collected, but it seemed best to publish it as it has stood now for some years without further delay.

C. TAYLOR.

5th March 1900.

MANUSCRIPTS OF ABOTH.

The Manuscripts are indexed on pages 1, 25, 57, 105.
The *Index of the Mishnah* is on pages 64—65.

פרקי אבות

British Museum Manuscripts

Nos. **1—22, 160—168***.

I. Commentaries on Aboth with or without the text

Name	Number
Rashi	19
Jacob ben Shimshon	4, 5, 14, 19—22
Maimonides (Hebrew)	3, 5, 6, 14, 16
Rabbenu Jonah	2
Isaac Israeli	1
Isaac ha-Cohen ben Chayim	15
Eliezer Nachman Foa	18

II. The text alone

Nos. 7—13, 17.

* Nos. 160—168 are indexed on p. 105.

MANUSCRIPTS

OF THE TEXT OF ABOTH, AND OF COMMENTARIES ON ABOTH.

No. 1.

BRITISH MUSEUM, Oriental 1003.

THIS is a very good copy of the valuable commentary on Aboth, six Peraqim, by

יצחק בר׳ שלמה בר׳ יצחק בר׳ שלמה בר׳ ישראל הסופר בן ישראל (תנצב״ה).

The commentary is founded upon that of the writer's ancestor R. ISRAEL, to whom he frequently alludes. He tells us that he wrote it at an early age, for his own improvement, כי כוונתי להועיל לעצמי; and that it was completed in the 28th *year of his age*, in 5128 A.M. = 1368 A.D., the date being given on the last page, thus:

שנת חַיָּיו עלי מאה וחמש אלפים ליצירה.

He describes it as a *spicilegium* from the Arabic commentary of R. ISRAEL:

ולקטתיו מהים הגדול ורחב ידים פי׳ החכם הפילוסוף האלהי התורני הר׳ ישראל ז״ל אשר הרחיב בפי׳ מסכתא זו בלשון ערב כו׳.

This MS. is quoted as B in the *Critical Notes*. For further particulars see the notes on the Cambridge MS., "ST JOHN'S COLLEGE, K. 7."

No. 2.

BRITISH MUSEUM, Harley 269.

This contains *inter alia* a commentary on the five Peraqim of Aboth, fol. 137 a—182 b, by R. Jonah (of Gerona), which was transcribed in the year הריא ליצירה = 1451 A.D. See fol. 182 b.

He justifies the omission of ובתפלה in II. 17* as follows (154 a):

ר׳ שמעון אומ׳ הוי זהיר בק״ש והזהיר בק״ש יותר מן התפלה מפני שזמן תפלה גדול ורחב הוא עד ד׳ שעות וזמן ק״ש קצר ומכוון עד הנץ החמה כותיקין וזהו לשון הוי זהיר כי צריך זהירות גדולה.

This note is cited by Isaac b. Shelomoh, who makes much use of R. Jonah's commentary, and expressly states, at the beginning of QINYAN THORAH, that it was on the FIVE PERAQIM only.

No. 3.

BRITISH MUSEUM, Harley 5686.

This contains *inter alia* the five Peraqim, pointed, with the commentary of Maimonides, followed by Pereq R. Meir, with a brief commentary, fol. 359 a—377 b. The commentary is very neatly written in small characters. It was copied in the year 1464 A.D. by Leon b. Jehoshu'a de' Rossi of Cesena, for R. Joab 'Immanuel of Reggio†, according to the statement at the end of Pereq R. Meir:

תם ונשלם שבח לאלהי עולם כי הוא הנסתר ונעלם מידי ליאון בר׳ יהושע ישר״ו מן האדמים איש צים׳נה פה באריין יום ו׳ ט״ו נובימ׳ רכ״ד לכמ״ר יואב עמ׳ מאריין ישר״ו לברכה יהיה אמן.

The MS. has some interesting historical notes, as that on the burning of twenty-four cartloads of Hebrew books in France (cf. Graetz, *Geschichte der Juden*, Vol. VII. Note 5), in year 1244 A.D. (fol. 33 b):

ובשנת חמשת אלפים וד׳ שנים לבריאת עולם . . . גרמו עונותינו ונשרפו כ״ד קרונות מלאים ספרי תלמוד והלכות ואגדות בצרפת . . .

No. 4.

BRITISH MUSEUM, Additional 11639.

A small MS., neatly written, and finely illuminated, containing *inter alia* Aboth, with a brief commentary, to some extent resembling that in No. 20. The date of the MS. as inferred from its calendar, which commences with the cycle רס״ו (fol. 563 b‡, 570 a), is about

$$265 \times 19 = 5035 \text{ A.M.} = 1275 \text{ A.D.}$$

* No. 20 has ותפילה in the text, but remarks upon it in the commentary, אין אני נורסין במשנה.

† See the Cambridge University *Catalogue of Hebrew MSS.*, by Dr S. M. Schiller-Szinessy, Vol. I. pp. 75, 88, 93.

‡ There is a mistake in the pagination of this MS., fol. 560 following immediately upon 529.

On fol. 140 b is written in gold letters:

בנימן סופר קורא וקרא חזק ואמץ אל תערץ ואל תירא אמן סלה.

and on 304 b:

בנימן הסופר אומרה.

Fol. 194 a—200 a contain the five Peraqim, without points, in double columns, with the commentary in the margin. Pereq V ends thus:

...אביך שבשמים. בן בג בג או' הפוך בה והפיך בה דכולא בה ומינה כו' הימינה. בן הא הא כו'. יהי רצון כו'.

סליק פרקא וחסלת מסכתא.

Then come the Ages, and ר' מאיר כו', ending on fol. 201 b with סליק, the saying of בן בג בג (down to תזוז only) being *repeated*, and followed by ר' חנינא בן עקש' כו', to which is appended the note, אחר כל פרק יאמר זה.

This MS. therefore supports the statement of No. 20 that Aboth ends at אביך שבשמים, by omitting the saying עז פנים כו', as above, and by repeating בן בג בג כו', as if it were an *additamentum*, rather than an integral part of the Masseketh.

The notes on the five Peraqim break off, for want of space, on the pages:

194 b, 195 b, 197 b, 199 b, 201 b,

and are continued on fol. 669 a—672 b. Then follow notes on the Ages, and on R. Meir &c., ending on fol. 674 b.

At fol. 667 a commences a סדר של חכמים, corresponding to that in No. 20, Vol. II. 101 b.

Readings:

The text has the words ודמוסיף יוסיף, in I. 14: omits *the three clauses* זו מחלוקת שמאי (v. 11): של מהומה באה in III. 21—3: reads חבה יתרה כו', והילל (v. 24): and agrees with 𝔄 in v. 28, having the introverted order, and omitting the words אנשי דמים כו'.

No. 5.

British Museum, Additional 16577.

A fine P. B., Italian rite, illuminated, containing Aboth, pointed, with the commentary of Rambam (fol. 91 a—104 b), followed by Pereq R. Meir, which is annotated,

כפי מה שפירש רבינו שלמה ז"ל.

Readings:

IV. 19, וכתר שם טוב על גביהן.* 23, לפרוזדוד.†

V. 31, סמא דכולא בה.‡

Fol. 286 a contains verses with the acrostic of יצחק. The last page of the MS. contains illuminations, in the midst of which is written in gold letters:

לה׳ הארץ
ומלאה
שלי אברהם
יוי״א בכ״ר
יעקב ז״ל

No. 6.

British Museum, Additional 17057.

An incomplete text of Aboth, unpointed (except the first line), with Rambam's commentary, breaking off at Pereq IV. 5.

No. 7.

British Museum, Additional 17058.

P. B., with Aboth, six Peraqim, pointed, fol. 236 a—241 b. Pereq VI. begins, as in some other copies, without the words שנו חכמים כו׳.

No. 8.

British Museum, Additional 18229.

P. B., with Aboth and Pereq R. Meir, pointed, fol. 97 a—104 a. The words שנו חכמים כו׳ are wanting, as in No. 7.

Before משה קבל is written:

אומ׳ אותן מפסח עד עצרת ר״ל עד שבועות.

and at the end of R. Meir:

ואחר שאמרו האבות אומ׳ קדיש דרבנן וזהו. יתגדל ויתקדש שמיה רבא כו׳.

* This is the reading of No. 20 (fol. 121 b).

† See No. 20, fol. 122 b: פרוזדור בדלת. ואולם לכסא מתרגמ׳ ופרוזדודא.

‡ This reading is common in Italian Machazors.

No. 9.

British Museum, Additional 18230.

A small P. B., with Aboth, six Peraqim, pointed, fol. 132 b—159 b. The name יוסף is marked on fol. 249 b.

Notice the reading of III. 9 :

... בעדת אל בקרב אלהים ישפוט ומנין אפי' חמשה שנ' ואגודתו כו'.

* The margin here adds ומנין אפי' שלשה שנ'. Thus the number THREE, having been omitted in the first instance, is inserted *before the number* FIVE. Compare No. 12.

No. 10.

British Museum, Additional 18690.

A small P. B., with an unpointed text of Aboth, fol. 180 b—198 a, remarkable for its omissions, in which respect it resembles the Paris MS., 636.

It is further remarkable as giving SIX Peraqim, followed by Pereq R. MEIR, or altogether **Seven Peraqim.**

Readings :

II. 4 is omitted *in loc.*, and placed between IV. 19, 20.

III. 8 is followed by 13 (ור' חנינה בן זומא* כו'), and 13 by 16; 9—12, 14, 15 being omitted. 17, תורה תשובה ומעשים טובים. 25, על מי. 26 ends, אם אין קמח אין תורה יש תורה ויש קמח.

IV. 8 is attributed to ר' יוסי. 9 is omitted. 14 ends at בנגדך, which is inserted after בטילים הרבה. 13 (with יוחנן for חנניה) *follows*. 23, לפרוזדוד. 25, בשעת אבלו, for בשעה שמתו כו'. 28 (down to מגתו) follows, and then 30—32; 26, 27, 29 being omitted.

V. 9 is omitted. 23, 24 (מחלוקת שמאי והלל) come *before* 21, 22. 30, יהודה בן טבאי כו' שבשמים.

The Pereq ends with שמואל הקטן כו', and בן חמש כו'; 30—32 not being included.

* This text has other variations in names besides those mentioned above.

Then follows:

פרק ששי

בן בג בג אומ׳ הפוך בה דכולה בה סיב ובלה בה ומנה לא תזוע. בן הא הא או׳ לפום צערא אגרא. תניא ר׳ נתן אומר הלמד תורה מן הקטנים כו׳.

The Pereq continues as in "PARIS, 636." It ends on fol. 194 b, and is followed by

פרק ר׳ מאיר,

which concludes on fol. 198 a with the words:

סליקו להו מסכת אבות.

No. 11.

BRITISH MUSEUM, Additional 18691.

P. B., with pointed text of Aboth, and Pereq Rabbi Meir as far as אלא תורה ומעשים טובים בלבד שנ׳ (VI. 9), fol. 133 a—154 b.

No. 12.

BRITISH MUSEUM, Additional 19666.

P. B., with pointed text of Aboth, six Peraqim, fol. 87 b—99 a, preceded by the words:

פרקי אבות שקורין מפסח לשבועות.

The letters of אלעזר are marked on fol. 275 b.

Readings:

III. 9, . . . בעדת אל ומניין אפילו שלשה שנ׳ בקרב . . . חמשה שנ׳ ואגודתו כ׳, the number THREE coming before FIVE. 17 is read as in 𝔄, except תורה ומעשים טובים.

IV. 19, על גביהם, without עולה.

V. 31, סמא דכולא בה ובה תחזה וסיב וכולָה (?) בה. Compare *Crit. Note* on the origin of the reading וּבְלָה בה.

No. 13.

British Museum, Additional 19667.

A very small P. B., described as "Preces secundum ritum Hispanicum."

The five Peraqim, pointed, are written in the upper and lower margins of fol. 228 a—284 b, and upon fol. 285, which concludes the MS.

Reading, in v. 24, מחלוקת בית שמאי ובית הלל.

Ending of Aboth:

After אביך שבשמים (fol. 283 a), come בנפול אויבך כו׳, and בן חמש כו׳, followed by:

תניא ר׳ יהודה הנשיא אומ׳ עז פנים לגיהנם כו׳,

the saying עז פנים כו׳ being introduced only as *baraitha;* and after this, בן הא הא כו׳, *followed by* בן בג בג כו׳, and ר׳ חנינא בן עקשיא כו׳.

No. 14.

British Museum, Additional 19944—5.

A very fine P. B., Italian rite, with illuminations; written in Florence by יצחק סופר בן עובדיה, and dated* 5201 A.M. = 1441 A.D.

Vol. I. 117 b—136 b contains Aboth, pointed, with the commentaries of Maimonides, and "Rashi," in double columns. Pereq R. Meir follows, with the commentary of "Rashi;" for although this part of the commentary is said in Dukes' catalogue to be unnamed, the רש״י on fol. 136 b must be intended to be carried on.

The commentary here attributed to Rashi† agrees with that of the "Machazor Vitry." Its sixth Pereq is often used to supplement the commentary of Maimonides, which, according to an express statement of Isaac bar Shelomoh, was on the Five Peraqim only.

* See Vol. II. 169 b.

† Bar S. quotes it in the name of Rashbam, and quotes a different commentary in the name of Rashi.

No. 15.

British Museum, Additional 26960.

Contains *inter alia* a commentary, fol. 64 a—188 b, on the six Peraqim by

יצחק הכהן בן חיים נ״ע (בן אברהם בן יצחק בן יוסף הכהן נ״ע).

The commentary is dated at the end, עזרא (= 1518 A.D.).

No. 16.

British Museum, Additional 27070.

P. B., containing Aboth, pointed, with the commentary of Rambam, fol. 158 b—176 b, followed by Pereq R. Meir, without a commentary.

At the end of Pereq V is written:

חסלו פירוש ומסכת אבות להר״ם ב״מו״ל.

No. 17.

British Museum, Additional 27072.

P. B., written in the year 1482 A.D. (fol. 309 b), by Abraham Farissol b. Mordekai Farissol, of Avignon.

It contains a pointed text of Aboth, fol. 119 a—134 b, followed by Pereq R. Meir.

At the end of Pereq V is written:

נשלמו פרקי אבות.

No. 18.

British Museum, Additional 27115.

Aboth, six Peraqim, with the commentary of

אליעזר נחמן פואה

transcribed by one שלמה (fol. 114 b).

No. 19.

British Museum, Additional 27125.

This MS., which is described by Luzzatto in *Kerem Chemed*, Vol. IV. p. 201, contains two commentaries on Aboth.

I. The first, which is ascribed to

רבינו ישעיהו ז"ל.

(and in a later hand to Rashi), agrees with that which Isaac bar Shelomoh quotes in the name of Rashi, and which is printed as his.

Readings:

I. 3 (fol. 3 b, line 2), ושמעתי שצדוק ובייתוס כו', without the reference to the 'Aruk which is found in some copies of this commentary.

IV. 8 (fol. 7 a, line 22), ה"ג אין מספיקין בידו ללמוד וללמד, a reading cited by Isaac bar Shelomoh as peculiar to "Rashi."

This commentary properly consists of five Chapters only, according to the statement of bar S.; but the MS. has additions which cause some confusion in the ending. Thus, after Aboth (fol. 11 b), comes:

פרק ר' מאיר. בן חמש כו'.

followed, at the end of the Ages (fol. 12 a), by

סליק מסכת אבות. וזהו פרק ר' מאיר. זוכה לדברים הרבה כו'.

At the commencement of fol. 13 b there is this note on the ה' קנינים:

נראה בעיניי שהברייתא לא נכתבה כתיקנה שהרי במסכת פסחים בפרק האשה לא שנינו אלא שלשה . . .

after which comes a second interpretation of the Ages (fol. 13 b, line 12) followed, at the end of 14 a, by

נשלמו פירוש ממסכת אבות ופירוש מפרק ר' מאיר על ידי שלמה בר' משה.

II. On the same page is written:

פירוש ממסכת אבות ממ"ה רבינו שלמה ז"ל.

as the title of the second commentary, which accordingly follows, after five blank pages, on fol. 17 a—47 b, and is a recension of that in No. 20, the commencement of which is printed, *with collations from this MS.*, in *Kerem Chemed*, loc. cit.

Luzzatto concludes with the remark (p. 204) that the commentary on Aboth by "Qimchi" which de-Rossi claims to have seen in a printed Turin Siddur is a "a dream"; the Siddur containing only the well known commentary which is printed under the name of Rashi. On p. 201 he expresses the opinion that neither of the two commentaries in this MS. was the work of Rashi.

No. 20.

British Museum, Additional 27200—1.

Two fine folio volumes, described as "the Machazor of R. Simchah of Vitry, originally compiled about 1100 A.D." But they are in reality a compilation of a century later (1210 A.D.), by Rabbi

יצחק בר׳ דורבלו,

who made use of R. Simchah's Machazor Vitry *inter alia*. He also expressly cites the Machazor of R. Jacob ben Shimshon (Vol. I. 42 a, col. 1), the author of the commentary on Aboth in Vol. II. This MS. is one of the Almanzi collection.

On the celebrated Bodleian MS. which likewise goes by the name of Machazor Vitry see below, under "Bodleian Library, 1100."

The genuine Machazor Vitry was described by Isaac de Lates in the fourteenth century as,

המחזור הקטן הנקרא דיויטרי
The small *Machazor called de Vitry;*

which points to a smaller compilation than No. 20. The above testimony of de Lates — taken from a Bodleian MS. (No. 1298 in Neubauer's *Catalogue*, fol. 10 β) of a work by that author, dated 5132 A.M. (=1372 A.D.), and which has also been printed in the Hebrew part (*Ozar Tob*) of Berliner and Hoffmann's *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums* for 1877 (see p. 073, line 29)—is cited in the *Histoire Littéraire de la France*, Vol. xxvii. p. 474, where it is added in a note, that the reference may perhaps be to "la petite rédaction que l'on trouve dans les bibliothèques de Parme et de Rome (mal reconnue par de Rossi et Assémani) et dans la bibliothèque Günzburg"; but on general grounds, and in accordance with the statement of de Lates, the claim to priority must be decided in favour of the smaller compilation as against the larger. The latter, as I am informed, consists mainly of the דינים.

In the שאלות ותשובות of ר׳ יוסף קלון (ed. Venice, רע״ט = 1519 A.D.), who lived in the middle of the fifteenth century, the Machazor Vitry is referred to in section קע״ו (by misprint קע״א), where it is said :

והנה דבר ידוע הוא כי מחזור ויטרי נתיסד על פי רבינו שלמה,

the reference in the context being to the דינים only. A reference to the above work of R. Joseph Qolon is given in the שפתי ישנים of ר׳ שבתי בס of Prag (§ 140) where the following account is given of the Machazor :

מחזור ויטרי ר׳ שמחה מעיר ויטר״י, תלמיד רש״י, והוא ממהלך הכוכבים ומזלות, עיין (בשו״ת) מהרי״ק שורש קע״ו.

I am informed by Dr Neubauer that in the Bodleian MS. No. 692, § 12, containing casuistic responsa, the "Machazor Vitriac" is quoted (fol. 175, resp. 80) on the subject of הגדת פסח, thus:

וטעם המביאי' ראיה להיתר משום דכתיב במחזור ויטריך כו'.

In the above mentioned No. 692, resp. 131, fol. 194 b there is also a section headed, הועתק מן מחזור ויטרי, and commencing:

אומ' רבי' יצחק בר' אברהם דאסור לקרות בבה"כ בתוך החומ"ש היכא דאיכא ס"ת בעיר.

Thus the מחזור ויטרי is quoted for דינים in a MS. copied about 1303—7 A.D.

For another reference to the Machazor Vitry compare Steinschneider's recently published Munich *Catalogue*, Cod. 240, § 5 (מערכת האלהות), fol. 43 b:

מצאתי במחזור ויטרי שהוסד לפי רש"י כו'.

In all this (and more which might be added *) there is no evidence to shew what the genuine "Machazor Vitry" contained, except as regards the דינים. It is quite possible, however, that the greater part of it may be found embedded in this No. 20, of which we shall now proceed to give some account.

The Compiler.

1. The MS., whilst in the possession of Giuseppe Almanzi of Padua, was examined by S. D. Luzzatto, and described by him (*Kerem Chemed*, Vol. III. p. 200) as

מחזור ויטרי לרבנו שמחה תלמידו של רש"י,

the work of the actual compiler being inadequately described in the words:

ויש בו כה וכה דברים נוספים מר' יצחק ברבי דורבלו.

He remarks that he is unable to identify this Isaac בר' דורבלו, but records a suggestion which was made to him by Rapoport that he was

ר' יצחק מאורביילו בעל ספר המנהל.

This however does not account for the בר' which precedes דורבלו, nor does the latter resemble the transliteration of d'Orbeil so closely as might have been expected; to say nothing of the circumstance that it is the custom of our R. Isaac to use the Hebrew מן, in preference to the French *de*, as a prefix of locality, *e.g.* in מפריש, מויטרי, מבריגא, מדנפירא.

* For example, Dr Neubauer favours me with several references to the מחזור ויטרי in the so-called Zürich glosses to the סמ"ק. See MS. Opp. Addit., No. 879 in Neubauer's *Catalogue*, folios 41, 82, 135, 171.

As the name of דון אברבנלו occurs both with and without the ו, so the name of * ר׳ דורבלו is written both with the termination ו, as in this MS. (Vol. I. 158 b, 159 a, 161 b; Vol. II. 38 a, 40 b, 53 b, &c.), and without it, as on p. 8 of the חופש מטמונים of Berl Goldberg (Berlin, 1845), where (in No. ב׳׳י of the תשובות of רש׳׳י) there occurs the passage:

מי אנכי חדל אישים וישפל להכנים ראש אצל הר גבוהה ותלול המחלק שלל לאגפיו בשורות ענף ועשית פרי ומה עלתה על לב רבינו הזקן ראש נדיבי פאתי יעקב ר׳ דורכל (צ׳׳ל דורבל) להזקיק צעיר לימים לענות על ריב אמר לי לבי מאשר יקרתי בעיניו מאז חבבני ובא להתפנג בבנו וקטנו לתהות בקנקן ריקן אולי לחכמה להשיב נכוחה ויקרא מרי עלי חכם בני ישמח לבי על הדברים הכתובים אני כותב לפניהם מה דעתי נוטה.

The "R. Durbal" spoken of in this passage, which is referred by Grätz (*Gesch. der Juden*, VI. 78), was a זקן when Rashi was young, and may have been a great-grandfather, or more remote ancestor, of our יצחק בר׳ דורבלו, who was a younger, perhaps much younger, contemporary of Rashi's grandsons. He is referred to by Zunz in his *Literaturgeschichte der Synagogalen Poesie*, p. 252, where it is said that "R. Salomo... stand mit Durbel, &c. in brieflicher Verbindung." A later Durbel is doubtfully referred to on p. 484 of the same work: "Daniel [oder Durbel?] b. Jacob, vermuthlich unfern den Jahren 1200—1240."

I have seen a volume of Lent Sermons by one Petrus Dorbellus andegauensis, which was published in Paris in the year 1518 A.D.; and there was a Nicolas Dorbellus, a professor at Poitiers, who died in the year 1455 A.D. The name of the latter is indeed explained by *de Orbellis* in Zedler's *Universal Lexicon*, Vol. XXV., Col. 1743: "Orbellis (Nicolas von), sonsten auch Dorbellus genannt, ein minorit von Angers," &c.; but this explanation may perhaps have been given conjecturally, since the name in question was already of some antiquity, the elder דורבל, mentioned above in connexion with Rashi, having been born if not in the *tenth* at any rate early in the *eleventh* century.

It may be worth while to compare the diverse interpretations of the second name of ר׳ שבתי דונולו בן אברהם, which Zunz explains as a designation of locality: "Vermuthlich war er in *Nola* ansässig (*Gottesdienstl. Vorträge*, p. 362); whilst Grätz identifies it with Δόμνουλος (*Gesch. der Juden*, V. 352). Cf. Steinschneider's Bodleian *Catalogue of Hebrew Books*, No. 6864.

The compiler, whatever may have been his nationality, had at least visited Russia, as we gather from his statement (Vol. I. 158 b, col. 2):

ואני נשאלתי ברוסייא כו׳.

* We should perhaps read דון דורבלו in place of דון דייבלו, "Don Diavolo," which is given as a reading of a manifestly corrupt signature in the *Hist. Littéraire de la France*, Vol. XXVII. p. 665. For the form Abarbanelo see Schiller-Szinessy's *Catalogue*, Vol. I. 112.

It has even been suggested that he is to be identified with the Isaac of Russia mentioned in Schiller-Szinessy's *Catalogue**, Vol. I. 54, 163, 164, &c.

He records a subsequent meeting with R. Isaac ha-Laban at Prag (Vol. I. 159 a, col. 1):

כשבאתי אצל הרב רב יצחק בר׳ יעקב הלבן בבהם בעיר **פרגא** נומיתי לו שכן שאלוני ברוסייא וכן השבתי כו׳.

The MS. is full of allusions to Rashi, who was no longer living. Cf. I. 138 a:

בימי רבינו שלמה שאלו דבר זה . . .

Rashi's grandson רבינו תם, or יעקב בן מאיר, is frequently cited.

Still later generations are referred to. Cf. Vol. I. 158 b, col. 2:

ואני יצחק בר׳ דורבלו ראיתי ברמרו † דאתרייא (*sic*) ביה מילתא **בר׳ יוסף בנו של רבינו יעקב בן רבנא מאיר מבנו**. ואחר שהתפללו מנחה בערב שבת בבית הכנסת ישב לו ר׳ שלמה אחי רבינו שהיה מתפלל. וא׳ לו רבינו יעקב אחיו לך להביא יוסף בני לבית הכנסת. שלח עמו החבר ר׳ יצחק בן רבינו שמואל ואחרים עמו. כיון שבא לבית הכנסת ירד הרב ר׳ שלמה לפני הארון וא׳ ברכו.

From this we gather that he was present at Rameru on the occasion of the death of a grandson of Jacob ben Meir, and it may be inferred with probability that he was himself a *younger* contemporary of the grandsons of Rashi.

In immediate sequence upon the above he speaks as an eyewitness of the practice in Bourgogne on such occasions:

תמהתי מה טעם איחרו להביאו עד אחר המנחה כי ראיתי במלכות **ברגויינא** שנהגו כו׳.

Lower down in the same column are the words (already quoted) ואני **נשאלתי ברוסייא** כו׳.

The above passages in which the name of בר׳ דורבלו occurs are found in the latter half of הילכות אבל. The same section contains the passage referring to the Machazor Vitry (which we shall notice again lower down), as also the following two passages of interest, in all of which the name of our R. Isaac occurs.

* In Vol. II. p. 66 of the same *Catalogue* (MS. No. 92), which was not printed until the above had been for a long time in type, it is expressly stated that our Isaac בר׳ דורבלו was none other than this Isaac of Russia. It is added that this No. 20 doubtless contains large and important portions of the Machazor of ר׳ תם, a work which R. Meir of Rothenburg distinctly cites. Our R. Isaac is further identified as the editor of Rabbenu Tam's ספר הישר.

† Rameru (Ramerupt), in N. France, where ר׳ תם resided.

The former of the two passages refers to an accusation of sorcery brought against the Jews in Paris in consequence of their practice of throwing earth [with *herbs*, according to (ד) שלחן ערוך, יורה דעה. ס׳ שע״ז.] behind them on the return from a funeral. It is found in Vol. I. 161 a and 161 b.

בפריש הלשינו פעם אחת משומדים אל המלך על כל ישר׳ שהיו משליכין עפר אחריהם בשעה שחוזרין מאחרי המת להטיל בשפים על הגוים להמיתם, קיבל לשון הרע, וקרא אל הרב ר׳ משה בר׳ יחיאל בן הרב ר׳ מתתיה הגדול מפריש וא׳ לו כו׳ . . . הוספתי זה לספר בשבחו של מקום כו׳. יצחק בר׳ דורבלו :

The latter of the two passages (Vol. I. 162 a, col. 1) shews that our R. Isaac was present at Rameru on the occasion of the wedding of R. Jacob ben Meir's daughter.

ונמצא במדרש אין אומרי׳ החי אלא בבית האבל, אבל שמעתי רבינו יעקב בחתונת בתו ברמרו ואמר החי וישאלו ממנו למה אמרו, והשיב שהרבה טרח למצוא אותו מדרש ולא מצאו לא בתלמוד שלנו ולא באבל רבתי ולא במסכת שמחות, לפיכך אינו נמנע מלאומרו בכל עת תמיד. יצחק בר׳ דורבלו. ת׳ * :

The section הילכות אבל ends in the next column.

The name of בר׳ דורבלו occurs again in several passages of הילכות ראש השנה, which commences at Vol. II. 35 a (סימן שט״ו) and extends to fol. 45 a, col. 2. One such passage will be cited below in § 3, from Vol. II. 38 a, col. 2. Some pages later (II. 40 b, col. 2) is the section :

ואני או׳ דודאי מן הזמנים הוא . . . וקא חשיב נמי ראש השנה. יצחק בר׳ דורבלו† :

At the end of תפילות ראש השנה (II. 53 a, col. 1, סימן ש״נ) comes a short quotation from רבינו ניסים, which is signed :

כ״ש באלמיינא אני יצחק בר׳ דורבלו. ת׳ :

and this signature is also found once again in the next column (סימן שנ״א).

Now to return to the above mentioned passage in which the Machazor Vitry is expressly mentioned—in Vol. I. 159 a, col. 2, at the conclusion of a section signed יצחק בר׳ דורבלו, is a fresh section commencing :

ומיפירושי רבינו חננאל בר׳ חושיאל איש רומי העתקתי כו׳,

* The abbreviations ת׳ and תו׳ denote תוספת.

† This is followed immediately by a paragraph signed א׳ב׳ג׳. This denotes the celebrated Eliezer ben Nathan of Mainz, who is quoted as in correspondence with R. Jacob ben Meir in the ספר הישר [see for example, סימן תרט״ו], of which our R. Isaac was the editor. See above, p. 15 note *.

and ending:

עד כאן הוספתי לפרש אני יצחק בר׳ דורבלו על פי אשר ראיתי מעשה, והבא לידי, ושפירשתי ושקיבלתי. ת׳. מכאן ואילך ממחזור ר׳ שמחה מויטרי.

But this מכאן ואילך, from which Luzzatto seems to have inferred that he had a veritable Machazor Vitry before him, applies only to the immediate context, for (i) only two leaves later (161 b) there is another signature of יצחק בר׳ דורבלו, and (ii) one page earlier (158 b) the same form of expression is used with reference to another authority:

...מכאן ואילך ליקוטין מדברי רבינו שלמה כו׳.

For other examples of the same formula compare:

I. 53 b, col. 1 (סימן ק״ל). עד כאן ה״ג. מיכן ואילך פרש״י בסוטה.

II. 29 b, col. 2 (סימן ש״ג). מכאן ואילך יסד ר׳ מאיר שליח ציבור.

II. 46 a, col. 2 (סימן שמ״ד). עד כאן תוספת. מיכן ואילך יסוד העמרמי.

From the way in which בר׳ דורבלו here refers to R. Simchah's Machazor it would seem that he regarded it as merely one of several sources from which his materials were drawn. Luzzatto himself (*loc. cit.*) calls attention to the occurrence of later literature in the MS., thus:

ובסימן קמ״ד נמצא...קצור הלכות שבת מס׳ התרומה אולי ר׳ יצחק בר׳ דורבלו הכניס אותו בספר רבנו שמחה שהיה קודם בעל התרומה, או המעתיק הוסיף אותו.

But this is by no means a solitary instance. The work contains so much comparatively late literature, including for example poems which are ascribed, as below, to Ibn Ezra, that its compilation as a whole must be attributed, not to R. Simchah, but to R. Isaac b. R. דורבלו. The use made of the Machazor Vitry by our MS. is in itself an evidence that it claims to be something different therefrom.

The following notices from other sources of Isaac b. דורבלו may be added to those already given from the MS. before us.

a. In Brüll's *Jahrbücher für Jüdische Geschichte und Literatur*, II. 77 the annexed citation is given from Mannheimer's *Geschichte der Juden in Worms*, p. 27 (Frankfurt, 1842).

אני יצחק בר׳ דרבלו ראיתי בוורמשא כתב ששלחו אנשי רינוס לארץ ישראל שנת תש״ך לפרט, שאלו את קהלות ארץ ישראל על שמועה ששמענו על ביאת המשיח, וגם סירכא דלבא מה אתון ביה.

b. For the next passage I am indebted to Herr S. J. Halberstam. It occurs in his MS., No. 115, of the האסופות ס׳, fol. 41 a.

ואני יצחק בר׳ דורבלן אומר כיון שאין בקיאין במראה כראשונים יש לנו לגדור בעצמינו פן ירגילו להתעצל ולהקל, כאשר ראיתי במלכות פולין בסוחרים ההולכים בדרך.*

c. The following passage also is supplied by Herr Halberstam from the same MS., fol. 101 c.

יצחק בן דורבלו„ אין מונין האבל במניין העשרה להתפלל עמו ביום ראשון ולא לגבי ברכת המזון ולא לעשרה ולא לשלשה אבל מכאן ואילך מונין אותו למנין להתפלל ולברך עמו וכן הלכה.

Thus we have traced the name of Dorbel as far back as, perhaps, the *tenth* century, and on the other hand down to the *sixteenth*. Moreover, our R. Isaac of that name has been found in Russia, Prag, Poland, Worms and Burgundy; and he has been found on two occasions at Rameru in N. France in the lifetime of Rashi's famous grandson Jacob ben Meir, of whom he was clearly a disciple. A man of his varied experience may well have been the compiler of a Machazor such as this, in which so many authorities are quoted, and the ritual uses of various countries are compared one with another. But in any case no sufficient reason has yet been shewn for regarding so comprehensive a work as a mere edition of the Machazor Vitry, however much of the latter it may hereafter be proved to contain.

Dates of Compilation and Transcription.

2. Of the later literature contained in the compilation, notice the poems:

I. 90 a (סימן קצ״ז) אחר לר׳ אברהם אבן עזרא „
כי אשמרה שבת אל ישמרני,
אות היא לעולמי עד בינו וביני, כו׳.

II. 92 b (סימן תכ״ג). פיוט לר׳ אברהם אבן עזרא „
אשריך הר העברים על ההרים הגבוהים, כו׳.

II. 167 b (סימן תצ״ב). זמר אחר לר׳ יוסי קמחי „
יחיד וזולתו עזרי מאיין, ונראה בלבבות ונעלם מעין, כו׳.

II. 226 (סימן רנ״ד). אחר לר׳ אברהם אבן עזרא „
קוראי מגילה הם ירננו אל אל, כו׳.

On the next folio (227 b, col. 1) one "R. Abraham" is referred to as no longer living, thus, מפי ר׳ אברהם נ״ע. The proper place of the last mentioned poem, as appears from its paragraph mark, is before the poem, אשריך כו׳; and it is through the misplacement of some portions of the MS.,

* This passage is to be found in the Bodleian MS. No. 1101, fol. 210 b (Neubauer's *Catalogue*), with the difference that it is there in the third person, and that the name דורבלו is missing, thus ר׳ יצחק בר׳...אומ׳.

on which see below (§ 4), that it is found in the second volume, instead of the first.

At the end of Vol. II. are several pages on the calendar—כך תיקון בצרפת (fol. 263 b). Fol. 264 b, col. 1 indicates the date of the *compilation* (1210 A.D.):

ויש לנו ד' אלפים וט' מאות וע' שנה מבריאת עולם.

At the end of fol. 267 a is written:

נשלם : חזק :
והא לך סדר התקופות
והמולדות ושאלה :

and fol. 267 b commences:

תקע"ט למניין שנת ה' אלפים ושנים לבריאת עולם. ושנת ה' למחזור רס"ד . . .

whence it may be inferred that the *transcription* was completed not before 1242 A.D. On fol. 268 b, col. 1, is written, השלמתי מחזור רס"ד.

The Scribe.

3. The name of the principal scribe, שמעיה, is indicated in several places. Immediately before Aboth (II. 92 b) is written:

סליקו הילכות סכות. חזק **שמעיה** לא יוזק.

Cf. Vol. I. 122 a, 173 b; II. 92 a, 93 b, 97 b, 101 a, 101 b.

The expression **הכותב**, which occurs in several places, denotes not the scribe, but the compiler יצחק בר' דורבלו. Compare:

(I. 99 a) **ואני הכותב** שאלתי זה כמה שנים על זה לר' אשר בר' משולם מלונייל, והא לך תשובתו כו'.

(I. 111 b) ולי **אני הכותב** הראה מורי ראיה מפורשת ממסכת שמחות כו'.

(II. 38 a) עזריאל בר' נתן ז"ל. **ואני יצחק בר' דורבלו** מצאתי תשובה זו מרבינו עזריאל **וכתבתיה** כאן למען תמצא. ואחריה **אכתוב** תשובת רבינו יעקב על דבר זה שהשיב לשונא לר' שמעון בר' נתנאל.

(II. 117 b) **ואני הכותב** תמה עלה דההיא דאמרי' כו'.

(II. 144 a) שמשתי **אני הכותב** דבן בג בג ובן הא הא גרים היו כו'.

(II. 175 b) **ואני הכותב** מצ' בהג' דרב יהודאי גאון כו'.

Index of the Manuscript.

4. The MS. is in some confusion. Thus, מסכת דרך ארץ (סימן תקל"א) begins at Vol. II. fol. 231 b, and ends, with the words, סליק מסכת דרך ארץ

פרקים י׳, at Vol. I. fol. 120 b. It is followed by other matter (as far as סימן תקע״ו) belonging to Vol. II., all of which is placed between סימן ר״ע and ס׳ רע״א, and ends at Vol. I. 153 b, with the words :

עד כאן העתקתי מכתיבת יד החבר ר׳ משה מברינא*. ועוד אומרי׳ כי יש חרם שלא לבטל תפילה בשבת ויום טוב בשום דבר אם לא ביטל כבר ג׳ תפילות ואם בשביל תקנת הקהל אף לכתחילה מותר. סליק.

The above-mentioned tract דרך ארץ is divided in this MS. into *ten* chapters, the second of which chapters includes what is elsewhere given, under the title of פרק בן עזאי, as a chapter by itself; and in this respect the reading of our MS. differs from that of the "Machazor Vitry," as quoted in some editions of the Talmud Babli. Portions of the first and second chapters are missing, viz. between איסור שרוה ובא (Vol. II. 231 b), and הכת׳ אומ׳ אמרו צדיק כי טוב (Vol. I. 116 a). The tract is preceded by two fragments from the beginning and the end of הילכות דרכן של תלמידי חכמים (Vol. II. 230, 231), now better known under the name of דרך ארץ זוטא.

The order of the סימנים in the MS. as at present† arranged may be gathered approximately from the annexed table, which indicates its chief omissions and transpositions. It is defective at the beginning, the first paragraph mark being ז׳. The second volume contains the *twenty-one* chapters of מסכת סופרים (fol. 215—223, 233—238, 228 a) and not chapters I—XIV. only, as Luzzatto was led by the disorder of the MS. to remark.

Vol. I.			Vol. II.		
ז׳ (1 a)	to	רמ״ט (109 a)	רפ״ה (12 a)	to	תקכ״ו (222 b)
רע״ה (111 a)					
רס״ב (112 a)	to	ר״ע (115 a)	ר״נ (225 a)	to	רס״א (227 b)
תקל״ב (120 b)	to	תקע״ו (152 b)	תקכ״ח (229 a)	to	תקל״א (231 b)
רע״א (154 a)	to	רע״ד (156 b)	Folios 239 a—260 b contain poems not marked with any סימן‡.		
רע״ו (159 b)	to	רפ״ד (163 a)	תקע״ח (263 b)	to	תק״ף (268 b).

* This ברינא may denote *Brünn* the capital of Moravia, or possibly *Brienne* in France.

† August, 1882.

‡ Observe that a number of folios have been transposed from this their proper place to Vol. I. 120—152.

Some of the main sections are divided into subsections, as below:

קנ״ה] This contains הלכות שבת, extracted from the ספר התרומה of ר׳ ברוך בר׳ יצחק, with the numerals from א׳ to נ״ג (I. 60 a—70 a).

תק״ם] This contains הילכות שחיטה, extracted from the same work, and numbered from א to קל״ח (I. 129 b—143 b).

רפ״ד] In this section, which contains *inter alia*,

הילכות פסח מבוארות מבית מדרשו של רבינו שלמה בר׳ יצחק צרפתי ז״ל,

there is a numbering from א׳ to ק״ט (I. 163 b—II. 11 b). The folios I. 178—181 are out of order.

תצ״ט] This section contains הילכות נידה, numbered from א׳ to כ״ד (II. 176 a—177 b), from the above-mentioned ספר התרומה.

The Commentary on אבות.

5. In Vol. II., fol. 93 a—144 a, סימן תכ״ד to ס׳ תכ״ט, is an unpointed text of the six Peraqim, accompanied by a very copious and valuable commentary, of which many copies—more or less complete—are extant, especially in Prayer-Books of the Franco-German rite. French words are used in several places. Cf. fol. 118 b:

שַׁא דולור שְׂרַא פור לוִי

Sa douleur sera pour lui,

where, as elsewhere, the לע״ז has been explained by a possessor of the MS.

The Six Peraqim commence on the following pages respectively

93 a,	102 b,	109 b,	117 b,	125 b,	136 b.
(I.)	(II.)	(III.)	(IV.)	(V.)	(VI.)

On fol. 101 a, &c. there is סדר מקבלי התורה, introduced by the words,

שכחתי לעיל בריש פירקי׳.

Before משה קבל is written:

פירקי אבות דר׳ נתן. ודין סימנהון. כשאומ׳ בבקר. בראשית ויצא. שמות ויקחו.

The commentary borrows freely from the אבות, or משנה, or בריית, of רבי נתן, which is commonly designated by the one word בריית.

The following references in the commentary deserve notice:

כפרש״י בוזאת תהיה בו׳. fol. 96 b. (I. 8).

fol. 105 a. (II. 5). הילל כת׳ במשנת רבינו גרשום ור׳ אפרים* בלא ר׳.

fol. 109 a. (II. 17). ואני שמעתי בשם רת אל תהי רשע כ׳.

fol. 115 b. (III. 25). ור׳ משולם בר׳ קלונימוס איש רומי פ׳ לסעודה ליום המיתה ... כמו שמפורש בפ׳ גן עדן שיסד ר׳ יהושע בן לוי כו׳.

fol. 117 b (III. 25). ורב נתן הבבלי שסידר את הערוך פי׳ כו׳ ... ובלשון ערבי קרוי פורפאורא, ואני הכותב תמה עלה דההיא דאמרי׳ כו׳.

fol. 128 b. (V. 9). כמו שמצינו באגדת השכם†, ודברי הימים של משה.

fol. 143 b. (VI. 10). וראיתי מדרשו של ר׳ שמעון (נ״א שמשון) קרא בספר משלי כו׳.

The Note on the "*Five Possessions*", which this last reference introduces, *is one of the distinctive passages of this commentary.* Its contents are given in the Rabbinic foot note on the words חמשה קנינים.

Compare also the note on ר׳ הלל (II. 5), where the title ר׳ is said to be a corruption of the numeral ד׳; the note on the form of the word פרוזדור (IV. 23), which is to be written בשני דלתין, that is to say, with a *Daleth* at the end, and not with a *Resh*, פרוזדור; and the notes, in the introductory portion of the commentary, on the different systems of vowel points (fol. 93 b, lines 9, 10):

ולפיכך אין ניקוד נובערני‡ (נ״א טבערני) דומה לניקוד שלנו ולא שניהם דומים לניקוד ארץ ישר׳,

and on the unlawfulness of pointing the Thorah (fol. 93 b, lines 11, 12):

ולפיכך לא ניתן ספר תורה לינקד כו׳,

with which compare the similar sayings from תשובות הגאונים, in סימן ק״כ (Vol. I. 49 a):

ספר תורה שניתן למשה בסיני לא שמענו בו ניקוד ולא ניתן ניקוד בסיני כי החכמי׳ ציינוהו לסימן ואסור לנו להוסיף מדעתינו פן נעבור בבל תוסיף, לפיכך אין נוקדין ספר תורה.

The Ending of אבות.

6. In this commentary it is expressly asserted (Vol. II. fol. 134 b) that מסכת אבות ends at the words

לעשות רצון אביך שבשמים.

* Cf. fol. 96 b, 126 b.

† A lost work, which is alluded to elsewhere. Cf. Schiller-Szinessy's *Catalogue*, Vol. I. p. 54 and II. p. 69, Note 1. And see Steinschneider's המזכיר, Vol. VIII. p. 20, on ספר והזהיר.

‡ Other copies of the commentary read חברני, or של יונים, or ברני (ניקודת), &c.

But the customary additions are given immediately afterwards, thus:

יהודה בן תימא אומ׳ הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים.

עז כנמר, אנגריש* ב׳, כדא׳ בביצה שלשה עזין הן יצר׳ באומות, הוי בעל זרוע לעסוק בתורה בכל כחך. וקל כנשר, שהוא חש לאכול ומגביה לטוס מכל העופות. וגבור כארי, מלשון המקרא הוא, כמו שא׳ דוד בשאול ויהונתן, מנשרים קלו מאריות גברו. חסלת מסכת אבות.

שמואל הקטן אומ׳ בן חמש שנים למקרא כו׳ בן מאה כאילו מת עבר ובטל מן העולם. ברוב המחזורים שנינו ההיא דשמואל הקטן

אומ׳ בנפל אויביך אל תשמח בסוף בי׳ מאמרות, ואעפ״ש ששנויה למעלה בפ׳ בן זומא, כדי לסמוך עליה הוא היה או׳ בן חמש שנים למקרא, וי״ש שאין כת׳ למעלה לדשמואל הקטן וכת׳ הכא . . .

†תניא ר׳ נתן אומ׳ עז פנים לגהינם כו׳.

The sayings of בן בג בג and בן הא הא are not given as part of the genuine Five Peraqim, but are placed at the end of Pereq VI. (143 a).

The Authorship of the Commentary.

7. We have already intimated (p. 12) that the name of the author of the commentary on Aboth in this manuscript is

ר׳ יעקב ברבי שמשון.

This is inferred from the acrostic verses prefixed to its fifth Pereq in the Cambridge University MS. Addit. 1213,—No. 92 as described in Schiller-Szinessy's *Catalogue* (Vol. II. pp. 61—72), and to its fourth and fifth Peraqim in the Bodleian MS. Opp. 317. The acrostic in the former MS. gives the name יעקב simply, whilst those in the latter give the full name יעקב ברבי שמשון. He was the teacher of Rashi's grandson Rabbenu Tam; and, as we gather from the above mentioned MS. No. 92 (fol. 27 b, line 15), the name of his own teacher was R. Shemuel Hallevi. For an allusion to him in this MS. see Vol. I. fol. 76 a, col. 2:

פי׳ הרב ר׳ יעקב בר׳ שמשון כו׳ . . . ואני שמעתי מפי הרב תוי״ט דט״ו שבחות יש בו כו׳.

In Vol. I. fol. 42 a, col. 1, he is named as the compiler of a Machazor.

* "Engri (an-gri), *s. m.* Espèce de léopard du Congo. On trouve aussi engroi." See the French Dictionaries of Littré and of the *Académie Française*.

† For the remainder of this בריית see *Critical Notes*.

His commentary on Aboth is frequently given anonymously; and it has also been ascribed to or cited in the names of Rashi, R. Isaiah, Rashbam and R. Ephraim*. Luzzatto attributed it conjecturally to R. Simchah, whom (as we have seen) he regarded as the compiler of the Machazor of which it here forms part.

When the name of the author of the commentary was once forgotten, it is not to be wondered at that it should have been ascribed to the famous Rashi or one of his school; but it may be remarked that the abbreviation רי"ש, for R. Jacob Shimshoni, would readily have been corrupted into רש"י. The same might have been mistaken for an abbreviation of ר' ישעיה. Notice the confusion between the names of R. Isaiah and Rashi in the heading of the first commentary in the MS. No. 19 described above.

No. 21.

British Museum, Additional 27208.

A very small P. B., containing Aboth, six Peraqim, pointed, fol. 177 b—227 b, with a marginal commentary, agreeing, on the whole, with No. 20.

No. 22.

British Museum, Additional 27556.

P. B., with the commentary of Eleazar of Worms. The name אלעזר is marked on fol. 164 b, 166 a, 168 b, 170 b, 186 a.

Aboth, six Peraqim, pointed, is found on fol. 160 b—185 a, accompanied by a marginal commentary agreeing with No. 20.

Reading of III. 9 (fol. 167 b):

...בעדת אל בקרב אלהים ישפוט מניין שאפילו חמשה שנ' ואגודתו ... שלשה שנ' בקרב אלהים ישפוט כו'.

where the clause בקרב וגו' is repeated.

But the commentary is upon the reading of 𝔄, thus:

וסתם דיינין חמשה כדברי ר' שהיה אומ' דייני בחמשה ... וי"מ מניין אפי' חמשה שנ' אלהים נצב בעדת אל שהיא עשרה וגם בקרב בתוך העד' שהיא חציה המשה אלהי' ישפוט כי בקרב כמו בתוך ... כך פי' רבי' נחמיה.

* R. Shemuel of Uceda, the author of the commentary on Aboth called Midrash Shemuel, refers to it in the preface to his own work as a commentary which was variously attributed to רשב"ם and ר' אפרים. See *Critical Notes*, on III. 24.

פרקי אבות

Nos. 23—90.

Bodleian Library Manuscripts

I. Commentaries with or without the text

Name	Number
Rashi	29, 37, 54, 55
Jacob ben Shimshon	24–27, 42, 44, 46, 47, 56–58, 85
Maimonides (Arabic)	23, 28, 39
„ (Hebrew)	24, 40, 41, 44–47, 66, 88
El'azar ben Shelomoh	36
Rabbenu Jonah	29, 30
Israel of Toledo (Arabic)	90
Joseph ibn Shoshan	33
Isaac Israeli	31
R. Shelomoh (Arabic)	28
Joseph Ja'betz	33
Mosheh Al'asqar	32
Gabriel of Nikolsburg	34
Mosheh ben Israel	35
Anonymous	38, 87
Translation	86

II. The text alone

Nos. 43, 48–53, 59–65, 67–84, 89.

In the following list of manuscripts of Aboth in the Bodleian Library the numbers according to Neubauer's as yet unpublished *Catalogue* of Hebrew Manuscripts are given. That is to say, the heading "BODLEIAN LIBRARY, 120", for example, designates the manuscript numbered 120 in Neubauer's *Catalogue*.

No. 23.

BODLEIAN LIBRARY, 120.

Poc. 285 (Uri 66).

This contains a good text of the five Peraqim (pointed for the most part), with the Arabic commentary of Maimonides, in Hebrew characters, fol. 97 b—192 b; followed by some extraneous matter as far as fol. 193 b, which ends with the words:

ואיצא מן מסכת אבות.

These words are repeated on the following page, and serve to introduce שמואל הקטן כו', the AGES*, and the ברייתא on עז פנים לגהינם כו'; all of which—as also a few leaves of the five Peraqim—have been supplied by a later hand.

At the end of Aboth is written:

וכתב ישמעאל בן יוסף הסופר בר' שמואל המלמד תנצב"ה.

Readings:

I. 4, ממנו (for מהן). בצמאה. 6, באשת חבירו קל וחומר. 14, נגד שמא אבד שמא, as 𝔄. 15, אם †אני לי. 18, אלא שתיקה. 19. The margin, not the text, has שנ' אמת כו'.

II. 1, ועונשן של עבירה. 5, שאי אפשר להשמע. 8, מרבה חכמה מרבה ישיבה, the margin adding, מרבה עצה מרבה תבונה. 9, אם עשיתה תורה הרבה. 10, בור סוד. 15, עין רעה. 18, ללמוד מה שתשיב, *omitting* תורה. 19, למדתה תורה הרבה נותן לך...לְבָטֵל אבל אם.

III. 1, ולאין. לרימה ותולעה, as 𝔄. The margin adds, למקום. 2, בלעונו. 7, ומפנה. 9, as 𝔄. 17, as 𝔄, except תורה ומעשים טובים. The margin adds, והמלבין כו'. 20, om. הוא היה אומר. om. מעשרות סייג לעושר. 23, the text omits חיבה יתירה כו'. 24, לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה. 28, חַסָּמָא. וְגַיְמַטְרִיָא.

* These are given as part of Rambam's text in many Italian Prayer Books, but he does not comment upon them.

† The negative is also omitted, by a clerical error, in a few other MSS.

iv. 8, in margin, not in text, וכל הלמד ע״מ לעשות כו׳. 19, om. עולה *prima manu.* 23, לְפָרְוָזְדוֹר. בְּפָרְוָזְדוֹר. 31, לַמְוָתֹ. לַחְיוֹתֹ.

v. 10, שואל בהלכה כו׳. 15, שלך ושלי שלי...שלי ושלך שלך, as 𝔄. The margin adds, (1) שלך, and (2) שלי. 31, (*sic*) דכולא בה ובה, with marginal additions.

No. 24.

Bodleian Library, 376.

Mich. 507 (ol. 665).

A very carefully written MS., containing:

I. A commentary on the six Peraqim, fol. 1 b—35 b, agreeing with No. 20.

II. The five Peraqim, pointed, with the commentary of Maimonides in Hebrew, fol. 54 a—77 a; followed by an unpointed text of Pereq R. Meir.

At the end of the MS. the scribe, Mordekai ben Levi חלפן states that it was finished in 5237 A.M. = 1477 A.D., and that it was written for R. Noah ben Immanuel of Norzi.

No. 25.

Bodleian Library, 377.

Mich. 311 (ol. 666).

At the beginning is an indifferently written commentary on the six Peraqim, agreeing with No. 20. Fol. 51 a gives the date ק״צ״ג = 1433 A.D., and the scribe's name,

אביגדור בר׳ יוסף הכהן.

No. 26.

Bodleian Library, 378.

Can. Or. 83.

Folio, three columns to the page, well written. It begins (fol. 1 a—17 b) with another copy of the same commentary.

No. 27.

BODLEIAN LIBRARY, 379.

Bodl. 145 (Uri 204).

Another copy of the same commentary, breaking off abruptly at the end of the fifth chapter with the words, סליק פרק חמישי, the remainder of the leaf on which they are written having been cut off. Folio, double columns, well written.

No. 28.

BODLEIAN LIBRARY, 380.

Poc. 43 (Uri 238).

Rambam on the five Peraqim: Arabic in Hebrew characters, followed by קנין תורה, with a commentary by

ר' שלמה אלסגלמאסי.

No. 29.

BODLEIAN LIBRARY, 381.

Bodl. Or. 598.

This MS. contains two commentaries on the five Peraqim, viz. by

I. R. JONAH, fol. 1 a—53 b.

II. "RASHI," fol. 54 a—62 b.

The margin of I. contains the text.

No. 30.

BODLEIAN LIBRARY, 382.

Opp. Add. 4to, 59.

Another copy of the commentary of R. JONAH on the five Peraqim.

No. 31.

Bodleian Library, 383.

Poc. 202 (Uri 220).

The commentary of Isaac b. R. Shelomoh, followed by a commentary on Job by R. Isaac Israel.

Near the beginning of קנין תורה this copy reads:

ורמב"ם ורמ"ה ורבי' יונה ז"ל לא פי' פרק זה לפי שאינו ממסכת' זו.

In other copies, רש"י also is classed with those who commented on the five Peraqim only; but his name is here omitted, probably by a clerical error.

No. 32.

Bodleian Library, 384.

Opp. 244 (ol. 421).

A copious commentary on the six Peraqim, headed:

ספר מרכבת המשנה שחבר החכם השלם הה"ר יוסף בכ"ר החכם השלם הה"ר משה אלאשקר זלה"ה.

The writer quotes רש"י and רשב"ם (fol. 48 a), רמב"ם, &c.

No. 33.

Bodleian Library, 385.

Mich. 265.

This MS. contains the commentaries of

I. יוסף יעבץ, on the six Peraqim, fol. 1 a—40 b.

II. יוסף ן' שושאן, on the five Peraqim, fol. 41 a—89 b.

No. 34.

Bodleian Library, 386.

Mich. 94.

The commentary of R. Gabriel of Nikolsburg, fol. 1 a—56 b, as far as iv. 19. The notes on Pereq iii., which break off at § 11, are in a later hand (fol. 30 a—45 b).

No. 35.

BODLEIAN LIBRARY, 387.

Opp. 243 (ol. 420).

At the beginning is בית אבות, the commentary of R. Moses ben Israel on the six Peraqim. This ends on fol. 88 a. At the end of Pereq v. (fol. 75 a), רשב"ם is quoted on the names בן הא הא, and בן בג בג.

No. 36.

BODLEIAN LIBRARY, 388.

Opp. 246 (ol. 423).

"Commentary (Agadic and mystical) on Abhoth (beg. i. 5*, and has also the sixth chapter) by a French or Rhenish Rabbi, the son of R. Sh'lomoh...The author composed his comm. before 5009 = 1249 (fol. 84 b)". See Neubauer's *Catalogue*.

No. 37.

BODLEIAN LIBRARY, 389.

Opp. 378 (ol. 800).

On fol. 2 a—13 b is a commentary on the six Peraqim. The date of transcription שכ"ז = 1567 A.D. is given at the end. As far as the end of Pereq v. it agrees with the "RASHI" of Isaac b. R. Shelomoh.

No. 38.

BODLEIAN LIBRARY, 390.

Opp. 245 (ol. 422).

A lengthy commentary on the six Peraqim, beginning with a reference to the MIDRASH SHEMUEL on the saying, כל ישראל יש להם חלק בו'.

* יסופו יורד לגיהנם.

No. 39.

Bodleian Library, 407.

Poc. 68 (Uri 215).

Maimonides on Sanhedrin: Arabic in Hebrew characters. The five Peraqim begin on fol. 10 b. At their conclusion the date 1488 A.D. is given thus:

שנת הרמ״ח ליצירה דהיא שנת אתשצ״ט לשטרות.

The scribe's name was

יוסף בר ידיד המכונה גראוי נב״ע בר יצחק בר משה בר יוסף.

Readings:

II. 18, ללמוד מה שתשיב, *omitting* תורה.

III. 9, om. ומנין אפי׳ שלשה שנ׳. 17, שיש לו בידו מעשים טובים. om. שלא כהלכה.

V. 24, שמאי והלל. 29, after שבשמים is written:

[שמואל הק׳ כו׳...ר׳ יהודה הנשיא] אומ׳ עז פנים לגיהנם...

but the sayings in brackets are marked for omission, and replaced by the words הוא היה.

Pereq VI. follows (fol. 50 a), with short Hebrew notes.

No. 40.

Bodleian Library, 408.

Opp. 95 (ol. 850).

Maimonides on the Mishnah, three Sedarim:

ביאור הרמב״ם על משניות נזיקין וסדר קדשים וסדר טהרות
שהתחיל לחברם בהיותו בן עשרים ושלשה שנים.

The commentary on the five Peraqim, fol. 60 b—68 b, is followed by

אבות מר׳ נתן.

No. 41.

Bodleian Library, 409.

Can. Or. 14.

Maimonides on the Mishnah, קדשים and זרעים, and on the five Peraqim, fol. 297 a—313 a.

No. 42

BODLEIAN LIBRARY, 692.

Opp. 317 (ol. 627).

This contains *inter alia* a commentary on the six Peraqim, fol. 114 b — 130 b, agreeing with No. 20. Before Pereq IV. (fol. 124 a), and also before Pereq V. (fol. 127 a), is found an acrostic of

יעקב ברבי שמשון,

who is accordingly described in the *Catalogue* as PROBABLY THE AUTHOR OF THE COMMENTARY. His name is given again acrostically in an astronomical treatise, ספר האלקוישי, of date 1123 A.D., which is bound up in the same volume. See fol. 91 b.

In the middle of Pereq V., on the margin of fol. 129 b, is written:

עד הנה כתבתי בשנת ע"ה לפרט (1315 A.D.),

and on the following page, 125* a:

פה התחלתי צ"ו לפרט (1336 A.D.).

In the margin of fol. 126* b is written, after בן הא הא כו', and before the AGES:

חסלת מסכת אבות פרקים חמשה.

The name of the scribe, שמואל, is marked in several places.

No. 43.

BODLEIAN LIBRARY, 1057.

Opp. Add. fol. 11.

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. 215 b—221 b.

No. 44.

BODLEIAN LIBRARY, 1059.

Mich. 610 (ol. 434).

P. B., containing Aboth, pointed, with the commentary of Rambam, fol. 126 b—144 a, followed by:

פרק ר' מאיר כפי מה שפירש רבינו שלמה זצ"ל.

* The number 125 occurs twice in the pagination of the MS., and is marked with an ASTERISK upon its second occurrence.

No. 45.

Bodleian Library, 1061.

Can. Or. 49 B.

P. B., containing Aboth, pointed, with the commentary of Rambam, fol. 69 b—82 a; followed by Pereq R. Meir, with a commentary which is written as if it were a continuation of that of Rambam.

No. 46.

Bodleian Library, 1062.

Can. Or. 18.

P. B., containing Aboth, pointed at the beginning, with Rambam's commentary in the margin, fol. 395 a—403 a; followed by Pereq R. Meir, with a commentary (= No. 20), which is attributed to רש״י, with the remark:

כי הרמב״ם לא פירש דבר ע״ז.

No. 47.

Bodleian Library, 1063.

Mich. 525 (ol. 446).

P. B., with Aboth, pointed, and Rambam's commentary, fol. 89 b—107 b; followed by פרק של ר׳ מאיר, with פי׳ רבי שלמה ז״ל.

No. 48.

Bodleian Library, 1064.

Mich. Add. 64.

P. B., with a pointed text of Aboth and Pereq R. Meir, fol. 32 b—39 a.

Before חמשה קניינין כו׳ (fol. 38 b), is written:

ויש מקומות שמתפללין מנחה כשאמרו עד כאן ואחר כך אומ׳ אילו חמשה קניינין שהרי אנו אומרין קודם מנחה אילו פירקי אבות ואין חובה אלא מנהג.

No. 49.

BODLEIAN LIBRARY, 1065.

Opp. Add. 4to, 62.

P. B., with pointed text of Aboth and ר' מאיר כו', fol. 106 a—117 b. At the end of Pereq v. is written, תם פרקי אבות (fol. 115 a).

No. 50.

BODLEIAN LIBRARY, 1067.

Mich. 360 (ol. 447).

P. B., with fragments of Aboth, pointed, in the margins of fol. 198, 199:

(1) From ובורח מן העברה, to לצדיקים שמקיימים (IV. 5—V. 1).

(2) From ומכריעו לכף זכות (VI. 6), to the end of the chapter.

No. 51.

BODLEIAN LIBRARY, 1071.

Can. Or. 27.

"Compendium of מחזור," with the six Peraqim, pointed, fol. 132 a—145 a.

No. 52.

BODLEIAN LIBRARY, 1081.

Reggio 63.

P. B., with Aboth and קנין תורה, unpointed, fol. 141 b—159 b.

Here and in No. 53 the fifth Pereq ends:

בן בג בג אומר הפוך בה דכלא בה כו'...בן ההא אומר כו'...בן חמש שנים ...מן השולם.

No. 53.

BODLEIAN LIBRARY, 1094.

Mich. 290 (ol. 443).

Fragment of a Machazor, with Aboth, pointed—ending, נגמרה מסכת אבות; followed, after a blank page, by פרק ששי, fol. 14 b—23 b.

No. 54.

BODLEIAN LIBRARY, 1095.

Opp. Add. 4to, 28.

"Siddur, according to R. 'Amram Gaon," transcribed by Moses b. Isaac גרסיאן, at עיר רודום, and dated (fol. 90 a), הקפ"ו = 1426 A.D.

On fol. 91 a commences

פירוש פרקי אבות לרש"י ז"ל.

Readings:

II. 17 (fol. 98 b). הוי זהיר בק"ש לקרותו בשעתו ובתפילין לא גרסינ'

IV. 8 (fol. 102 b). אין מספיקין בידו כו'.

IV. 19 (fol. 103 a). וכתר שם טוב על גביהן

At the end of Pereq v. is written, סליקו להו פרקי אבות ה'. Then follow the AGES, and שנו חכמים כו'.

No. 55.

BODLEIAN LIBRARY, 1097.

Mich. 571 (ol. 533).

P. B., containing Aboth, pointed, with the commentary of "RASHI" in the margin, fol. 85 b—99 b; followed by Pereq VI., with a marginal commentary, fol. 100 a—102 b.

It has the following note on IV. 8 (fol. 93 b):

הכי גרסינן אין מספיקין בידו ללמוד וללמד.

No. 56.

BODLEIAN LIBRARY, 1100.

Opp. 59 (ol. 668).

This, which is described as a copy of the MACHAZOR VITRY, contains a commentary on the six Peraqim, fol. 285 b—294 b, agreeing with No. 20.

Reading, in the note on the ה' קנינים (fol. 294 a):

וראיתי במדרש ר' שמעון שמשון קרא בספר משלי...

the name שמעון being marked for omission, and replaced by שמשון.

No. 57.

BODLEIAN LIBRARY, 1101.

Opp. Add. fol. 14.

"A fragment of the preceding," that is of another copy of the so-called MACHAZOR VITRY. See No. 20.

fol. 195 b. פיסקי של ביצים מן הרב יעקב בר׳ שמשון

At the beginning of fol. 90, after a lacuna, comes, ר׳ חנניה בן עקשיא כו׳, but Aboth has disappeared.

No. 58.

BODLEIAN LIBRARY, 1102.

Opp. 649 (ol. 1483).

P. B., with a pointed text of the six Peraqim, and marginal commentary (=No. 20), fol. קל״ז to קס״ב.

The commentary from IV. 8 to the end is in a comparatively late hand (שו״ב=1548 A.D.).

No. 59.

BODLEIAN LIBRARY, 1103.

Can. Or. 86.

P. B., with pointed text of Aboth, fol. 36 a—46 a; followed by שנו חכמים כו׳, before which is written:

סליקא לה מסכת אבות
מכאן ואילך אינו מפרקי אבות.

No. 60.

BODLEIAN LIBRARY, 1105.

Opp. 758 (ol. 653).

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. 145 a—162 a.

No. 61.

Bodleian Library, 1106.

Opp. 642 (ol. 1476).

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. 54 b—67 a.

The תקופות begin (fol. 316 b) with the year צ״ז = 1337 A.D.

No. 62.

Bodleian Library, 1109.

Opp. 643 (ol. 1477).

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. 102 a—114 b.

The calendar begins (fol. 237 a) with the year:

ק״ט י״ז למחזור רס״ט = 1349 A.D.

No. 63.

Bodleian Library, 1110.

Mich. 162 (ol. 543).

P. B., ending with the six Peraqim, pointed.

No. 64.

Bodleian Library, 1112.

Opp. 157 (ol. 1007).

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. מ״ד to מ״ט. Dated, on the title page, ונדיב על נְדֻבָתוֹ יקום, and, on fol. ק״ח:

ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים = 1698 A.D.

Transcribed by:

צבי הירש בלא״א דוד כ״ץ הסופר פה ק״ק לאשין.

No. 65.

Bodleian Library, 1113.

Opp. 158 (ol. 1008).

P. B., with the six Peraqim, unpointed, fol. נ״א to נ״ה. Dated at the beginning, קדוש = 1650 A.D.

No. 66.

Bodleian Library, 1114.

Opp. 156 (ol. 1006).

P. B., containing Aboth and Pereq R. Meir, pointed, with Rambam on Aboth, in the margin, fol. לא to לח. The commentary is abbreviated *in loc.* for want of space, and is supplemented on fol. קטו—קיב.

No. 67.

Bodleian Library, 1115.

Mich. 73 (ol. 542).

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. 104 a—115 b.

No. 68.

Bodleian Library, 1116.

Opp. 645 (ol. 1459).

P. B., with the six Peraqim, written in large square characters, and pointed, fol. 79 a—97 b.

Reading: III. 9, omits ומנין שאפ' חמישה שנ'. A late hand has supplied the omitted words in the margin (fol. 84 b).

No. 69.

Bodleian Library, 1117.

Can. Or. 44.

P. B., incomplete, beginning with the six Peraqim, pointed, from אין לי אלא שנים (III. 4), to the end of the sixth chapter (fol. 19 a).

No. 70.

Bodleian Library, 1119.

Mich. Add. 41.

P. B., with the six Peraqim, unpointed, fol. 76 b—89 a.

No. 71.

Bodleian Library, 1120.

Can. Or. 102.

P. B., with the six Peraqim, unpointed (for the most part), fol. 72 b—91 a. Dated on the last page, שין יוד לפ״ק = 1550 A.D.

No. 72.

Bodleian Library, 1121.

Mich. 200 (ol. 541).

P. B., with the six Peraqim, unpointed, fol. 93 b—120 b.

No. 73.

Bodleian Library, 1122.

Bodl. 24 (Uri 300).

P. B., ending with the text of Aboth, unpointed (for the most part), as far as v. 26 : ירבעם חטא והחטיא את ישר׳.

Readings :

II. 18, כדי תשיב. III. 9, בעדת אל בקרב אלהים ישפט omitting ומנין אפי׳ חמשה שנ׳. 28, גופי תורה, with הלכות added in the text as a correction. v. 8, שאלין בירושלים. v. 9 is omitted.

No. 74.

Bodleian Library, 1123.

Opp. 646 (ol. 1480).

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. 96 b—116 b.

No. 75.

Bodleian Library, 1124.

Can. Or. 110.

P. B., with the six Peraqim, unpointed, fol. 113 b—140 b.

The Mishnioth, up to fol. 122 a, have rubricated initial words. From fol. 122 b to the end blank spaces are left at the beginnings, the rubrication not having been completed.

Dated at the end, רנ״ב לפ״ק = 1492 A.D.

No. 76.

BODLEIAN LIBRARY, 1126.

Opp. 776 (ol. 268).

A small illuminated Siddur, containing the six Peraqim, unpointed, fol. 40 b—27 a (numbered *from the end of the MS.*).

Dated on fol. 1 b, רל"א = 1471 A.D.

No. 77.

BODLEIAN LIBRARY, 1129.

Opp. 336 (ol. 723).

P. B., with the six Peraqim, unpointed, fol. 25 a—32 b.

The date 1394 A.D. is given at the end of fol. 65 a, thus :

היום אנו לבריאת עולם לה' אלפים ומאה וחמישים וארבעה נמצא יש לנו מבריאת עולם ער"א מחזורים וה' שנים ממחזור ער"ב.

Ending of Pereq v. :

..אביך שבשמים. בן בג בג כו'. בן הא הא כו'. בן חמש כו'. ר' יהודה הנשיא אומ' עז פנים לגהינם ובוש פנים לגן עדן. עז פנים ר' אליעזר או' כו' :

No. 78.

BODLEIAN LIBRARY, 1132.

Can. Or. 108.

P. B., with Aboth and קנין תורה, pointed, 247 a—275 a. In II. 17, ובתפלה is omitted (fol. 253 b).

No. 79.

BODLEIAN LIBRARY, 1133.

Opp. Add. 8vo, 18.

P. B., with the six Peraqim, pointed, fol. 224 a—247 a.

The sixth Pereq begins :

פרק משנה. שנו חכמים כו'.

No. 80.

BODLEIAN LIBRARY, 1135.

Opp. Add. 8vo, 17.

A miniature סידור, "Spanish rite," containing, near the end, the six Peraqim, pointed.

Chapters III. and IV. are headed respectively פרק ב׳ and פרק ג׳.

The ending of Chapter V. (Jehudah ben Thema's saying הוי עז כנמר כו׳ being omitted by a clerical error) is as follows:

...לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך" יהודה בן תימא או׳ בן חמש שנים כו׳ מן העולם.

Then comes a separate section headed פרק, commencing with בן בג בג כו׳ and continuing as in No. 81.

No. 81.

BODLEIAN LIBRARY, 1137.

Can. Or. 24.

"Common Prayers (Catalan rite ?)," with the six Peraqim, pointed, fol. 93 a—106 a.

Readings:

III. 8 is followed by 10, which is ascribed to ר׳ חלפתא איש כפר חנניה.

IV. 8, אין is written before the first מספיקין, but is crossed out by a later hand. 23, לפרוזדוד.

Pereq V. ends thus:

...שבשמים. שמואל הקטן או׳ בנפול אויבך כו׳. הוא היה או׳ בן חמש כו׳.

Then follows (fol. 105 b):

פרק ששי

בן בג בג או׳ הֲפוֹךְ וַהֲפֹךְ בָּהּ דְּכוּלָּא בָּהּ ומינה לָא תָּזוּז.

בן הא הא או׳ לפום צערא אגרא.

*תניא ר׳ נתן אומר הלומד תורה מן הקטנים כאלו אוכל ענבים כהות ושותה יין מגתו, והלומד תורה מן הגדולים למה הוא דומה כאלו אוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן.

* This saying is omitted at the place (IV. 28) where it is usually found.

תניא ר׳ יהודה הנשיא או׳ עז פנים לגיהנם ובוש פנים לגן עדן.
ר׳ אליעזר אומר ממזר, ר׳ יהושע או׳ בן הנדה, ר׳ אליעזר או׳ אף לא עמדו אבותיו על הר סיני, ועל כלם אליהו כותב והקב״ה חותם ואו׳ אוי לו למי שפוסל את זרעו ופוגם את משפחתו ולנושא אשה שאינה הוגנת לו שכל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו, והקב״ה רוצעו, וכל הפוסל פסול ואינו מדבר בשבחו לעולם.
ואמר שמואל ובמומו פוסל, סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה, הכל למיתה הן עומדים.
תניא ר׳ אבא או׳ מי שנדול בחכמה ועמלו בתורה עושה נחת רוח ליוצרו נדל בשם טוב ונפטר בשם טוב ועליו אמר שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו.
למוד תורה הרבה כדי שיתנו לך שכר הרבה ודע מתן שכרן לצדיקים לעתיד לבא.
ר׳ חנניא בן עקשיא או׳ רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנא׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

No. 82.

BODLEIAN LIBRARY, 1139.

Mich. 2 (ol. 546).

P. B., commencing with the six Peraqim, pointed. Transcribed by מרדכי בר׳ אליה (fol. 76 a), and dated יראו עינינו וישמח לבנו = 1457 A.D.

Pereq III. 9—12, 15 are omitted.

Pereq VI., which is headed פרק, commences, בן בג בג כו׳, and continues as in No. 81.

No. 83.

BODLEIAN LIBRARY, 1142.

Opp. Add. 8vo, 14.

"Common Prayers (Provençal rite?)" with Aboth, **Seven Peraqim**, pointed, fol. 133 a—153 a.

The fifth Chapter ends:

... שבשמים. הוא היה אומ׳ עז פנים לגיהנם ובוש פנים לגן עדן.

The sixth begins (fol. 148 a):

בן בג בג ...

and continues as in No. 81, except that it repeats בנפול אויבך כו׳ from iv. 26, but with the addition of מלמד שמוחלין לו כל עונותיו, and then adds the saying בן חמש שנים כו׳.

Then follows (fol. 149 b) what is commonly called the sixth Chapter under the name of the seventh, thus:

פרק שביעי

ר׳ מאיר אומ׳ כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה כו׳.

Readings:

iii. 9, THREE before FIVE. vi. 10, ארבעה קנינין.

No. 84.

BODLEIAN LIBRARY, 1145.

Opp. Add. 4to, 96.

P. B., rite of Yemen, with the Assyrian, or Babylonian, vocalisation, containing Aboth, unpointed (except at the beginning), and קנין תורה, fol 11 b—16 a. The date 5233 A.M. (=1473 A.D.) occurs on fol. 84 b.

The sixth Chapter here departs widely from its usual form, and is read as follows. After בשם מרדכי (vi. 6) comes:

גדולה יראה שהיא מביאה לכל המדות האלו. וכן הוא אומ׳ תחלת חכמה יראת יי׳ ואמרו חכמים הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.

אשרי מי שיכול לשום את עצמו אלם ולא אלם ממש שלא יחטא ויחייב את עצמו. חרש ולא חרש ממש. חגר ולא חגר ממש. וכל כך למה שלא יחטא ויחייב את עצמו ואת איברי(ו) לגיהנם. יהי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון* כדי שיזכה להיות מיורשי גן עדן.

אשרי אדם שישים עצמו כשור לעול וכחמור למשוי...

And so on, with a long series of BEATITUDES, ending with the saying on the "310 æons" which each צדיק is destined to inherit:

שנ׳ להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא.

* A later hand has written יצרו above the line.

No. 85.

BODLEIAN LIBRARY, 1204.

Opp. 160 (ol. 1010).

"R. Ele'azar of Worms' commentary on the common prayers," &c. From fol. 275 a to the end, there is a commentary on Aboth (=No. 20), breaking off in the middle of the AGES.

No. 86.

BODLEIAN LIBRARY, 1217.

Can. Or. 12.

On fol. 216 a—241 a is a Hebrew-German translation of the six Peraqim.

No. 87.

BODLEIAN LIBRARY, 2252.

Mich. 125.

On fol. 151 a—186 a is a "philosophical" commentary on the six Peraqim, written in an Italian cursive hand, of the latter part of the 16th century.

No. 88.

BODLEIAN LIBRARY, 2282.

Opp. 572 (ol. 1159).

On fol. 25 a—38 a is Rambam's commentary on ABOTH.

No. 89.

BODLEIAN LIBRARY, 2284.

Mich. 548.

Fol. 49 a—61 b (numbered from the commencement of the *second part of the MS.*) contains a pointed text of the six Peraqim.

No. 90.

Bodleian Library, 2354.

Opp. Addit. Qto. 126.

This proves to be the lost Arabic commentary of R. Israel of Toledo (cent. xii—xiii), upon which the commentary of his descendant Isaac b. R. Shelomoh* on the six Peraqim (1368 a.d.) is founded.

1. The MS., which is probably of the latter part of the sixteenth century, is "in mixed (Rabbinic and current) oriental Sepharadic handwriting." It is defective at both ends, and at two places in the middle. At present there remain 191 leaves. The page generally contains 19 lines, of about 13 words; but some pages (69 a—76 b) are more closely written. Its six Peraqim, or portions of Peraqim, commence on the following pages:

1 a;	21 b;	67 b;	99 a;	136 a;	185 b.
(i. 8)	(ii. 1)	(iii. 1)	(iv. 3)	(v. 1)	(vi. 1)

Fol. 25 ends upon ושכר עבירה in ii. 1, with the words ובלבד שבא (=ℬ 26 a_{18}†); and fol. 26 begins upon כאילו עשיתם in ii. 2 (=ℬ 27 b_{23}):

תלך אל מצוה בל יחסב להום כאנהום עמלוהא ורבי מאיר הלוי ז"ל פסר...

Fol. 27, which is misplaced, should follow 98. It ends with the catchword וגימטריאות (iii. 28), and the remainder of the third chapter is missing.

Fol. 99 begins with איזהו עשיר (iv. 3). The commencement of the fourth chapter is missing.

Fol. 190 ends on vi. 3, with the words, רהיט ואזיל דכתיב בית אלהים נהלך (=ℬ 122 b_1).

Fol. 191, the last leaf of the MS., contains a fragment of the commentary on vi. 6, beginning a little before בשמחה, and breaking off at the clause בפלפול התלמידין.

The commentary is very rich in illustrations from the ancient Jewish literature, and also contains many allusions to medieval works on Aboth and on other subjects. The writer was evidently a philosopher, as well as a man of letters. He goes fully into discussion of ethical points. Notice in particular the Excursus of 26 pages on the principles of almsgiving (160 a—172 b) appended to his comments on v. 19.

* The references to R. Isaac's commentary in this article are taken (with one exception) from the manuscript K 7 in the library of St John's College Cambridge, which was quoted as ℬ in the *Critical Notes* to the *Sayings of the Jewish Fathers* (1877).

† The suffix denotes the line of the page. Thus the above reference is to line 18 of fol. 26 a, where fol. 26 denotes the original fol. 27 (כ"ז), the eleventh folio having been lost.

2. The following References occur in the Manuscript.

(1) רבינו שמואל	7 b_9, 11 b_{10}, 32 b_7*, 33 a_1, 46 b_2, 53 a_9*, 53 b_4, 55 b_{18}, 62 b_{13}.
(2) רבינו יונה	17 b_9, 22 a_{19}, 26 a_3, 39 b_{18}, 42 b_{14}, 45 a_{19}, 53 b_3, 77 b_{18}, 138 a_7.
(3) ר׳ מאיר (הלוי)	22 a_{11}*, 26 a_1, 53 b_7, 53 b_{11}*, 64 b_5, 82 a_{13}, 83 a_{12}, 93 b_2*, 141 a_{13}, 145 a_7, 152 a_2.
(4) רבינו משה	14 b_{15}, 55 b_{16}, (114 b_8*), 150 b_{17}.
(5) רש״י	143 b_{19}, 147 a_7.
(6) ר׳ יצחק בן גיאת	23 a_2, 148 a_{18}.
(7) רבינו סעדיה	146 b_7, 190 a_1.
(8) ראב״ד	16 a_{14}.
(9) רבינו האיי	149 a_{12}.
(10) רבינו חננאל	149 a_{19}.
(11) ר׳ שמעון	53 a_8.
(12) צאחב הלכות גדולות	169 a_{15}.
(13) אפלאטון	77 a_5.
(14) אל פילוסופ*	15 a_7, 17 a_{17}, 87 b_{19}.
(15) ארסטטאלים	104 b_8.
(16) גאלי(א)נוס	48 b_{10}, 48 b_{18}, 98a_4, 180 a_{10}.
(17) אל שאער	67 b_{13}.
(18) ר׳ שלמה בן חרמת	23 a_1.

3. Notes on the above References.

(1). 32 b_7*. II. 5. The scribe here, interpolating אי, gives ש(אי) איפשר לשמוע as the reading of R. Shemuel; but his comments are rightly rendered: יקול אדא אמכנך אן תסמע כו׳.

(1). 53 a_9*. II. 14. ר׳ שמעון (*sic*) ור׳ שמואל עאם יקרו שנשיכתן נשיכת שועל Here ב (40 b_7) reads: ורש״י ורשב״ג גורסין כו׳, but doubtless by a clerical error for ורש״י ורשב״ם, which is the reading of No. 1.

The citations from R. Shemuel will be given *in extenso* at the conclusion of this article. We have given them the first place in our list on account of their relation to the vexed question of the authorship of the great commentary in No. 20.

(3). 22 a_{11}*. II. 1. For ר׳ מאיר, who is quoted as recommending the *via media*, ב (24 b_{15}) substitutes רמב״ם.

* There is no distinctive form for final פ in this manuscript.

(3). 53 b_{11}*. II. 15. רבי מאיר הלוי ז״ל יקרא עין הרע יריד אל רגבה ואל טמאעה ואל חסד והו אל צדיק מן אל וגהיין אחדהמא אן אל עין תוות (*sic*) עלא אל אנלב. ואל תאני כו׳.

𝔅 (41 a_{17}) here reads: ... והרמ״ה גורס עין רעה, which is also the true reading in the first line of the above quotation from No. 90, although the scribe has written הרע. In the last line read תונת כו׳, or in Arabic characters تونث على الاغلب. 𝔅 (41 a_{18}) continues, citing our author's argument: וכת׳ הר׳ ישראל ז״ל זו היא הגירסה הנכונה לפי שעין לשון נקבה על הרוב.

(3). 93 b_2*. III. 24. ורבי מאיר ז״ל יקרא והכל לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה. [MS. לפי]

Here 𝔅 (65 b_{19}) has: והרמב״ם והרמ״ה ז״ל גורסין כו׳.

(1). 114 b_3*. IV. 9. R. Israel quotes, ריים אל מפסרין ז״ל, a title which 𝔅 (79 b_{24}) replaces by the name of רמב״ם. R. Israel then proceeds (114 b_{11}) to introduce his own opinion as follows:

ואני בער ולא אדע קטן השועלים תולעת ולא איש ... פאקול וכבוד הרב ז״ל עומד במקומו אן כו׳.

and these words also are cited by R. Isaac (𝔅 80 a_2).

4. R. Isaac's use of this commentary.

A comparison of R. Isaac's citations with those of our author fully suffices for the identification of the latter with "R. Israel." The following examples will serve to indicate the *extent* to which he is indebted to the writer of this commentary.

A.

The MS. commences abruptly at I. 8 (הרחק משכן רע), with the words:

(סו)תרין כותלו של צדיק ופי כתאב אל חק אשאר אלא אבעאד מנאורת אל (טו)אלמין כקו׳ סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה.

Then follow allusions to Lot, the Canaanites (Ex. xxiii. 33), and Nehemiah, in which 𝔅 follows our commentator, but without expressly quoting from him until the following clause, ואל תתחבר לרשע, upon which "R. Israel" remarks (1 b_{12}), and is quoted as remarking (𝔅 12 a_9), that a man should avoid the extremes of too great reserve and too great freedom in his intercourse with his fellows:

פינבני לאל אנסאן אן יכון מעא אל נאס בין מנקבץ וביין מנבסט ...

he must neither be חדל אישים, on the one hand, nor איש רעים, on the other.

B.

On I. 18 (שמעון בנו כו') R. ISRAEL has a note extending from 13 b_{12} to 18 a_1. There is apparently some omission at 14 b_{15}, where, after explaining the expression לגוף טוב, he concludes:

...ואמא בדברי תורה מחמוד אל כלאם פיהא ורבי׳ משה ז״ל...תגדה פי מא הו מכתוב בעד פרק בעשרה מאמרות.

ℵ gives an abstract of R. ISRAEL's note up to this point, adopting his remarks freely, but without acknowledgment. Then comes a quotation of 36 lines (ℵ 21 b_5—22 a_{15})—*not found in its place in* No. 90—commencing:

וכת׳ הרב ישראל ז״ל כי הדיבור מתחלק לד׳ חלקים יש שכולו מועיל והוא דברי תורה...

This is followed (1) by a quotation from R. JONAH, *which itself contains a reference to* רמב״ם, and (2) by אמר המחבר כו׳ (22 a_{25}). ℵ then summarises the remaining 119 lines of R. ISRAEL in 23 lines (ℵ 22 b_7—23 a_4), somewhat as follows:

ולא המדרש כו׳] R. Shim'eon, having first given a caution against wordiness בדברי הגוף, now gives a like caution even with regard to דברי תורה. What is required is that a man should act up to his knowledge, as it is said, נאה דורש ונאה מקיים (= No. 90, 15 a_3). The prophet says, איכה תאמרו חכמים אנחנו כו׳ (= 15 a_{11}). And Sh. ben Chalaftha says that he who has learned Thorah, and does not practise it, is more severely punished than אותו שלא למד כל עיקר (= 15 b_{14}). A parable of a king who had a garden, and put two gardeners into it: one of them planted trees; the other did not, &c. (= 15 b_{15}). But Doctrine is prior to Practice, שהתלמוד ... מביא לידי מעשה (= 16 a_7). R. Jonah says that וכל המרבה דברים כו׳ refers to דברי תורה (= 17 b_9); and "R. ISRAEL" approves of this interpretation, which is in accordance with the saying (= 18 a_1):

לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה.

C.

R. ISRAEL's note on II. 1 (רבי אומר כו׳) is interesting for several reasons. After giving an account of RABBI, the son of the R. Shim'eon אלדי כתם בה אל פרק אל מתקדם (21 b_3), he states (1) the usual interpretation of איזו היא דרך ישרה כו׳, and (2) the view of RAMBAM*(?) viz. that it is the *via media*, אל אפעאל אל מתואסטה, with the remark (22 a_{12}) that, "by my life" they are charming renderings, only the words will not bear the senses put upon them. He quotes R. Jonah, whose interpretation is characterised as inconsistent and unintelligible (22 b_2); and then, referring

* See above, § 3. (3).

to the use which is made of this Mishnah in Nedarim * 22 b, he concludes as follows (22 b_7—23 a_4):

מכאן ראיה שאין פירוש המשנה הזו וגרסנה (*sic*) כדברי המפרש הזה"

בל שהיא תפארת לעושיהו תפארת לו מן האדם"

†פאנירו אל קראיון אל גירסא ונקלו אל ואו מן לעושיהו ונצמוהא אלא תפארת פי ינתצם אל מענא באן יכון לעושיהו כנאיה לאלאה תע' ואל ואו צמיר האדם והוא עבראני פציח אם מעושיהו יטהר גבר תם זאד שרחא' וקאל תפארת לו מן האדם וצמיר לו עאייד לעושיהו אל מדכור יריד אן האדם הבורר גורם לעושיהו התפארת עלא סביל ואמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר ולם תסאמח אל נטאבה אכתר ממא כהאדה אן יכון אל נאלק גל גלאלהו יפתכר באל מכלוק פי יכון האצל האדאל קול עלא האדאל תאויל עבס‡ מא קצדוה אל מפסרון יעני אן לא יקתצר אל אנסאן פי אפעאלה עלא מא יכון בה מחמודא' ענד אל נאס פקט אלא ובמא יכון מחמודא' ענד רבהו [רבהי] פי יכון עמלהו כאלץ ואין שית קולת אן צמיר תפארת לו לאל אנסאן פיקול אן כל דרך ישהיא תפארת לעושיהו פאל נאס יחמדוה עליהא ותצח לו תפארת מן האדם הבא" וראית פי נסכה קדימה לר' **שלמה בן חרמת** שליח ציבור יזעם אנהא **ירושלמית** תפארת מן האדם בחרפ אל ואו והאדה מא אידני עלא האדא אל תאויל והאכדא אלפנ[ז]תהו פי גרסת **רבי יצחק בן גיאת** ז"ל §ולאסתחתם באנהא צחיחה ולא קנעת בהא אלא אנהו אליק וגהא' אנכשפ לי פיה אלא האדאל גאיה ומן שא פידוק אל מדאהב ויתכייר מא יואפקהו כי אוזו מילין תבחן וחיך איכל יטעם לו:

Here again R. Isaac borrows freely, partly with and partly without acknowledgement, from our author.

* The MS. has פ' ד' נדרים, that is to say, Pereq III, which commences with the words, ארבעה נדרים.

† That is فغيّروا. The א may be supposed to stand for a vowel, as in מיא (for مَيّ) in the penultimate line of p. 48. In lines 4, 9 and 11—but not in lines 12 and 18—of the above extract ف is written פ' and detached from its following verb. On the other hand האדה אל is several times, but not invariably, written as a single word. In lines 5 and 10 א'... stands for א"..., with tenwin. In line 12 for כאלץ read כאלצא".

‡ The word wanted in place of עכס is عكس, corresponding to which 13 (25 a_8) has, הפך כוונת המפשרים ז"ל.

§ For ולאסתחתם we should perhaps read ולאם אחתם, that is ولم أحتم.

First he sums up in eleven lines (B 24 b_2—24 b_{12}) all the points in R. Israel's account in twenty-six lines (No. 90, 21 b_1—22 a_6) of Rabbi and his compilation of the Mishnah.

Next he gives the usual interpretation, and also cites Rambam for the opinion that:

דרך ישרה היא המדות הממוצעות כו׳.

Then comes a long citation (B 24 b_{17}—25 a_6) in the name of R. Israel, corresponding to the passage No. 90, 22 a_6—23 a_4, to the following effect:

The received interpretations, however plausible in themselves, do not suit the expressions used, (1) because when תפארת comes to anyone it is of course from others and not from himself, so that it is superfluous to add מן האדם, and (2) because עשה does not correspond to דרך but מצוה, the expression wanted being הלך. R. Jonah's interpretation is stated and criticised. The writer then suggests the reading תפארת לעשיהו תפארת, and the remainder of the citation is a somewhat abbreviated rendering of the passage given above from No. 90, ending with the words,

כי אוזן מילין תבחן וחך יטעם לאכול ע״כ.

It should be noticed that the reading תפארת לעושה תפארת of the copy described above as probably JERUSHALMITH is found also in the Cambridge University manuscript Addit. 470. 1 (fol. 144 b_3) of the Mishnah, from which the text of ABOTH referred to in this *Catalogue* is taken*.

R. Isaac, on the contrary, remarks (B 25 a_{16}): "but I myself have two corrected and pointed copies of the six Sedarim of the Mishnah which were written in Jerusalem the Holy City, and it is written in them תפארת לעושה as it is written in all the books of ספרד and צרפת ותפארת."

The specimens which we have given shew that the commentary in this manuscript tallies with that of R. ISRAEL as described in the passage cited on p. 3, in which R. Isaac remarks that he has culled his own from the "great and wide sea" of R. Israel's commentary in Arabic upon the Masseketh.

5. Readings of passages in Aboth.

Amongst the readings of R. ISRAEL, including some which have been already noticed, are the following:

I. 9, בעלי הדין (3 b_{17}).

II. 1, תפארת לעושיהו (*sic*) תפארת (22 b_9), conjecturally.

II. 5, דבר שאפשר לשמוע (32 a_4). The scribe has crossed out שאפשר and written over it שאי אפשר לו, but it is clear from the commentary

* This manuscript was cited as ℵ in the *Critical Notes*, and it has since been edited (1883) by the Rev. W. H. Lowe for the Syndics of the Cambridge University Press, under the name of "The Mishnah on which the Palestinian Talmud rests."

(32 b_6) that R. Israel approves the former reading, which he attributes to R. Shemuel.

II. 7, על דאטפת אטפוך (36 a_{18}).

II. 8. He places the clause מרבה עבדים כו׳ (39 a_{19}) before מרבה שפחות כו׳, and reads מרבה ישיבה מרבה חכמה (39 b_{16}).

II. 15, עין רעה (53 b_{11}), although the scribe has written עין הרע.

II. 16, התקן, without ו (56 a_7).

III. 9, חמשה שנא׳ ואגודתו כו׳ (74 a_{19}), with the remark:

ושרח אגודה בחסב האדאל גירסא קבצת אל יד.

III. 24, לפי רוב המעשה (93 a_{18})

IV. 14, הוי ממעט בעסק (119 a_{19}).

IV. 17, ככבוד חבירך (122 a_{14}).

IV. 23, פרוסדור (126 a_6). It is clear from the commentary that this is R. Israel's reading, although the scribe has here again gone astray and written

פרוזדור (*sic*) יקרא באל סין וואליין.

V. 8, שאלין בירושלים (147 a_{10}). This reading is given as Rashi's.

As regards the ending of Aboth according to this commentary, after אביך שבשמים (v. 30) comes (179 b_{13}):

הוא היה אומר עז כנים וגו׳. רבי אליעזר אומר עז פנים ממזר . . . . . סוף אדם למות וכו׳.

The writer then adds (179 b_{18}):

ופי׳ פרקי אבות יתלו האדה ר׳ יהודה אומר אשרי מי שעמלו בתורה יגדיל תורה ויאדיר״ שמואל הקטן קד כתבתהו פי׳ ברק בן זומא״ יהי רצון מלפניך . . . במהרה בימינו.

But after commenting upon יהי רצון וגו׳ and ובושת פנים לגן עדן, he remarks (180 b_{19}):

הונא תמת אל משנה״ לאבן אפתן אל נאס אן יוצלון בהא מא ליס מן אל מסכתא ולא היא משנה ואנכא היא ברייתא פי׳ מסכת חלה וצ״ל כלה והאדה נצהא תניא רבי נתן אומר עז פנים לגהינם עז פנים״ רבי אליעזר אומר ממזר . . .

The saying בן חמש שנים כו׳ is added, but with the remark that it is not מן אל מסכתא (181 b_{15}), and it is followed by the sayings of בן בג בג (183 b_{13}) and בן הא הא (184 a_2).

6. R. Israel's citations from R. Shemuel.

R. Israel's citations from R. Shemuel have to be taken into account in connexion with the controversy as to the authorship of the commentary

in No. 20, which we have seen reason to ascribe to R. Jacob ben Shimshon (p. 23). R. Shemuel is cited on the following passages:

A.

(I. 12) אבטליון אומר הכמים הזהרו בדבריכם כו׳.

ורבי שמואל ז״ל פֿסר פֿיה שלא תקלו בדברי תורה ואפילו אתם עכשו עומדים במקום בני תורה״ שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום עמי הארץ [ויוסיפו] להקל בדברי תורה וימותו ונמצא שם שמים מתחלל שאומרים אוי לו לפלוני שלמד תורה ראו מה אירע לו וזהו שמצינו רב בקעה (כי רב היה גודר גדרות למצות במקום עמי הארץ שהבקעה היא מיטל למקום עמי הארץ והיה רב גודר להם גדרות וזהו בקעה) מצא ונדר בה נדר.

In this extract from No. 90, 7 b_9 the word ויוסיפו has to be supplied, whilst on the other hand the words from כי רב to בקעה are evidently a gloss. The passage is found also in ℵ 16 a_{16} in the name of Rashbam, and it is slightly abbreviated from a passage in No. 20, 98 a_9, where the writer introduces it as his own, viz. with the words ואני או׳.

B.

(I. 15) הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי כו׳.

וכדאלף פֿסר רבינו שמואל ז״ל אם אין אני לי מי לי אן לם אעמל פֿי האדאל דונייא מא ינפֿעני פֿי אל אכֿירה פֿמן יכון מן יעינני פֿי אל אכֿירה.

See No. 90, 11 b_{10}. This gives the general sense of the interpretation adopted in No. 20, 99 a_{18} (מפורש בבריית׳ כו׳) from the Aboth of R. Nathan, cap. XII. In this case ℵ 19 a has no reference to Rashbam, which is explained by the fact that the commentary in No. 20 here gives a traditional interpretation only and not one which the writer claims as his own.

C.

(II. 5) ואל תאמר דבר ש(אי) אפשר לשמוע כו׳.

ואל אליק ענדי גירסת רבינו שמואל ז״ל ותפסירהו ואל תאמר דבר שאי איפשר [צ״ל שאיפשר] לשמוע שסופו להשמע יקול אדא אמכנך אן תסמע דברי תורה ויכון מעך מהלא׳ לסמעהא לא תקול האדא לם יפֿותני וקד ימכנני סמעה פֿי וקת אכֿור פֿאינך ליס תדרי מא יחדם* ולעל יעוקך עאיקין סמעה פֿי וקת מתא טלבת דאלך.

* That is يحدث. In the same line אכֿור is written for آخر, and יעוקך should be followed by the preposition عن before סמעה. The reader will detect further minor inaccuracies which we need not here specify in the extracts from No. 90.

See No. 90, 32 b_6 and 33 a_1. The passage is cited as Rashbam's in ℶ 30 a_{20}, and corresponds to No. 20, 105 b_7, where the form of expression

ואל תאמר שאי איפשר לשמוע, אם אינך טרוד ועסוק במלאכה ואיפשר לך לשמוע דבר תורה עכשיו כו׳

is such as would almost certainly mislead an unwary scribe accustomed to the usual reading.

D.

(II. 13) אחד לווה מן האדם כלווה מן המקום כו׳.

ורבינו שמואל ז״ל פסר פי׳ כאלו לוה מן המקום פאן אל מלוה ענד מא יסלפ מאלה לאל לוה פאנהו אמן באל תאלת אלדי חצר בינהם והו אל אללהו תע׳ אלדי אוצאה וקאל אם כסף תלוה את עמי את העני עמך.

See No. 90, 46 b_2 and No. 20, 107 b_{18}, where the passage is introduced with the words ואני כך קיבלתי. It is cited as Rashbam's own, with the same prefatory words, in ℶ 38 a_8.

E.

(II. 14) הם אמרו שלשה שלשה* דברים כו׳.

(α) פרבי שמואל יחסב יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך מע׳ ואל תהי נח לכעום קוולא׳ ואחדא׳ לאן אחדהומא סבבא׳ לאל אכר.

This is found in No. 90, 53 b_4 and No. 20, 108 a_5, and it is given in ℶ 39 a_{12} and 39 b_{19} in the name of Rashbam.

(β) שנשיכתן נשיכת נחש ר׳ שמעון ור׳ שמואל עאס יקרו שנשיכתן נשיכת שועל פאן אסנאן אל תעלב דקה והיא כעווגה.

This is found in No. 90, 53 a_8 and No. 20, 108 a_{15}, and is given as Rashbam's by R. Isaac, according to the carefully written copy No. 1 (41 b_{17}), thus:

ורש״י ורש״ב״ם† ז״ל גורסי׳ נשיכת שועל.

F.

(II. 15) עין רעה ויצר הרע ושנאת הבריות כו׳.

ורבינו שמואל ז״ל פסר פי׳ ושנאת הבריות אן יבגצוה אל נאס לקבח אפעאלה פי׳ ידמוה ויסבוה חתא תנפר פיה לענתהם.

See No 90, 55 b_{18}; ℶ 41 b_5; No. 20, 108 a_{25}.

* This is the reading of No. 20 (107 b).

† Here ℶ (40 b_7) reads רשב״ג for רשב״ם, by a clerical error

G.

(II. 17) ואל תהי רשע בפני עצמך.

ורבינו שמיאל ז״ל פסר פיה לא תנפרד עז מואדת אל נאם ותנקבץ עז מצאחבתהם פתציר עומד בפני עצמך חדל אישים כאילו עצמך יחיד בעולם.

See No. 90, 62 b_{13}; B 44 a_{14}; No. 20, 109 a_8. This passage is introduced in No. 20 with the words כך קיבלתי ולי נראה. Two lines later comes a reference to ר״ת, doubtless inserted by R. Isaac ben Dorbelo.

In all of these cases except B the interpretation cited by R. Israel in the name of ר׳ שמואל is cited by R. Isaac in the name of Rashbam. R. Isaac's citations are the more literally exact, and he has many more than are to be found in No. 90. The commentary which they cite apparently agreeing with R. Jacob ben Shimshon's (No. 20), how are we to account for the fact that they cite it as Rashbam's? We shall return to this question in the section on the Cambridge University manuscript, Additional 1213.

פרקי אבות

CAMBRIDGE MANUSCRIPTS.

Nos. 91—115.

I. Commentaries with or without the text

Name	Number
Anonymous	104, 114
Jacob ben Shimshon	99, 101, 108, 111
Maimonides (Arabic)	94
„ (Hebrew) . . .	99
Isaac Israeli	115
Joseph Ja'betz	102
מגן אלהים	106
פרח שושן	91

II. The text alone

Nos. 92, 93, 95—98, 100, 103, 105, 107, 109, 110, 112, 113.

For a general account of the Cambridge University codices from No. 91 onwards, here described in so far as they relate to אבות, see the unpublished part of Dr Schiller-Szinessy's *Catalogue*, which at present exists only in manuscript.

No. 91.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Dd. 5. 63.

A manuscript of 226 folios, of size 7 × 5⅞ inches, containing (fol. 221 a)

פרח שושן.

This consists of the six Peraqim, unpointed, commencing at folios 2 a, 40 a, 102 b, 140 b, 167 a, 212 a, respectively, with a discursive commentary in two parts, the one על דרך הפשט, the other (cabbalistic) ע״ד הסוד or, as it is styled from fol. 105 a onward, ע״ד האמת.

It is written in African Rabbinic, except the initial words, which are in square character.

It was composed in the year עשה (= 1615 A.D.), at אקא (fol. 221 a), which is in תארודנת (Tarudant), a province of Morocco, by

יעקב הצורף בכ״מ יצחק המכונה פרנאן ממדינת תארודנת,

and transcribed two years later for R. Jacob bar Isaac ibn Abraham ha-Kohen (226 a).

No. 92.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Dd. 13. 7.

A manuscript of 166 leaves folio, containing an Ashkenazic Siddur in a Franco-Ashkenazic hand, in two volumes bound in one.

At the end of the first volume (fol. 36 b) the scribe, ישראל בר׳ משה זצ״ל, states that he completed it in the year 5147 A.M. (= 1387 A.D.).

It contains a good text of the six Peraqim, pointed (fol. 20 a—25 b), which has remarkable coincidences with the text of Aboth in the Cambridge MS. of the Mishnah, No. 98 in this Catalogue, and is on the whole a very good one, but has been much tampered with by a later hand.

Readings *prima manu:*

Pereq I. 3, על מנת שלא. 7, ומתאי. 8, מתאי. תחבר for תתחבר. 9, בעלי הדין. כזכאין probably, but the original reading has been erased and replaced by כצדיקים. כְּשֶׁיְקַבְּלוּ* אֶת הַדִּין (*sic*), with *עליהם added in the margin. 12, הבאי׳ אחריהם.

Pereq II. 1, תפארת לְעוֹשֶׂה תפארת. 17, ובתפלה is omitted in the text.

Pereq III. 1, מליחה סרוחה. 5 and 6, שאכלו. 9, בערת אל מניין שאפי׳ ... שלשה שנ׳ ואגודתו, the clause on the number *five* being omitted, *prima manu*. 14, this mishnah omitted by error, but afterwards inserted by the original scribe. 22 and 23, חיבה יתירה כו׳ is omitted in the text.

Pereq IV. 9, לאכול מהם. 13, אומ׳ (?) ר׳ יהונתן. 14, מעט עסק is doubtless the original reading of the manuscript, but it has been altered into ממעט בעסק. יש לו. 21, מְשֻׁלָּשׁוֹת רשעים. 22, ולא ראש. 23, דומה לְפָרוֹסְדוֹר. והתקן עצמך בפרוסדוד. In both cases the ס has been roughly altered into ז. 24, בעולם הזה (?) לחיי העולם הבא. של קורת רוח לעולם הבא. 29, אפילו without ש. 32, מנוס without לך.

Pereq V. 8, שֶׁאָלִין. 9, בין השמשות without בערב שבת. 10, the text omits ובמנין. ומשיב כעיניין. 17, יצא הפסדו בשכרו is written of the נח, *prima manu*. 18, סָהֵר. 32,

הַפּוֹךְ בָּהּ וְהַפֵּךְ בָּהּ דְּכֻלָּהּ בָּהּ וכולך בה וּבָהּ תֶּהֱוִי כו׳,

the words וכולך בה being unpointed and marked for omission. 33, after אגרא ... comes the saying of Shemuel ha-Qatan בנפול אויבך כו׳, and the section concludes with the saying on the Ages, which is here attributed to him.

No. 93.

Cambridge University, Dd. 15. 5.

A small Sepharadic* Prayer-Book in Rabbinic character, with the six Peraqim (fol. 229 a—266 b), pointed to the end of fol. 264.

No. 94.

Cambridge University, Additional 271 (3).

Some loose tattered leaves of paper containing fragments of Rambam's commentary on Aboth up to the third Pereq inclusive, in the original Arabic, written in or near Damascus.

The writing is of the 14th century, and resembles that of the codex Ff. 2. 7.

* Popularly written Sephardic. But cf. סְפָרַד in Obadiah 20, and ספרדי, which must be read *Sepharadi*, in the couplet at the commencement of the Haqdamah to Ibn Ezra's יסוד מורא.

No. 95.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 375.

A thick manuscript on vellum, of medium quarto size, 13th century, square character, Ashkenazic hand, the folios as yet not numbered.

It contains the "order of the prayers of the whole year, according to the custom of the Jews of Rome and other towns of Italy."

Just beyond the middle of the manuscript, between פסח and שבועות, is a pointed text of the six Peraqim.

At the end of פסח is a note on the observance, by some persons, of the days between Passover and Pentecost as the days in which the disciples of R. Aqiba died and as days when the wicked are judged in Gehinnom, concluding with the saying,

ואל ישנה אדם מנהג מקומו להקל.

Then follows the remark on the recital of ABOTH,

וכן נהגו בין פסח לעצרת בכל שבת ושבת לשנות מסכת אבות תכף לתפילת המנחה,

which is repeated, with a trifling variation, on the next page, on which מסכת אבות commences.

Readings:

Pereq I. 3, על מנת שלא. 4 and 5, יוסף, with marks (as elsewhere in the MS.) to indicate that it is the name of the scribe. 8, ואל תהי חבר. 12, הבאים אחריהם, *prima manu*. 14, יֵאָסֵף.

Pereq II. 2, מעלה אני. 6, הַבּוֹיְשָׁן. 9, מֵהֶלֶל. תורתך. 14, by the addition of שלשה in the margin the reading is corrected into, הם אמרו שלשה שלשה דברים. 18, תורה מה שתשיב. בעל בריתך.

Pereq III. 9, ר' חֲלָפְתָּא כו'. The proof for לחמשה is שנ' בקרב כו', and the phrase שיושבין כו' is repeated after the several numbers. 12, כל השוכח דבר אחד מתלמודו חייב מיתה. 15, הַבְּרִיוֹת. 16, בן אַרְכִּינָס. בתי omitted. 20, מָסוֹרוֹת. 24, לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה. 25, ומצודה. 28, חַסְמָא. גופי הלכות. וְגַיְמַטְרִיָּא פְּרַפְרָיוֹת.

Pereq IV. 19, וכתר שם טוב על גביהן. 29, בַּקִּנְקַן. קִנְקַן.

Pereq V. 13, הַשְׁמַטַּת. 14, בכל שנה ושנה. 17, בַּלְמֻדִּים. 27, דברים טובים הַלָּלוּ. דברים רעים הַלָּלוּ.

Ending:

After בתורתך (v. 30) come the saying of Shemuel ha-Qatan, the AGES (in his name), ben Bag Bag (with the reading, והפך בה סַמָּא דְכוֹלָּא בַּהּ...), and the saying of ben He-he.

At the end of Pereq v. is written,

סליק פירקי מסכת אבות.

and at the end of "Pereq R. Meir,"

סליק להו מסכת אבות
שבח לדר בערבות.

No. 96.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 437.

An illuminated copy of the תפלות for the whole year, according to the Italian rite, on 332 leaves of vellum, of which the three from 18 to 20 are missing: "a most beautiful specimen of a pocket prayer book", and in good preservation.

It was written by Isaac Zaraq for his children (fol. 3 a), and finished at Ferrara in the year 1456 A.D. (fol. 332 a).

The six Peraqim, pointed, extend from fol. 189 b to 214 b.

This text supports several of the better readings. Notice in I. 19, קַיָּם for עומד; in v. 8, the composite reading כְּשֶׁאָלִין; and the spelling בן הֵיהֵי in v. 32.

No. 97.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 438.

A small thick volume containing a very old copy of the תפלות according to the Sepharadic rite.

In the latter half of the MS., the folios of which are not numbered, there is a pointed text of Aboth, in six Peraqim, followed by Pereq R. Meir, making in all **Seven Peraqim**, as in Nos. 10 and 83.

No. 98.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 470. 1.

A manuscript on 250 leaves of paper, folio, $11\frac{5}{8} \times 8\frac{5}{8}$ inches, in Rabbinic character, Greek Sepharadic handwriting of the 14th century.

It contains the whole MISHNAH according to the recension of the Palestinian Talmud.

It is described in the unpublished part of Schiller-Szinessy's *Catalogue*, where it is numbered 73, and stands at the commencement of the section on TALMUDIC LITERATURE, to which the second volume is devoted.

It has since been edited by the Rev. W. H. Lowe, M.A., Hebrew Lecturer at Christ's College (Cambridge, 1883), under the title,

"מתניתא דתלמודא דבני מערבא"

or in English,

"The Mishnah on which the Palestinian Talmud rests, edited for the Syndics of the University Press, from the unique manuscript preserved in the University Library of Cambridge, Add. 470. 1."

We have given below (1) a comparative index of the Mishnah, (2) specimen pages fol. 1 a and fol. 249 a and a page of shorter extracts*, and (3) the complete text of Aboth according to our manuscript.

The scribe's name seems to have been צדוק, צדקיה, or some other commencing with צ, as the lines are frequently filled up with that letter. See fol. 1 a line 20 and fol. 249 a line 24. Dr Schiller-Szinessy continues:

"The hand is a very distinct one and full of character. To judge from the nature of some of the mistakes to be met with here, the scribe must have been a faithful copyist, albeit not a very intelligent one. He apparently copied right and wrong with equal zeal; and in the *pointed* words, which frequently occur in the Mishnah, he has occasionally impossibilities of pronunciation. But these facts, so far from detracting from the value of this MS., are in our estimation an absolute advantage to it, providing it as they do with the guarantee that our scribe merely copied what was before him, but invented nothing that was his own. Of course, some deviations from the ordinary text in the shape of misspellings or omissions may be his; but consistently different wordings, or even spellings, cannot be his, but must be older. The same we must particularly assume to be the case with respect to the consistent forms of names of certain Mishnah-teachers, as also to the division of each Pereq into Halakhoth, which here frequently and widely differs from that of all three principal recensions, and lastly and above all, to the various readings headed נ"א, i.e. נסחא אחריתא."

* These formed pages (52)—(56) of *Sayings of the Jewish Fathers* (1877).

COMPARATIVE INDEX OF THE MISHNAH,

shewing the title of each מסכת and the number of its פרקים according to the Cambridge University MS. *Additional* 470, and its positions in that MS. and in the edition of Surenhuis (1698—1703) respectively.

סדר זרעים

Sur. I.	p. in MS.	פרקים	מסכת	Sur. I.	p. in MS.	פרקים	מסכת
263	22*a*	5	מעשר שני	1	1*a*	9	ברכות
245	25*b*	5	מעשר ראשון	37	3*b*	8	פיאה
289	27*b*	4	חלה	76	7*a*	7	דמיי
306	29*a*	3	ערלה	109	9*a*	9	כלאים
320	30*b*	3	ביכורים	155	13*a*	10	שביעית
				200	17*b*	11	תרומות

סדר מועד

Sur. II.	p. in MS.	פרקים	מסכת	Sur. II.	p. in MS.	פרקים	מסכת
282	58*b*	5	ביצה	1	32*b*	24	שבת
300	60*b*	4	ראש השנה	78	39*b*	10	עירובין
355	62*b*	4	תעניות	134	44*b*	10	פסח
387	65*a*	4	מגילה	206	49*a*	8	כיפורים
413	67*a*	3	חגיגה	176	52*b*	8	שקלים
403	68*a*	3	משקין	259	56*a*	5	סוכה

סדר נשים

Sur. III.	p. in MS.	פרקים	מסכת	Sur. III.	p. in MS.	פרקים	מסכת
322	94*a*	9	גיטין	1	69*a*	16	נשים
359	98*b*	7	קידושין	56	77*b*	13	כתובות
178	100*b*	9	סוטא	104	84*b*	11	נדרים
				146	90*a*	9	נזיר

סדר נזיקים

Sur. iv.	p. in MS.	פרקים	מסכת	Sur. iv.	p. in MS.	פרקים	מסכת
292	131*b*	8	שבועות	1	106*a*		נזיקין
322	136*a*	8	עדיות	107	111*a*	30	(באבא תינינא)
364	140*b*	5	עבודה זרה	157	117*a*		(באבא בתרא)
409	143*b*	5	אבות	207	123*a*	11	סנהדרין
492	148*a*	3	הוריות	269	129*a*	3	מכות

סדר קדשים

Sur. v.	p. in MS.	פרקים	מסכת	Sur. v.	p. in MS.	פרקים	מסכת
236	179*a*	6	כריתות	7	149*b*	14	זבחים
266	182*b*	6	מעילה	65	156*a*	13	מנחות
323	185*a*	5	מידות	114	163*a*	12	שחיטת חולין
284	188*a*	6	תמיד	155	168*a*	9	בכורות
383	191*a*	3	קנים	192	173*a*	9	ערכים
				218	176*b*	7	תמורה

סדר טהרות

Sur. vi.	p. in MS.	פרקים	מסכת	Sur. vi.	p. in MS.	פרקים	מסכת
389	236*b*	10	נדה	15	192*a*	30	כלים
427	240*b*	6	מכשירים	146	206*a*	18	אהלות
450	243*b*	5	זבים	213	214*b*	14	נגעים
469	245*b*	4	טבול יום	269	221*b*	12	פרה
480	247*a*	4	ידים	313	227*a*	10	טהרות
492	249*a*	3	עקצין	356	232*a*	10	מקוות

Annexed are specimens from the above-mentioned MS. *Additional* 470.

איהן איהן

1 a **מאמתי** קורין את שמע בערבים משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן עד סוף האשמורת הראשונה דברי ר׳ אליעזר וחכמים אומרים עד חצות רבן
גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר ב מעשה שבאו בניו מבית המשתה
אמרו לו לא קרינו את שמע אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין
אתם לקרות ״ ג ולא זו בלבד אלא כל שאמרו חכמים עד חצות מצותן
עד שיעלה עמוד השחר הקטר חלבים ואיברים ואכילת
פסחים מצותן עד שיעלה עמוד השחר׳ כל הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה
עמוד׳ אם כן למה אמרו חכמים עד חצות אלא להרחיק את האדם מן העבירה
ד מאמתי קורין את שמע בשחרים משיכירו בין תכלת ללבן ר׳ אליעזר אומר
בין תכלת לכרתן עד הנץ החמה ר׳ יושע אומר עד שלש שעות שכן דרך
1 b בני מלכים לעמוד בשלש שעות הקורא מיכן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא
בתורה ״ ה בית שמאי אומרי׳ בערב כל אדם יטו ויקרו ובבוקר יעמדו שנ׳
בשכבך ובקומך בית הלל אומרי׳ כל אדם (ק)ורין כדרכן שנ׳ ובלכתך
בדרך אם כן למה נאמר בשכבך ובקומך אלא בשעה (שד)רך בני אדם שוכבין ובשעה
שדרך בני אדם עומדין ״ ו אמר ר׳ טרפון א(ני) הייתי בא בדרך והטיתי
לקרות כדברי בית שמי וסכנתי עצמי מ(פני) הלסטין אמרו כדיי הייתה
לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל ״ ז בשחר מברך שתים לפניה
ואחת לאחריה בער״ב מברך שתים לפניה ואחת לאחריה בערב מברך
שתים לפניה ושתים לאחריה אחת ארוכה ואחת קצ(רה) מקום שאמרו להאריך אינו
2 a רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך לחתום אינו רשאי (של)א לחתום שלא לחתום אינו צ
רשאי לחתום ״ ח מזכירין יציאת מצרים (בלי)לות אמר ר׳ לַעְזָר בן עזריה
הרי אני כבן שבעים שנה לא זכיתי (שת)אמר יציאת מצרים בלילות עד
שדרשה בן זומא שנ׳ למען תזכור את יום צאתך מ(אר)ץ מצרים כל ימי חייך ימי
הימים כל ימי חייך הלילות וחכמים אומרי׳ ימי חי(יך) בעולם הזה כל ימי חייך להביא
את ימות המשיח ״ הל׳ ח (פרק) ב היה קורא בתורה
והגיע זמן המקרא אם כיון אל לבו יצא
ואם לאו לא יצא ובפרקים שואל מפני הכבוד ו(משיב) ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב
דברי ר׳ מאיר ר׳ יודה אומר באמצע שואל מ(פני הי)ראה ומשיב מפני הכבוד ובפרקין
שואל מפני הכבוד ומשיב שלום כל האדם ב אילו הן בין הפרקים בין ברכה
2 b ראשונה לשניה ובין שניה לשמע ובין שמע לוהיה אם שמוע ובין והיה אם שמוע

מטמין את הידים ספרי המירם אינן מטמאין את הידים אמ׳ רבן יוחנן בן זכיי וכי
אין לנו על הפרושין אלא זו בלבד והרי הן אומ׳ עצמות חמור טהורים ועצמות יוחנן
כהן גדול טמאים אמרו לו לפי חיבתן היא טומאתן שלא יעשה אדם עצמות אביו ואמו
תרוודות אמר להן אף כתבי הקדש לפי חיבתן היא טומאתן שלא יעשה אדם סיפרי
המירם שאינן חביבין אינן מטמאין את הידים ״ טו אומרין צדוקין קובלין אנו
עליכם פרושים שאתם מטהרין את הנצוק אומרין פרושים קובלין אנו
עליכם צדוקין שאתם מטהרין את אמת המים הבאה בין הקברות אומרין צדוקין
קובלים אנו עליכם פרושים שאתם אומרי׳ מה אם שורי וחמורי שאיני חייב בהן מצות
הרי אני חייב בנזקן עבדי ואמתי שאיני חייב בהן מצות אינו דין שאהא חייב בנזקן
אמרו להן לא אם אמרתם בשורי ובחמורי שאין בהן דעת תאמרו בעבדי ובאמתי
שיש בהן דעת שאם אקניטנו ילך וידליק גדישו של אחד ואהי חייב לשלם ״ יז אמר
מין גלילי קובל אני עליכם פרושין שאתם את המושל עם משה בגט אומרי׳ פרושין
קובלים אנו עליך מין גלילי שאתם כותבין את המושל עם השם בדף ולא עוד אלא
שאתם כותבין את המושל מלמעלן ואת השם מלמטן שנ׳ ויאמר פרעה מי יי אשר אשמע
בקולו לשלח את ישראל וכשלקה מה הוא אומ׳ יי הצדיק ופרעה ועמו הרשעים ״ הלל יז

תחילה מסכתא ״ מסכת עקצין

פרק ראשון כל שהוא יד ולא שומר מיטמא ומטמא ולא מצטרף שומר אף על
פי שאינו יד מיטמא ומטמא ומצטרף לא שומר ולא (י)ד לא מיטמא
ולא מטמא ״ ב אלו מיטמין ומטמין ולא מצטרפין שורשי השום וחבצלים והקלופות
ג בזמן שהן לחים והפיטמה שלהם בין לחה בין יבישה העמוד שהוא מכוון כנגד
האוכל שורשי החזירין והצנון והנטם דברי ר׳ מאיר ר׳ יהודה אומ׳ שורש צנון גדול
מצטרף והסיב שלו אין מצטרף שורשי המינתה והפונם ירקות שדה וירקות גנה שעקרן
לשתלין והשיזרה של שבולת והלבוש שלה ר׳ לעזר אומ׳ אף הסוג של רצפית הרי אלו מיטמין
ומטמין ולא מצטרפין ״ ג אילו מיטמין ומטמין ומצטרפין שורשי השום והבצלין צ
והקפלוטות בזמן שהן יבשין והעמוד שאינו מכוון כנגד האוכל יד הפרכיר טפח
מיכן וטפח מיכן יד האשבול כל שהוא וזנב של אשבול שריקנה ויד מכבר של תמרה
ארבעה טפחים וקנה של שבולת שלשה טפחים ויד כל הנקצרין שלשה ושאין דרכן להקצר
ידיהן ושורשיהן כל שהן ומלעין של שיבולין הרי אלו מיטמין ומטמין ולא מצטרפין ״
ד אילו לא מיטמאין ולא מטמאין ולא מצטרפין שורשי קולסי אכרוב וחליפות תמרין
ל והלפת את שדרכן להגזז ונעקרו ר׳ יוסי מטמא בכולם ומטהר בשורשו קולסי אכרוב

פסח פרק עשירי הלכה ד׳

48 b רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים פסח על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים מרורים על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים מצה על שם שנגאלו לפיכך אנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרומם לגדל לנצח למי שעשה לנו את כל הניסים האלו והוציאנו מעבדות לחירות ונאמר לפניו הללויה״

סוכה פרק רביעי הלכה ד׳

57 b מצות ערבה כיצד מקום היה למטה מירושלם נקרא מוצא יורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ובאים וזוקפים אתם לצדדי המזבח וראשיהם כפופים על גבי המזבח תקעו והריעו ותקעו בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא יי׳ הושיעה נא אנא יי׳ הושיעה נא ר׳ יודה אומ׳ אני והוא והושיעה נא אני והוא והושיעה נא אותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים״

ביצה פרק ראשון הלכה ב׳

58 b *בהמה שנולדה ביום טוב הכל מודים שהיא מותרת ואפרוח היוצא מן הביצה הכל מודים שהוא אסור״

סנהדרין פרק עשירי הלכה א׳

128 a אלו שאין להם חלק לעולם הבא האומ׳ אין תחיית המתים ואין תורה מן השמים ואפיקורוס ר׳ עקיבה אומ׳ אף הקורא בספרים החיצונים והלוחש על המכה ואומ׳ כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך וגו׳ אבא שאול אומ׳ אף ההוגה את השם באותיותיו״

תמיד פרק ששי הלכה ח׳

191 a ...שיר ליום השבת מזמור שיר לעתיד לבוא לעולם שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים״ †תוס׳ ביום הראשון ברא הקב״ה את עולמו בשני הכל מקלסין אותו בשלישי ישב עליהם בדין ברביעי פרע מן הרשעים בחמישי נתן שכר טוב לצדיקים בששי מלך על עולמו בשביעי הכל מקלסין לכבודו ואומ׳ מזמור שיר ליום השבת

טוב להודות ליי׳ ולזמר
לשמך עליון ״

* See T. B. Beçah 6 b. But cf. תוספתא, Yom Tob i. 1.
† See Aboth de-R. Nathan cap. i.

The foregoing specimen pages and extracts have been chosen in each case with reference to some characteristic reading or readings which they contain, and the words to which it is desired to call attention have been in some cases underlined.

We conclude by giving the complete text of ABOTH, which was taken as the standard text in the writer's *Sayings of the Jewish Fathers* (Cambridge, 1877). It is here printed page for page and line for line according to the manuscript.

The mishnioth are not numbered in the manuscript, but we have added numbers in the margin corresponding to its punctuation and solely with reference thereto, a fresh mishnah being reckoned as commencing after every stop. The stop usually consists of a pair of dashes placed in a horizontal line, but the pair after בלעם in v. 27 are in a *vertical* line, and no extra space is left between it and the following word עין, the scribe having doubtless omitted this stop in the first instance.

The following selection of readings may serve to indicate the essential character of this text, and the merits and defects of its scribe.

Pereq I. 7 and 8, מתאי for נתאי or ניתאי. 11, the words ואל תתיאש שנ' אמת ומשפט שלום כו' מן הפורענות are repeated from 8. 19, the proof-text שנ' הפוערנות is omitted.

Pereq II. 5, דבר שאיפשר לו להשמע. 9, אם עשית. 10—13 and throughout the codex, ליעזר and לעזר often without א. 15, עין רעה.

Pereq III. 9, חמשה שנ' בקרב כו'. 17, it omits שלא כהלכה after תורה, and likewise תורה ו' before מעשים טובים. 21, שנברא בצלם שנ' כי בצלם כו'... 28, גופי תורה.

Pereq IV. 7, after אומר the scribe has omitted,

מאד מאד הוי שפל רוח כו'. ר' יוחנן בן ברוקה אומר.

Pereq V. 32,

הפוך בה והפך בה דכולה בה וכולך בה:

---

1 מסכתא דאבות " פרק ראשון ' משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע

לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה הן אמרו שלשה דברים

2 היו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה " שמעון הצדיק

144a היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על
3 התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" **אנטיגנס** איש סוכו קיבל משמעון
הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב לק על מנת
לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס ויהי
4 מורא שמים עליכם" יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלם
קבלו מהן יוסי בן יועזר איש צרידה אומר יהי ביתך בית וועד לחכמים והוי מתאבק
5 בעפר רגליהן ושותה בצמאה את דבריהם" יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר
יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה"
6 באשתו אמרו קל וחומר באשת חבירו מיכן אמרו החכמים כל זמן שהאדם מ
מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם"
7 יהושע בן פרחיא ומתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר עשה
8 לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות" מתאי הארבלי אומר
9 הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן הפורענות" יהודה
בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כערכי
הדיינים וכשהיו בעלי הדין עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרין מל
10 מלפניך יהיו בעיניך כצדיקים שקיבלו עליהן את הדין" שמעון בן שטח אומר
הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך שמא מתוכן ילמדו לשקר"
11 שמעיה ואבטליון קבלו מהן שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את
12 הרבנות ואל תתודע לרשות ואל תתיאש מן הפורענות" אבטליון אומר חכמי
הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום המים הרעים וישתו התלמידים
13 הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל" הלל ושמאי קיבלו מהן
הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות
14 ומקרבן לתורה" הוא היה אומר נגד שמא אבד שמא די לא מוסיף יסוף ודילא
15 ייליף קטלא חייב ודי אשתמש בתגא חלף" הוא היה אומר אם אין אני לי מי
16 לי וכשאני לעצמי מה אני אם לא עכשיו אמתי" שמאי אומר עשה תורתך
קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות"
17 רבן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות"
18 שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה
לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה וכל המרבה דברים מביא חטא"
19 רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת

1 ועל השלום" **פרק שני** רבי אומר אי זו היא דרך ישרה 6
שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה
תפארת לו מן האדם והוי זהיר במצוה קלה כחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן
של מצות והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה
והסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה דע מה למעלה ממך עין ראה
2 ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים" רבן גמליאל בנו של ר' יהודה
הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון וכל
תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה לגורר עון וכל העמלים עם הציבור יהיו
עמלים עמהן לשם שמים שזכות אבותם מסייעתן וצדקתן עומדת לעד ואתם
3 מעלין עליכם שכר כאילו עשיתם" הוו זהירין ברשות שאין מקרבין לאדם
אלא לצורך עצמן ונראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לאדם בשעת
4 דחקו" הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו בטל
5 רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך" ר' הלל אומר אל
תפרוש עצמך מן הציבור ואל תאמן בעצמך עד יום מותך ואל תדין את חבירך
עד שתגיע למקומו ואל תאמר דבר שאיפשר לו להשמע שסופו ואל תאמר
6 כשאפנה אשנה שמא לא תפנה" הוא היה אומר אין בור ירא חטא ולא עם
הארץ חסיד ולא הבישן למד ולא הקפדן מלמד ולא כל המרבה בסחורה מחכים
7 ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש" אף הוא ראה גולגולת אחת שצפה
8 על פני המים ואמר לה אל דאטיפת אטיפוך וסוף מטיפיך יטופון" הוא היה
אומר מרבה בשר מרבה רמה מרבה נכסים מרבה דאגה מרבה שפחות מרבה
זמה מרבה עבדים מרבה גזל מרבה נשים מרבה כשפים מרבה תורה מרבה חיים
מרבה חכמה מרבה ישיבה מרבה צדקה מרבה שלום קנה שם טוב קנה לעצמו
9 קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא" רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי
הוא היה אומר אם עשית תורה הרבה אל תחזק טובה לעצמך כי לכך נוצרתה"
10 חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי ואילו הן ר' ליעזר בן הורקנוס
ור' יהושע בן חנניה ור' יוסי הכהן ור' שמעון בן נתנאל ור' אלעזר בן ערך הוא היה
מונה שבחן אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טיפה יהושע בן חנניה אשרי
יולדתו יוסי הכהן חסיד שמעון בן נתנאל ירא חטא אלעזר בן ערך מעין המתגבר"
11 הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס
בכף שניה מכריע את כולן אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף

מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמהן ואלעזר בן ערך בכף שניה מכריע את כולם" 145 a
12 אמר להם צאו וראו אי זו היא דרך טובה שידבק בה אדם רבי ליעזר אומר עין טובה ר׳
יהושע אומר חבר טוב ור׳ יוסי אומר שכן טוב ור׳ שמעון אומר הרואה את הנולד ר׳
לעזר אומר לב טוב אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל
13 דבריו דבריכם" אמר להם צאו וראו אי זו היא דרך רעה שיתרחק כמנה אדם
ר׳ ליעזר אומר עין רעה ור׳ יהושע אומר חבר רע ור׳ יוסי אומר שכן רע ור׳ שמעון
אומר הלווה ואינו משלם אחד לווה מן האדם כלווה מן המקום ברוך הוא שנ׳ לווה רשע
ולא ישלם וצדיק חונן ונותן ר׳ לעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני את דברי אלעזר
14 בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם" והן אמרו שלשה דברים ר׳ ליעזר
אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעוס ושוב יום אחד לפני מ׳
מיתתך והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר מנחלתן שמא תכווה שנשיכתן
נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כנחלי אש"
15 ר׳ יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם"
16 ר׳ יוסי אומר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך התקן עצמך ללמוד תורה
17 שאינה ירושה לך וכל מעשיך יהיו לשם שמים" ר׳ שמעון אומר הוי זהיר בקרית
שמע ובתפלה וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים לפני המקום
ברוך הוא שנ׳ כי אל רחום וחנון הוא ארך אפים ורב חסד ואל תהי רשע בפני עצמך"
18 ר׳ לעזר אומר הוי שקד ללמוד תורה מה שתשיב לאפיקורוס ודע לפני מי אתה
19 עמל ומי הוא בעל מלאכתך ר׳ טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים
עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור ולא
אתה בן חורין ללמד לבטל אם למדתה תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה ונאמן
הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא"

1 **פרק שלישי** עקביה בן מהללאל אומר השתכל בשלשה דברים
ואין את בא לידי עבירה דע מאין באתה ולאין
אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון דע מאין באתה מטיפה סרוחה ולאין
אתה הולך לרמה ותולעה ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים
2 ברוך הוא" ר׳ חנניה סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאילולי
3 מוראה איש את רעהו חיים בלעגנו" ר׳ חנניה בן תרדיון אומר שנים שהיו יושבין ו
ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנ׳ ובמושב לצים לא ישב אבל שנים שהיו
יושבין ועוסקין בדברי תורה שכינה ביניהם שנ׳ אז נדברו יראי יי׳ איש אל רעהו וגו׳"

4 אחד שיושב ושונה מעלה עליו הכתוב כאילו קיים את כל התורה כולה שנ׳ ישב בדד
5 וידום כי נטל עליו״ ר׳ שמעון אומר שלשה שהיו אוכלין על שלחן אחד ולא אמרו
עליו דברי תורה הרי כאילו אכלו מזבחי מתים שנ׳ כי כל שלחנות מלאו קיא צואה
6 בלי מקום״ אבל שלשה שהיו אוכלין על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כ׳
כאילו אכלו משלחנו של מקום ברוך הוא שנ׳ וידבר אליו זה השלחן אשר לפני יי׳״
7 חנגייה בן חכינאי אומר הניעור בלילה והמהלך בדרך יחידי ומפנה לבו לבטלה
8 הרי זה מתחייב בנפשו״ ר׳ נחונייה בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה
מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו
9 עול מלכות ועול דרך ארץ״ ר׳ חלפתא איש כפר חנניה אומר עשרה שהיו יוש׳
יושבין ועוסקין בדברי תורה השכינה ביניהם שנ׳ אלהים נצב בעדת אל ומנין
אפי׳ חמשה שנ׳ בקרב אלהים ישפוט ומנין אפילו שלשה שי ואגודתו על ארץ יסדה
ומנין אפילו שנים שנ׳ אז נדברו יראי יי׳ איש את רעהו ומנין אפילו אחד שנ׳ בכל
10 המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך״ ר׳ לעזר בן יהודה איש
ברתותא אומר תן לו משלו שאתה ושלך שלו וכן הוא אומר בדוד כי ממך הכל
11 ומידך נתנו לך״ ר׳ יעקב אומר המהלך בדרך ושונה ומפסיק מִשְׁנָתוֹ ואומר
מה נאה אילן זה מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה מעלין עליו כאילו מתחייב צ
12 בנפשו״ ר׳ דוסתי בר׳ ינאי אומר משם ר׳ מאיר אומר תלמיד חכם שהוא יושב
ושונה ושכח דבר אחד ממשנתו מעלין עליו כאילו מתחייב בנפשו שנ׳ רק השמר
לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך יכול אפילו תקפה עליו
משנתו תל ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך הא אינו מתחייב עד שישב ויסירם מלבו״
13 ר׳ חנניה בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת
14 וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת״ הוא היה אומ׳ כל
שמעשיו מרובים מחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו
15 אין חכמתו מתקיימת״ הוא היה אומר כל שרוח הבריות נוחה כמנו רוח
המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה כמנו אין רוח המקום נוחה הימנו״
16 ר׳ דוסא בן הרכינס אומר שינת שחרית ויין של צהריים ושיחת הילדים
17 וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם״ ר׳ ליעזר
המודעי אומר המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמפר בריתו של
אברהם אבינו והמגלה פנים בתורה אף על פי שיש בידו מעשים טובים אין לו חלק
18 לעולם הבא״ ר׳ ישמעאל אומר הוי קל ראש ונוח תשחרות והוי מקבל את כל

19 האדם בשמחה" ר' עקיבה אומר שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לע 146a
20 לערוה" הוא היה אומר מסורות סייג לתורה נדרים סייג לפרישות סייג
21 לחכמה שתיקה" הוא היה אומר חביב אדם שנברא בצלם שנ' כי בצלם
22 אלהים עשה את האדם" חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חיבה יתירה נודעת
23 להם שנקראו בנים למקום שנ' בנים אתם ליי אלהיכם" חביבין ישראל שניתן להם
כלי שבו נברא העולם חיבה יתירה נודעת להם שניתן להם כלי שבו נברא העולם
24 שנ' כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו" הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב
25 העולם נדון והכל לפי המעשה" הוא היה אומר הכל נתון בערבון והמצודה
פרושה על כל החיים החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוחה והיד כותבת
וכל הרוצה ללוות בא ולווה והגבאין מחזרין תמיד בכל יום ונפרעים מן האדם
לדעתו ושלא לדעתו ויש להם על מה שיסמכו והדין דין אמת והכל מותקן לסעודה"
26 ר' לעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה
אם אין חכמה אין יראה אם אין יראה אין חכמה אם אין דעת אין בינה אם אין בינה
27 אין דעת אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח" הוא היה אומר כל צ
שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מעוטים
והרוח באתה ועוקרתו והופכתו על פניו וכל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא
דומה לאילן שענפיו מעוטים ושרשיו מרובים אפילו כל הרוחות באות עליו אינן
28 מזיזות אותו ממקומו" ר' לעזר הסמה אומר קינים ופתחי נדה הן הן גופי צ
תורה הלכות תקופות וגימטרייה פרפראות לחכמה"

פרק רביעי

1 בן זומא אומר אי זה הוא חכם הלמד מכל אדם
שנ' מכל מלמדי השכלתי" אי זה הוא גיבור
2
3 הכובש את יצרו שנ' טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר" אי זה
הוא עשיר השמח בחלקו שנ' יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשרך בעולם
4 הזה וטוב לך בעולם הבא" אי זה הוא מכובד המכבד את הבריות שנ' כי מ
5 מכבדי אכבד ובוזי יקלו" בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה ובורח מן
העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ששכר מצוה מצוה ושכר
6 עבירה עבירה" הוא היה אומר אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר
7 שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום" ר' לויטס איש יבנה
אומר כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי אחד שוגג ואחד מזיד
8 בחילול השם" ר' ישמעאל בנו אומר הלמד על מנת ללמד מספיקין בידו

ללמוד וללמד הלמד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות״ b
9 ר׳ צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לאכל מהן וכך
היה הלל אומר ודי אשתמש בתגא חלף הא כל הנאות מדברי תורה נטל חייו מן
10 העולם״ ר׳ יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכל
11 המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות״ ר׳ ישמעאל אומר החושך עצמו
מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא והגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס
12 רוח״ הוא היה אומר אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד ואל תאמר
13 קיבלו דעתי שהן רשאין ולא אתה״ ר׳ יוחנן אומר כל המקיים את התורה
מעוני סופו לקיימה מעושר וכל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני״
14 ר׳ מאיר אומר הוי מעט עסק ועסוק בתורה ותהיה שפל רוח בפני כל אדם
ואם ביטלת מן התורה יש לך בטילים הרבה ואם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה
15 ליתן לך״ ר׳ ליעזר בן יעקב אומר העושה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד
והעובר עבירה אחת קנה לו קטיגור אחד תשובה ומעשים טובים כתרים לפני
16 הפורענות״ ר׳ יוחנן הסנדלר אומר כל כניסה שהיא לשם מצוה סופה להתקיים
17 ושאינה לשם מצוה אין סופה להתקיים״ ר׳ לעזר אומר יהי כבוד תלמידך חביב
עליך ככבוד חבירך וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים״
18, 19 ר׳ יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון״ ר׳ שמעון אומ׳
שלשה כתרים הן כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על
20 גביהן״ ר׳ נהראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר היא תבוא אחרי
21 שחבריך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען״ ר׳ ינאי אומר אין בידינו
22 לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים״ ר׳ מתיה בן חרש אומר
23 הוי מקדים לשלום כל האדם והוי זנב לאריות ולא ראש לשועלים״ ר׳ יעקב
אומר העולם הזה דומה לפרוזדור לפני העולם הבא התקן עצמך לפרוזדור
24 כדי שתכנס לטרקלין״ הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים
טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם
25 הבא מכל חיי העולם הזה״ ר׳ שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך
בשעת כעסו ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תשאל לו בשעת נדרו
26 ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו״ שמואל הקטן אומר בנפל אויבך אל תשמח
27 ובהכשלו אל יגל לבך״ אלישע בן אביה אומר הלמד ילד למה הוא דומה לדיו
כתובה על נייר חדש והלמד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק״

28 ר׳ יוסי בן יהודה איש כפר הבבלי אומר הלמד מן הקטנים למה הוא דומה 147 a
לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו והלמד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל
29 ענבים בשולות ושותה יין ישן׳׳ ר׳ אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו
30 יש קנקן חדש מלא ישן ויישן שאפי׳ חדש אין בו׳׳ ר׳ ליעזר הקפר אומר הקנאה
31 והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם׳׳ הוא היה אומר הילודים למות
והמתים להחיות והחיים לידון לידע להודיע ולהודיע שהוא היוצר והוא
הבורא והוא המבין והוא הדיין והוא עד והוא בעל דין והוא עתיד לדין שאין לפניו
לא עולה לא שכחא לא משוא פנים ולא מקח שוחד שהכל שלו ודע שהכל לפי חשבון׳׳
32 אל יבטיחך יצרך ששאול בית מנוס שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה
נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין ו/
וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב״ה׳׳

פרק חמישי

1 בעשרה מאמרות נברא העולם ומה
תלמוד לומר והלא במאמר אחד היה יכול להבראות אלא להיפרע מן הרשעים
שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות וליתן שכר טוב לצדיקים שמ/
2 שמקיימים את העולם שנברא בעשרה מאמרות׳׳ עשרה דורות מאדם
ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין לפניו עד
3 שהביא עליהם את המבול׳׳ עשרה דורות מנח ועד אברהם להודיע כמה ארך
אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין לפניו עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר
4 כולם׳׳ עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם להודיע כמה
5 היא חיבתו של אברהם אבינו׳׳ עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה
6 על הים׳׳ עשר מכות הביא הקב״ה על המצרים במצרים ועשר על הים׳׳
7 עשרה נסיונות ניסו אבותינו את המקום במדבר שנ׳ וינסו אותי זה עשר פעמים ולא
8 שמעו בקולי׳׳ עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא הפילה אשה מריח בשר הקדש
ולא הסריח בשר קדש מעולם ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים ולא נראה זבוב
בית המטבחיים ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים ולא כיבו גשמים
את המערכה ולא ניצחה הרוח את עמוד העשן עומדים צפופים ומשתחוים רווחים
ולא הזיק נחש ועקרב בירושלם ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלם׳׳
9 עשרה דברים נבראו בין השמשות פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן
והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות ויש אומרין אף המזיקים וקבורתו של משה
10 ואילו של אברהם אבינו ויש אומרים אף צבת בצבת עשוייה׳׳ שבעה דברים בעולם

ושבעה בחכם החכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ואינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב שואל כהלכה ומשיב בעניין ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון על מה שלא שמע אומר לא שמעתי ומודה על האמת וחלופיהן בגולם׳
11 שבעה מיני פרעניות באין על שבעה גופי עבירות מקצתן מעשרין ומקצתן שאינן מעשרין רעב של בצורת בא מקצתן רעיבים ומקצתן שבעים גמרו שלא לעשר
12 רעב של מהומה ושל בצורה בא ושלא ליטול חלה רעב של כלייה בא׳ דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לבית דין ועל פירות שבעיות׳
13 חרב בא לעולם על ענוי הדין ועל עיוות הדין ועל המורים בתורה שלא כהלכה חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חילול השם גלות בא לעולם על עבודה
14 זרה ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל השמט הארץ׳ בארבעה פרקים הדבר מרובה ברביעית בשביעית במוצאי שביעית ובמוצאי החג שבכל שנה ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית בשביעית מפני מעשר עני שבששית וב/
ובמוצאי שבעית מפני פירות שביעית ובמוצאי החג שבכל שנה מפני גזל מתנות
15 עניים׳ ארבע מידות באדם האומר שלי שלי ושלך שלך מדה בינונית ויש אומרי׳ מדת סדום שלי שלך ושלך שלי עם הארץ שלי ושלך חסיד שלך ושלי שלי רשע׳
16 ארבע מדות בדיעות נוח לכעוס ונוח לרצות יצא שכרו בהפסדו קשה לכעוס וקשה לרצות יצא הפסדו בשכרו קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד נוח לכעוס וקשה
17 לרצות רשע׳ ארבע מידות בתלמידים ממהר לשמוע וממהר לאבד יצא שכרו בהפסידו קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסידו בשכרו ממהר לשמוע וקשה
18 לאבד חכם קשה לשמוע וממהר לאבד זה חלק רע׳ ארבע מידות בנותני צדקה רוצה שיתן ואל יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים שיתנו אחרים והוא לא יתן עינו
19 רעה בשלו יתן ויתנו אחרים חסיד אל יתן ואל יתנו אחרים רשע׳ ארבע מידות בהולכי בית המדרש הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו הולך ועושה חסיד לא הולך
20 ולא עושה רשע׳ ארבע מידות ביושבי לפני חכמים ספוג ומשפך משמרת ונפה ספוג שהוא סופג את הכל משפך שהוא מכנים בזו ומוציא בזו משמרת שהיא מוציאה את היין וקולטת את השמרים נפה שהיא מוציאה את הקמח וקולטת את
21 הסלת׳ כל אהבה שהיא תלוייה בדבר בטל דבר ובטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר
22 אינה בטלה לעולם׳ אי זו היא אהבה שהיא תלויה בדבר זו אהבת אמנון ותמר
23 ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן׳ כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה
24 להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים׳ אי זו היא מחלוקת שהיא לשם

25 שמים מחלוקת שמאי והלל ושאינה לשם שמים זו מחלקתו של קרח" כל המזכה 148 a
את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות
26 תשובה" משה זכה וזיכה את הרבים וזכות הרבים תלויה בו שנ' צדקת יי' עשה
27 ומשפטיו עם ישראל" כל שיש בו שלשה דברים תלמידו של אברהם ושלשה
28 דברים תלמידו של בלעם" עין טובה ונפש שפלה ורוח נמוכה תלמידו של אברהם
עין רעה ונפש רחבה ורוח גבוהה תלמידו של בלעם ומה בין תלמידיו של אברהם
לתלמידיו של בלעם תלמידיו של בלעם יורדים לגהינם שנ' ואתה אלהים תורידם
לבאר שחת אבל תלמידיו של אברהם יורשין גן עדן שנ' להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם
29 אמלא" ר' יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי
30 לעשות רצון אביך שבשמים" הוא היה אומר עז פנים לגהינם ובוש פנים לגן
עדן יהי רצון מלפניך יי' אלהינו ואלהי אבותינו שתבנה עירך בימינו ותן חלקינו
31 בתורתך" בן בג בג אומר הפוך בה והפך בה דכולה בה וכולך בה ומנה לא
32 תזוע שאין לך מידה טובה ממנה" בן הא הא אומר לפום צערה אגרה"

חסלת אבות פרקים ה"

Although this is not the place to discuss the true form of the text of ABOTH, we must not omit to notice the reading in Pereq IV. 23:

העולם הזה דומה לפרוזדור לפני העולם הבא התקן עצמך לפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין.

It will be seen that there is good authority for reading פרוזדור (or פרוסדור) with two *Daleths*, as in our manuscript, in preference to פרוזדור.

An estimate of the character of the manuscript as a whole may be formed from the footnotes to Mr Lowe's edition of it, in which erroneous, doubtful or peculiar readings are briefly discussed, or are marked with asterisks and have attention called to them by the frequently recurring observation:

כן הוא בכתיבת היד.

No. 99.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 491.

A fine copy of the first volume of the Machazor according to the Italian (Neapolitan ?) rite, on parchment, folio, with about 37 lines to the page.

Not dated, but of the first half of the 15th century, and written in an Italian Rabbinic hand by Shelomoh, son of a Shemuel צרפתי (fol. 84 a, 94 b), who was קדוש (fol. 138 a), that is *a martyr*.

It contains the five Peraqim and Pereq R. Meir, pointed, the former with Ibn Tibbon's rendering of Rambam's commentary (preceded by the Shemonah Peraqim), and the latter with an abridgment of R. Jacob ben Shimshon's commentary (No. 20), which is here, as elsewhere, attributed to Rashi (fol. 85 a—110 b).

It has the readings cited under No. 5, and likewise those in Pereq III. 9 and 17 cited under No. 12, and speaking generally it furnishes a good specimen of an Italian type of the text of ABOTH.

No. 100.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 541.

An illuminated pocket Prayer-Book, of the Sepharadic rite, fourteenth century, Rabbinic character, on parchment, consisting originally of probably 210 leaves, of which all after fol. 190 are missing.

A text of the six Peraqim, pointed, commences on fol. 169 a, and breaks off with the words, וכוחל על עלבונו (VI. 1), at the end of the last remaining folio.

No. 101.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 561.

A small codex of 228 leaves, parchment (except fol. 3, which is of paper attached to fol. 4), French Rabbinic character, with occasional illuminations.

The text of the manuscript is of the early part of cent. 14, the name of the original scribe פרץ (fol. 98 b), and the date of the marginal literature which has been added cent. 14—15.

On fol. 3 a is a statement in Italian, in Luzzatto's hand, to the effect that the date of the codex is 1329 A.D.

It contains on fol. 7 b—136 b a copy of the תפלות according to the Franco-Ashkenazic rite, in which is a text of the six Peraqim (85 b—94 a), with a marginal commentary abbreviated from R. Jacob ben Shimshon's (No. 20). Fol. 95, the next after ABOTH, is missing.

This text contains substantially the same baraithic matter as No. 20 at the end of Pereq v., and places the sayings of Ben He-he and Ben Bag-bag at the end of Pereq VI., but they have likewise been added in the margin of the preceding chapter (fol. 92 a).

No. 102.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 655.

A small codex consisting of 60 leaves of paper, with 39 or 40 lines to the page, containing a commentary on the six Peraqim, written in a Sepharadic hand and in "Rashi" characters. It commences:

משה קבל תורה היה ראוי שיאמ׳ הקב״ה נתן תורה למשה ומשה מסרה וכו׳. וי״ל שרצה להודיענו ב׳ עניינים גדולים הא׳ מהם מעלת התורה, הב׳ מעלת ארזן הנביאים ע״ה:

The author is not named in the manuscript, but was in reality

ר׳ יוסף יעבץ

whose commentary has been printed in Adrianople (יקרה=1555 A.D.), and recently in Warsaw (1880).

The transcription was completed at Bologna, in the year רס״ד (=1504 A.D.). See fol. 59 a.

The author quotes, R. Joseph ibn Shoshan, Ralbag, R. Jonah, Ramban, R. Abr. ibn Ezra, Rambam, Rashi, R. Jacob (ben Asher ben Jechiel), author of the Turim. See pages 3 b, 5 b, 9 a, 9 b, 11 b, 19 a, 26 a, 46 b.

He has also frequent references to the great ISRAELI family of Toledo (fol. 3 b, 11 b, 51 b, 57 b, etc.).

In Pereq VI. (fol. 57 b) occurs the remark:

וכת׳ ר׳ ישראל הזקן ז״ל כי הז׳ הם בכלל הה׳ כי הכבוד בכלל העושר.

On this the scribe, who appears to have been one of the exiles from Spain or Portugal, writes in the margin, וכ״ש בארץ הזאת.

Another copy of the same is to be found in the "Imperial" Library of Paris (New Catalogue, No. 452).

No. 103.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 662.

A Machazor, or the first volume of one, written originally on 246 or more leaves of parchment (of which some fifty at least are now missing from one place or other), folio, about twenty-two lines to the page, Ashkenazic "square" character of the 14th century.

It has numerous ציורים, or drawings.

From fol. 53 b to fol. 64 b is a pointed text of the six Peraqim.

1. *The different pronunciations of* רַבִּי *and* רַבִּי.

Notice the remarkable pointing of רַבִּי in Pereq II. 1, and likewise of רַ׳ (II. 15—19), corresponding to the current colloquial Jewish German pronunciation *Reb* for Rab.

Elias Levita in his ספר התשבי writes that this irregular pointing רַבִּי is found in many prayer books. He is at a loss to account for it; but thinks that it may have sprung out of the previous use of the abbreviation רָ, in which the Shva may have been used merely to denote the absence of a vowel. He continues,

...אך קשה לי שאנחנו האשכנזים קוראים הברת הריש בקמץ חטוף ונאמר רַבִּי על משקל חֻלִּי עֻנִּי ולעולם לא מצאתיה כן.

In T. B. Sanhedrin 18 b and 36 a the words לא תענה על ריב (Exod. xxiii. 2) are taken to mean, Thou shalt not gainsay a scholar greater than thyself. This is evidence of a practice of pronouncing רב as ריב in former times, as is still done in the compound בִּירִבִּי, "son of Ribbi."

In one of the inscriptions discovered by Professor Julius Euting in the course of his travels in Syria and Arabia in the years 1883-4, and which is quoted in the *Athenaeum* for the 26th September, 1885, from the last number of the *Sitzungsberichte* of the Academy of Berlin, Βηρεβί is found as a transliteration of בירבי, thus:

Σαμουήλ Γάλλου Βηρεβί שלום.

2. *Readings in the text of* ABOTH.

Pereq I. 4, מתאבק בעפר רגליהן ו׳ is omitted. 12, הבאים אחריהם. 19, קַיָּם.

Pereq II. 4, עשה רצונך כרצונו. The saying is repeated in its usual form after IV. 19. 17, בְּקְרִיאַת שמע.

Pereq III. 1, לתן את החשבון (twice), and so in IV. 32. 2, מורא מלכות. 9, שלשה שנ׳ בקרב כו׳, followed by חמשה שנ׳ ואגדתו כו׳. 21, after בצלם the clause חבה יתירה כו׳ is marked for omission. 25, om. החנות פתוחה. תדיר בכל יום. 26, אם אין חכמה אין דעת is marked for omission.

Pereq IV. 9, אל תַּעַשׂ. 12, שאין רשאין הם. And on ולא אתה there is a marginal note, אלא אתה.

Pereq V. 8, שְׁאָלִין. 9, ופי הבאר is omitted. 31, דכלה, with the marginal note, ס״א דכולה. It is from כלה written defectively that the reading סיב ובלה not improbably arose.

3. *The censorship of Jewish writings.*

This manuscript is remarkable for the extent to which it has been tampered with by the censors. See from fol. 183 b onward, where whole sections and entire pages have been blotted out. The censorship of Jewish writings dates from 1263 A.D., and has usually been conducted by converted Jews. PABLO (Paul) CHRISTIANI directed the first censors, who held their commission from JAYME (James) the First of Aragon. See TOURON's *Histoire des hommes illustres de l'ordre de Saint Dominique* vol. I., pp. 486, 492 (Paris, 1743). The same king established the Inquisition in his dominions, as TOURON relates (pp. 40—1) on the authority of the *Lettres Apostoliques* of Gregory IX. and his successors, from 1236 to 1274 A.D.

No. 104.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 667.

A codex of 228 leaves of vellum, quarto, double columns of thirty-nine lines each, elegantly written in Rabbinic character in a French Ashkenazic hand.

The main part of it, to folio 192, consists of a Machazor, compiled apparently by

נתנאל בן יוסף

who is named in a poem on fol. 190 a, line 10.

From the calendar, which commences with the cycle רס״ג (fol. 185 b), it may be inferred that the codex is of the earlier part of the 13th century, a little later than 262×19 (= 4978) A.M., or 1218 A.D. Say about 1220 A.D.

The compiler must therefore have been R. Nathanael ben Joseph *ha-Zaqen*, grandfather of the martyr, "Natanel (der heilige) de Chinon b. Joseph b. Natanel, abbrev. ן״הקר" (Zunz *Literaturgeschichte der synago-*

galen Poesie p. 363). Notice the reference to a R. Jose מקינון in No. 20, סימן שפ״ד.

The letters forming the word יעקב are marked on fol. 124 a, col. 1, to indicate the name of the scribe.

In the Machazor is an unpointed text of the six Peraqim (fol. 82 a—86 b), and also a commentary upon them (not always in agreement with the reading of the text), whose six sections commence at the pages

102 b, 104 a, 104 b, 106 a, 107 b, 110 a,

respectively.

The commentary stands next after the poem:

אשריך הר העברים על ההרים הגבוהים כו׳,

which is signed acrostically אברהם, and is attributed in No. 20 to Abraham Ibn Ezra.

The editor identifies himself with one of the Talmud commentators who wrote on יומא, by his short note on Pereq v. 8 (fol. 108 a, col. 2, line 2):

לא הפילה כו׳. כבר פרשתיו היטב במסכ׳ יומא בפר׳ ראשון.

He must have been, like R. Isaac b. Dorbelo, a younger contemporary of the grandsons of Rashi, who are expressly referred to in other parts of the manuscript, thus:

fol. 66 a, col. 1, נשלמו דברי רבינו תם זכר צדיק לברכה.
fol. 91 a, col. 2. ואומר מורי רבינו שמואל...

Notice the reference to Rashi's son-in-law R. Simchah of Vitry:

בהילכות נידה תלמידי רש״י הרב ר׳ שמחה מויטרי סידר כו׳,

which occurs (fol. 169 b, col. 1) in the course of a section signed with the name of Isaac b. R. Shemuel, who was nephew of R. Tham and grandson of R. Simchah.

The commentary agrees and disagrees with the longer commentary in No. 20; and also with that cited as Rashi's by R. Isaac Israeli (No. 1), and printed as his in the דרך חיים of R. Löwe ben Beçaleel and elsewhere. But "Rashi" commented on the five Peraqim only, according to the express statement of R. Isaac Israeli on Pereq VI. 1:

רש״י ורמב״ם ורי״ל ורמ״ה לא פירשו פרק זו לפי שאינו ממסכתא זו.

It commences thus (fol. 102 b):

אתחיל פירושי אבות. מסרה, לימדה. ולא לזקנים שהיו בימי משה אלא זקנים שהיו בימי יהושע. שהיו רודים ושוטרים על ישר׳ עם יהושע כדכת׳ ויעבדו בני ישר׳ את יי׳ כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע,

and it continues in agreement with the "Rashi" of the *Derek Chayim*.

In the last mishnah of Pereq I. the text (82 b) reads עומד, thus:

על שלשה דברים העולם עומד על התורה (*sic*) ועל הדין ועל האמת ועל השלום שנ' אמת וכו'.

but the commentary runs as follows (103 b, col. 2):

על שלשה דברים העולם קיים, ולא דמי לג' דברים העולם עומד דריש פירקין דהתם ה"פ שהק' מעמידן (*sic*) בהם והכי קאמ' שבני העולם קיימים ביניהם שאינם אוכלין זה את זה בדין שדנין את המעוות את חבירו, על האמת שמתוך כך מאמינים זה את זה דמלוה איש ומרויח, גם על השלום, שפטו בשעריכם, וכת' בתריה (?) אולי יחנן יי' צבאות שארית יוסף.

The note on Pereq II. 2 is as follows (104 a, col. 1):

וכל העוסק גרסי', ואתם מעלה כו', עתה מדבר כלשון התלמוד כשליח לפני המקום אותן העסוקין לשם שמים אעפי שזכות אבותם מסייעתן מעלה אני עליכם כאילו היא זכות עצמיכם, אינמי אפי' אין אתם מעלה אני וכו', אינמי אעפי שאני בעצמי עושה התיבועה הואיל ולשם שמים אתם עסוקין מעלה אני כו'. כך שמעתי.

In Pereq III. 9 the number *five* is connected with the clause ואגודתו כו' (105 a, col. 1), on the ground that

אינוד של אצבעות של אדם חמשה.

Rashi on the contrary, according to R. Isaac Israeli, connects the *five* with בקרב אלהים ישפט, explaining it as made up of

ג' דיינין וב' בעלי דין.

On מסורת in Pereq III. 20 (105 a, col. 2) the commentary has the short note:

מסורות, מסורת הגדולה, סייג גדר וחיזוק לידע בירור של מקראות.

Here R. Isaac Israeli writes:

סיג פרש"י גדר וחיזוק ויא' כי מסורת היא תורה שבעל פה והיא סיג לתורה שבכתב.

The note on Pereq III. 21 (105 b, col. 1) is directed against the forced rendering of Gen. ix. 26 "God made man *in imagine*" (Ps. xxxix. 7):

..שנ' כי בצלם אלהים עשה את האדם, בצלם אלהים נברא האדם, וכל המפטפט ודורש פני המקרא בדופי כי בצלם אלהים עשה את האדם, חיישי' שמא מין הוא.

This agrees with the note in No. 20 (vol. II. 114 b, end), of which it is apparently an *earlier* form.

The midrashic note on Pereq III. 25 (105 b, col. 1),

ר׳ עקיבא קאמ׳ להו׳, הכל נתון בערבון׳, אינמי בערבין׳, נשמתו של אדם ערב על כל האיברים׳, זכו זכתה היא לא זכו נידונת היא׳,

is quoted by R. Isaac Isr. as Rashbam's; and it is found in No. 20 (vol. II. 115 a).

In the short note on Pereq IV. 8 (106 b, col. 1, line 12),

על מנת לעשות׳, גדול הוא מהלמד על מנת ללמד׳,

there is *no mention of the peculiar reading which R. Isaac Israeli attributes to* RASHI,

רש״י ז״ל גורס ע״מ ללמד **אין** מספיקין בידו ללמוד וללמד וכו׳,

with the remark that Rashbam on the contrary reads מספיקין (without the negative),

וכן גרסת כל הספרים.

On Pereq IV. 10 (106 b, col. 1) the writer has a reference to his TEACHER:

המכבד את התורה׳, שמלמדה לתלמיד הגון ומחבב דברי תורה לבני אדם. לא׳ מכבד שמשמר ספר תורה בכבודו׳, ואינו מניחו לא על גבי מיטה ולא על גבי ספסל. **ואין ר׳ מודה**.

See below on Pereq IV. 19; and fol. 108 a, col. 1, line 8; 109 a, col. 2, line 1, &c.

In the last clause of Pereq IV. 19, on the Three Crowns, the text (84 b, col. 1) reads **עולה** על גביהן. The commentator, omitting עולה, writes (106 b, col. 2):

...וכתר שם טוב **על גביהן** על ידיהן בא שם טוב לאדם כו׳.

An alternative rendering is then dismissed as follows:

לא (*sic*) גר׳ ג׳ כתרים הן כמשמעו וכתר שם טוב על גביהן כלומ׳ גדול על כולם׳, **ואין ר׳ מודה**. דא״כ הכי הוה ליה למיתני ארבעה כתרים הם.

In No. 20 (vol. II. 122 a) on the contrary the latter interpretation is adopted, thus:

...כך קיבלתי ולי נר׳ על גביהן למעלה מכולן כו׳.

The ten temptations of Abraham are enumerated in their place in the note on Pereq V. 4 (107 b, col. 2); but the subject is resumed after the conclusion of the chapter, in the form of an extract from *Midrash Tillim* (109 b, col. 2). See on Psalm xviii. 31. In the former place references are also given to Pirqe R. Eliezer [chaps. 26—31], and the קרובה of Rosh ha-Shanah. See the סלוק for the second day in Ashkenazic Machazors.

Amongst the foreign words transcribed in this commentary notice, on Pereq V. 30 (109 a, col. 1, line 25), as in No. 20, אינגריש, thus:

הוי עז׳ **אינגריש**׳ אדוק ולהוט במצות.

There is a reading למצות [for ג"י] ב"ב יי בן, in the course of the notes upon the Ages. After them is written (109 a, col. 1, line 6),

סליק מסכת אבות פירקין חמשא׳

and after this,

תניא ר׳ נתן כו׳.

But the Ages are discussed over again in the sixth Pereq, and there the usual reading is given distinctly, thus (fol. 111 a, end of col. 1),

בן שלש עשרה למצות.

From the specimens given above it is evident that this commentary, while agreeing in style and more or less in subject-matter with the work commonly ascribed to Rashi is not identical therewith. It is a selection of notes from ancient sources by a compiler who added but little of his own. Some such collection of traditional interpretations must have formed the basis of the more extensive and more original treatise of R. Jacob ben Shimshon (No. 20).

No. 105.

Cambridge University, Additional 1176.

A defective Ashkenazic Siddur, of the 13th century, quarto, containing on the last leaf of its fourth remaining quire a fragment (Pereq I. 1—12) of a pointed text of Aboth, which is called simply הפרק׳ם.

Readings:

Pereq I. 3 על מנת שלא. 4 and 5, יוסף. 8, om. ואל תתחבר לרשע. 9, כזכאין וּכְשֶׁיְקַבְּלוּ. 12, הבאים אחריהם, with which words the fragment ends.

Notice the pointings ׳רָ and ׳רָ, on the first and other folios of the codex, comparing No. 103, § 1 (p. 81).

No. 106.

Cambridge University, Additional 1180.

A manuscript of the early part of the 15th century, excellently written in an oriental Sepharadic hand, in Rabbinic character. Quarto, double columns of 28 lines each. The folios are not yet numbered.

The codex contains *inter alia* a lengthy commentary on Aboth, entitled

מגן אלהים׳

which breaks off at Pereq v. 7 (... עשרה נסיונות), at the end of the third column of fol. 92 from the commencement of the commentary.

The next part of the manuscript begins with a philosophico-cabbalistic letter, of not quite nine pages, by Moses of Narbonne (fol. 2 a, 6 a), on the שעור קומה (fol. 2 a, col. 1, line 2), a tract printed in רזיאל, fol. 37 sq., Amsterdam 1701. The letter commences, כל הנקרא בשמי, but is distinct from the commentary on ABOTH, although not unlike it in style.

Many lines in the manuscript end with the upper part of a ש, which may accordingly be assumed to be the initial letter of the scribe's name.

Each Pereq of the commentary is preceded by an introduction. The introduction to Pereq I. begins thus:

פי' מס' אבות הנקרא מגן אלהים" ויהי ביום השמיני. דרש לפרק ראשון ממסכת אבות. זה הדבר אשר צוה יי' תעשו וירא אליכם כבוד יי'. ת"ר בשעה שירד מ"ה ולוחות בידו בא שטן לפני הב"ה א"ל תורה היכן היא כו'.

Reckoning from this folio, the portions of the commentary on the five Peraqim (not counting the introductions to them) commence severally on the pages specified below, viz.,

Pereq I.	משה קבל	on fol. 4 b.
Pereq II.	ר' אומר	on fol. 18 b.
Pereq III.	עקביה	on fol. 43 b.
Pereq IV. 6, 7	...ר' לויטס איש יבנה	on fol. 67 a.
Pereq V.	בעשרה מאמרות	on fol. 85 a.

At the end of fol. 3 b is written,

ורבינו נסים מביא בענין אחר כבר ידוע שכל התורה שבכתב ושבע"פ נמסרה למשה כמו שדרשו ז"ל במגלה כו'.

The commentary on משה קבל begins with some very fanciful Gematria. Then follows a note on the difference between קבל and מסר. It is asked why it was said (fol. 5 a, col. 1, line 19),

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ... אנטיגנוס קבל כו'.

And the answer is:

מובחר היה לומר במשה קבל ולא לשון מסר ' כי לשון מכר משמע כל סודותיה ופירושיה ולא הניח לו כלום אלו אמ' מסר הש' תורה למשה היה משמ' שהש' לא עכב לעצמו כלום ואין בתורה יותר אלא מה שמסר למשה. וזה לא יתכן שהרי לא נמסרו למשה כל ג' שערי בינה שהרי כתי' ותחסרהו מעט מאלהים ' ועוד כי לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי ' שהרי כל התורה שמותיו של הב"ה ... ולפי' לא כת' במשה מסר אלא קבל ר"ל קבל כל מה שבכח אנוש ליגע כו'. אבל משה בשמכרה

ליהושע משה לא עכב לעצמו מכל מה שקבל דבר אלא הכל מסר ליהושע... אבל באנטיגנוס ואילך כתי׳ קבל.... קבל משמעון הצדיק מה שקבל כלומ׳ מה שהיה בכח שכלו לקבל ולפי׳ מימיו ואילך התחיל המחלוקת וכו׳.

The saying, כל התורה שמותיו של הב״ה, is also cited by Ramban. See the introduction to his commentary on Genesis. Compare in the Zohar, on Exod. xx. 12 (fol. 90 b, Lublin), דהא אורייתא שמא דקב״ה הוי.

The author shews an acquaintance with the work of בעל הטורים (Exod. xxi. 1), when he writes near the end of fol. 7 b,

וכן הדין מצוה שיעשה פשרה טרם ישמע מדברים.

He names the *Sepher ha-Iqqarim* at the end of fol. 9 b.

He quotes Rashi near the end of fol. 20 a, col. 1; Rambam on the next page and elsewhere; the Zohar on fol. 39 a, col. 1, line 13; and gives cabbalistic interpretations in various other places. Notice his Gematria on the Tetragrammaton, which he calls שם השם (fol. 20 a, col. 1, line 11); and his express references to קבלה and חכמי קבלה (fol. 19 a, col. 2, line 3; 46 a, col. 2, line 20, &c.).

At the end of fol. 15 a notice the Gematria, which as it stands is inexact,

ואל תתחבר לרשע לרשע בגמ׳ ליצר הרע.

But לרשע may be written להרשע, and הרשע, *ὁ πονηρός*, is the gematric equivalent of יצר הרע.

The writer omits no opportunity of illustrating the strife between the two principles in man. Witness his extraordinary interpretation of the case stated at the beginning of Baba Meçia, *If two persons have hold of a cloak, and both claim it, &c.* The cloak (he says) is man, and the two persons are the spirit and the flesh (fol. 16 a, col. 2, line 6):

ומיכרא בריש בבא מציעא שנים אוחזין בטלית... הם הצורה והחומר, או אם תרצה לומ׳ הנשמה והגוף, או אם תרצה לומ׳ יצר טוב ויצר רע, זה אומר הנשמה אומרת וכו׳.

A peculiar reading of Pereq II. 4 is mentioned on fol. 23 b, col. 2, line 17:

יש שגורסין עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונו כרצונך.

The saying is repeated on fol. 74 b, col. 2, line 3, after the saying on the Three Crowns (Pereq IV. 19), thus:

הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך, נ״ל שכתבתיה למעלה.

On the next mishnah (fol. 25 a, col. 1) he raises the question whether Hillel ha-Zaqen or some other Hillel is the speaker. This discussion illustrates his practice of attempting to account for the sequence and arrangement of the mishnioth throughout the masseketh.

In Pereq II. 15 he reads (fol. 30 b):

...צאו וראו אי זו היא דרך ישרה שידבק בה האדם.

And two columns later he writes, that R. Eleazar identifies the דרך ישרה with עין טובה, the quality of contentment, the lack of which is מדה רעה עד מאד, and makes the enjoyment of the world like drinking salt water, which only increases thirst.

On Pereq II. 18, ודע מה שתשיב כו', he writes that אפיקורוס may denote any man (whether a heathen, or a sceptical Jew), who does not believe in the oral Thorah. And he remarks on the words following that עמל כו' refers to a service that springs מיראה, and בעל מלאכתך to a service מאהבה (fol. 35 a, end).

In the introduction to Pereq V. (82 b), the ten מאמרות are compared severally with the ten דברות.

No. 107.

Cambridge University, Additional 1200.

Yemen Machazor, folio, written near the end of the 16th century (fol. 166 b), on paper, in S. Arabian Rabbinic character, with the so-called Babylonian vowel points; on which see in the Palæographical Society's *Oriental Series*, Plate 91, with Schiller-Szinessy's description (1882). At fol. 18 b commences a text of the six Peraqim, of which the first only is pointed; except that in the remaining five a few words, here and there, are pointed *in the ordinary way*, and not uniformly with the rest of the codex. Folios 1—17 are missing; but their contents have been added in a modern hand, and with the ordinary vowel points, at the end of the codex.

The following readings will serve to shew the character of the text of Aboth:

Pereq I. 2, משירי אנשי כנסת הגדולה. 3, על מנת שלא. 4 and 5, יוסי בן יעזר, but יוסף בן יוחנן. 5, בני ביתך ולמד את כל בני ביתך ענוה... 15, משתיקה. 19, קיים.

Pereq II. 2, שכר כאלו עשיתם. 9, אם עשית טובה הרבה.

Pereq III. 21, בצלם (without אלהים) in both places. 24, לפי רוב המעשה.

IV. 15, פרקלט, without *yod*. 23, לפרוזדור. בפרוזדור. 26, והשיב מעליו חרון אפו לא נאמר אלא אפו מלמ' שמוחלין כו'. 32, שבשאול.

V. 8, נעשו לאבותינו. אש של עצי. שאלין. 18, וקשה לאבד חלק טוב.

No. 108.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 1213.

A codex of 80 leaves of paper, $8\frac{1}{8}$ by $5\frac{5}{8}$ inches, containing the commentary of R. JACOB BEN SHIMSHON on the six Peraqim, somewhat abbreviated, and defective at the end, written in three Greek Sepharadic hands, in rabbinic character, of cent. 15—16. The second hand begins at fol. 60 b, and the third at fol. 69 a.

The six chapters commence severally on the pages,

2 a, 18 b, 27 b, 39 b, 53 a, 72 b,

the first opening with an introduction,

משה קבל ת(ורה מסי)ני ומסרה לי(הושע וכו׳. כך היא תחלת)המשנה ומסכתא זו מסדר ישועות וסידרה אחר מסכת ע״ז למעלה מהוריות כו׳.

The manuscript breaks off on Pereq VI. 6, thus:

...והעושה סייג לדבריו כשמורה דברי תורה נזהר לעשות סייג לדבריו כדי שלא יבשלו בו בני אדם ואף נזהר בתשובתו כמו שאמרו בפרק ראשון חכמי׳ הזהרו

1. R. Isaac Israeli's citations.

It has been shewn above, under No. 90 § 6 (pp. 52—5), that the passages cited by R. Israel from "R. Shemuel," and by R. Isaac Israeli after him from "Rashbam," agree with the commentary in No. 20. The last we took to be a recension (by R. Isaac ben Dorbelo) of the commentary of R. Jacob ben Shimshon, which is also contained in this manuscript. A few more examples of R. Isaac's citations from "Rashbam" will serve to complete the identification of the commentary which he cites with that in No. 20 and No. 108.

A.

On Pereq II. 5, הלל אומר אל תפרוש כו׳ (ר׳), we read in ℵ 28 b_{14} (see p. 46, note):

כת׳ רשב״ם כי זה הוא הלל הזקן אבל המעתיק טעה בדלת מנין הבבות ונתחלפה לו בריי״ש וכת׳ ר׳ הלל ע״כ.

and in No. 108, fol. 21 a:

הלל כתוב במשנת ר׳ גרשום ור׳ אפרים בלא ריי״ש והוא הלל הזקן.

The latter is an incomplete form of the note referred to by R. Isaac, which is found in its entirety in No. 20, fol. 105 a:

הילל כת׳ במשנת רבינו גרשום ור׳ אפרים בלא ר׳, והוא הילל הזקן, אבל המעתיקים קלקלו השורה וטעו בד׳ של מנין הבבות ונתחלפה להם ד׳ בריש, וכתבו ר׳ הילל.

Thus we see that in No. 108 we have only an *abbreviation* of the commentary which R. Isaac cites as Rashbam's.

B.

On Pereq III. 4 we read in No. 108, fol. 28 b:

ומנין לאחד שיושב ... אין אנו גורסין זו במשנת ר׳ אפרים ושאר כל המשניות המדוייקות אבל מסיים הבבא ליראי ה׳ ולחושבי שמו,

and in 𝔅 50 a_{21}:

וכן כת׳ רשב״ם ז״ל אין גורסין זה במשנאות אלא מסיים הבבא ליראי יי׳ ולחושבי שמו ע״כ.

C.

On Pereq III. 9 Rashbam is quoted in 𝔅 54 a_5 as saying that מנין without ו should be read in each case for ומנין, thus:

כת׳ רישב״ם כל מנין הכתובי׳ כאן אין כתי׳ בהן ו״ו במשניות ע״כ.

This is wanting in No. 20 and No. 108, but is found in another copy of the commentary, the property of the *Beth ha-Midrash* of the Ashkenazic Jews in London (fol. 112 b):

...יצאו יהושע וכלב הרי עשרה. כל מנין השנויין כאן בלא יוד כתובים במשניות. בקרב אלהים ישפוט כו׳.

D.

On Pereq III. 17 compare the following extract from 𝔅 60 a_8:

ורשב״ם ז״ל גורס והמאדים פני חבירו ברבים... וכן מצאתי בשית׳ סדרי משנה שלי שכתו׳ מבחוץ והמאדים וכו׳,

with what is written in No. 108, fol. 31 b:

...והמאדים פני חבירו ברבים גרסין.

E.

On Pereq III. 24 Rashbam is quoted as below in B 65 b_{13}:

רשב״ם ז״ל כת׳ שקבל מרבותיו שכך היא הגרסה ובטוב העולם נידון **אבל לא לפי** רוב המעשה... והוא ז״ל כת׳ שמצא במשניות **והכל לפי** רוב המעשה כו׳.

This is found in No. 20, fol. 115 a, and with some clerical errors in No. 108, fol. 34 b, thus:

...אלא (*sic*) לפי רוב המעשה... כך קבלתי ואני מצאתי במשניות והכל (*sic*) רוב המעשה כו׳.

F.

On Pereq IV. 15 the reading **תורה** ומעשים טובים is cited in B 85 a_7 as the reading of Rashbam against כל הספרים, and in No. 108, fol. 45 b, we read accordingly:

תורה ומעשים טובים עומדין לו לאדם למגן כו׳.

Here No. 20 (vol. II. fol. 121 a) gives only the usual reading תשובה כו׳, and makes no mention of the reading תורה כו׳.

G.

On the verse, *Rejoice not &c.* (Prov. xxiv. 17), which is put into the mouth of Shemuel ha-Qatan in Pereq IV. 26, it is suggested in No. 108, fol. 50 a, that he meant it to be applied to the case of scholars engaged in controversy; and Rashbam is cited in B 92 b_{11} as explaining the saying of Shemuel in this way, a part of the citation being written in the margin, but by the original scribe.

H.

In No. 108, fol. 27 b, there is a quotation in the name of the author's Teacher, not found in any of the other copies which I have collated:

...(Pereq III. 1) מליחה סרוחה, וא״ת מה בכך מכל מקום הריני עתה חשוב בנוי ובכח ובקומה לכך דע לאן אתה הולך, וא״ת מה בכך שתמות ותנוח בקבר לכך דע לפני מי אתה עתיד ליתן החשבון, **מפי מורי ה״ר שמואל הלוי ז״ל**.

Thus we are led to infer that even No. 20, whatever later additions it may include, does not contain everything that was to be found in the original text of the commentary. Notice its omissions mentioned under §§ C and F.

2. The Author of the commentary.

Prefixed to Pereq v. in this manuscript are the acrostic verses :

יותן לי לבב להורות עמוקים דלות ראות ידות קושט יושר הגיד בצוואת וגלות
ברב כח בקע בצורות יאורי מים ויבלי נהרות שם קודש קורא דורות. צוררי
ימגר ביום עברות נמוג והלום יסוד ערות בעלי עיין בעשרה מאמרות,

From the verses even in this corrupt form one can gather that the name of the writer was יעקב. They are given more correctly in No. 42, thus :

יוֹתן לי לבב להורות. עֲמוּקים דלות ראות זרות. קוֹשט יושר הגיד בצורות.
בְּאֵר וגלות אמרות טהורות. גִּבַּר כח בקע בצורות. יְאוֹרי מים יבלי נהרות.
שֵׁם קדוש קורא דורות. שׁוֹרְרי ימגר ביום עברות. נָמוג והלום יסוד ערות.
בגילי עין ביוד מאמרות,

and the preceding chapter is introduced in No. 42 by the verses :

יונתי בהסתר בנקרות הצורים. עֲמודים תיכן בעשרת הדברים. קְפאון לי ישית
יקרים וקדורים. בְּעליל הוֹצִיא תעלומות לאורים. בְּאמונת עתים וחוסן ישועות
רַב חכמה ורב דעות. בְּלתי סור ובלתי תעות. יִסעד לי הבין שמועות. שְׁמוע
מוֹסר שְׁמוע מזמה. וְנָתן לי השכל והחכמה. ולבי גם יהגה אימה. במושכי
שבט כבן זומא.

Thus the full name of the author is clearly given as,

יעקב ברבי שמשון.

On this R. Jacob see in vol. II. of Schiller-Szinessy's *Catalogue* under No. 92, where our MS. No. 108 is described. He was a man of great learning, who lived in the 11th and 12th centuries. From the Oxford MS. Opp. 317, No. 42 in this *Catalogue* (p. 33), we learn that he was engaged in writing his ספר האלקושי in the year 1123 A.D.

We have seen that he names as his teacher one R. Shemuel ha-Levi (p. 92). From the כתב תמים*, as printed in אוצר נהמד, vol. III. 59, we learn that he was also a disciple of Rashi, and that he was a teacher of Rashi's grandson Rabbenu Tham, and a commentator on ABOTH, it being there written, on the creation of man בצלם כו׳ (Pereq III. 21) :

והר׳ יעקב בר שמשון ׳ספירש מס׳ אבות כתוב (*sic*) שם שמי שמפרש בצלמו
בצלם אלהים ברא אותו חיישינן שמא מין הוא... והוא היה תלמידו של
רבינו שלמה זצ״ל ורבו של רבינו יעקב זצ״ל.

* A work of R. Mosheh תקו, who lived in cent. 13—14.

This note on בצלם כו' is found in our copies of R. Jacob's commentary. In No. 108 it appears in the mutilated form:

כי בצלם אלהים עשה את האדם חוששין הוא לומר מין הוא.

Granted that the commentary emanated from the school of Rashi, it would be a natural mistake to ascribe an anonymous copy of it to Rashi himself. But the most tempting explanation is that the name of its proper author רי"ש was corrupted into רש"י (p. 24). The former abbreviation is actually used in R. Isaac ben Dorbelo's Machazor (No. 20)*. It is suggested in Schiller-Szinessy's *Catalogue*, that this mistake of writing רש"י for רי"ש has been made in the דעת זקנים, fol. 23 b, col. 2 (Livorno 1783, folio), where an explanation of a clause in the Ages (בן י"ג למצות), found in our R. Jacob's commentary, is given in the name of Rashi. We have seen that its sixth Pereq is ascribed to Rashi in a number of Italian Machazors, where it is used to supplement Rambam's treatise on the five Peraqim.

R. Isaac Israeli, who (on VI. 1) expressly states that Rashi commented on the five Peraqim only, follows his ancestor R. Israel of Toledo (No. 90) in attributing the commentary to one R. Shemuel, or Rashbam, whom we may suppose to have been the grandson of Rashi of that name. The author being presumably known to be of the school of Rashi and yet not Rashi himself, and his grandson Rashbam being so famous as a Talmud commentator, the latter might easily come to be regarded by a Spanish rabbi as the writer of the commentary. But we have good evidence to the contrary in the acrostics which name Rashbam's elder contemporary R. Jacob ben Shimshon as the true author, not to mention the independent testimony of the כתב תמים to the effect that he was actually a commentator on אבות.

No. 109.

Cambridge University, Additional 1490. 1.

A French Ashkenazic Siddur, quarto, of the early part of the 14th century, written on vellum in a south German rabbinic hand, and containing an unpointed text of the six Peraqim (fol. 25 a—30 b).

The following are specimens of its readings, including some obvious clerical errors:

Pereq I. 1, נתונין בדין. 6, כל המרבה שיחה. 12, הזהרו מדבריכם. 17, רב וקנה לך חבר...

* In vol. II. fol. 69 a, col. 2 (סימן שס"ג), a section ends מ"ר. רי"ש. ער כאן ת'. A possible explanation of the confusion of names in the two commentaries in No. 19 is that רש"י and רי"ש were first interchanged, and the latter (an unfamiliar abbreviation), perhaps with the addition of ע"ה, was then read as ר' ישעיה.

Pereq II. 1, והוי זהיר (for והוי). 2, סוף בטילה.

Pereq III. 9, בעדת אל *בקרב אלהים ישפוט, מניין אפי' שלשה שנאמ'... 12, ר' דוסתאי ב"ר ינאי (אומ"ר) משום ר' מאיר אומר ואגודתו. 16, om. ויין. 17, (om. תורה ומעשים טובים) של צהרים. 22 and 23 (but not 21), om. חבה יתירה כו'. 24, הכל צפוי בערבון. 25, om. והפנקס פתוחה. 28, גופי תורה.

Pereq IV. 23, לפרוסדור. בפרוסדור. 27, הלומד תורה לילד. לזקן. 28, והלומד מן הגדולים. 31, שיש בשאול.

Pereq V. 8, נעשו לאבותינו בבית המקדש. The chapter ends with the *baraithic* additions found in No. 20 and elsewhere.

No. 110.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 1495.

A small Prayer Book, vellum, written in an Italian rabbinic hand, of the 15th century. It contains a text of the six Peraqim, of which a few words only, here and there, are pointed.

Its reading of Pereq II. 18 is as follows (fol. קפ"ג, end):

ר' אלעזר אומ' הוי שקוד ללמוד תורה מה שתשיב לאפיקורוס. ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל **בריתך**, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך.

No. 111.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 1523.

Five leaves of an Ashkenazic Siddur, of the early part of the 14th century, parchment folio, rabbinic hand, two columns to the page.

Two leaves, not consecutive, contain portions of R. Jacob ben Shimshon's commentary on ABOTH. The former of these has the conclusion of the fifth and the beginning of the sixth chapter; and the latter a portion of the sixth, ending (on § 9) with the words,

מלוין, לשון לויה.

These words are on the fourth page from the end of the commentary in No. 20 (fol. 142 a).

* No mention is here made of the number *five*.

No. 112.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 1729.

A Yemen Machazor, folio, written before 1644 A.D., but with some parts supplied in a later hand. It contains, after the Sabbath *Minchah*, a text of the six Peraqim, of which the first Pereq and a few words besides are pointed, viz. with the Babylonian vowel-points, or ניקוד העליון, as in No. 107.

Readings:

Pereq III. 1, מלהה סרוחה. 24, והכל לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה.

Pereq IV. 17, חביך חבירך. 23, בפרוזדוד... לפרוזדוד. כדי שתעלה לטרקלין.

No. 113.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 1752.

A Provençal Machazor, defective, on parchment, quarto, well written in square characters, with some letters and sentences rubricated, of the 14th century.

It contains (at the end) an unpointed text of portions of ABOTH. The second, third, and fourth chapters are here reckoned the *first*, *second* and *third* respectively, the Pereq משה כו' being regarded as an Introduction. Compare No. 80.

Before משה קבל is written,

ממתן תורה ועד משנה תורה משה קבל תורה.

In this Pereq our manuscript reads briefly, וישתו התלמידים וימותו (12), and לא מדרש הוא עקר אלא מעשה, without the article (18). The *third* folio from the beginning of ABOTH ends at Pereq II. 8,

מרבה עבדים מרבה גזל מרבה תור׳...

After this a leaf is missing, and the next begins, תורה שאינה ירושה לך (II. 16). In II. 18 the text agrees with No. 110, reading

תורה מה שתשיב...ומי הוא בעל בריתך כו׳...

The chapter ends:

...ופועלים עצלים ושכר הרבה ובעל הבית דוחק ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא.

Pereq III. (here called ב׳). 1, אתה עתיד לתת את החשבון ולפני (*sic*). 5, אבל שלשה על שלחן אחד (*sic*). 8, מלכות ועול דרך ארץ עליו (*sic*) גוזרין. This mishnah is given in the name of ר׳ חנינא בן חקנה, next come ר׳ חנינא בן דוסא כו׳ (13—14), and after these, ר׳ דוסא כו׳ (16), the mishnioth 9—12 and 15 being omitted. 24, אבל לא על פי רב המעשה. 25, הכל נתון בערבין.

The last page of the codex has the beginning of Pereq בן זומא, down to הלומד על מנת ללמד יין (8), the יין being written in the margin in rabbinic character.

No. 114.

CAMBRIDGE UNIVERSITY, Additional 1754.

Another Yemen Machazor, of the same character and date as No. 112. It contains the six Peraqim, pointed throughout with the Babylonian vowel-points, and accompanied by a marginal *Perush* running beyond the pages which contain the text.

The following are some of the readings of the text, which is on the whole a good one:

Pereq I. 4, בצמאה. 6, יירש גהנום. 9, כרשעים שלא קבלו עליהם... את הדין. 14, (*prima manu*) נגד שמא אבד שמא.

Pereq II. 3, שאין מקבלין לו לאדם. 14, שלשה דברים. 15, עין רעה.

Pereq III. 1, מלחה סרוחה. 2, חיים בלעו. 3 and 9, שכינה עמהן. 9, om. שמי, after אבוא כו׳. 17, פנים בתורה, om. שלא כהלכה. 19, מרגילין לערוה. 24, והכל לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה.

Pereq IV. 3, לעולם הבא. 17, ככבוד חבירך. 23, בפרוזדוד. לפרוזדוד. 24, כחיי העולם הבא, for מכל חיי כו׳.

Pereq V. 8, שאלין. 24, שמאי והלל. 26, וחטאת הרבים תלויה בו.

The commentary cites R. JONAH on the last mishnah of Pereq I. On Pereq III. 7, it has the note:

הניעור כמו הניחור בחלוף העין מאותיות אַהַחַ״עֹ והוא קול שמוציא האדם כשהוא ישן כמו נחרת סוסיו וזה למה ששומעין אותו לסטים וחיות רעות ובאות עליו.

No. 115.

SAINT JOHN'S COLLEGE, K. 7.

A codex of 132 leaves of paper, of which the eleventh is lost, quarto, usually twenty-five lines to the page, except when it contains portions of the text, which is written large. Presented to St John's College, Cambridge, in the year 1684 A.D., by EDMUNDUS CASTELLUS, Professor of Arabic in the University.

It consists (like No. 1) of a copy (but not so carefully written) of the commentary on the Six Peraqim by R. ISAAC ISRAELI,

יצחק ס״ט בר׳ שלמה בר׳ יצחק בר׳ שלמה בר׳ יצחק* בר׳ ישראל הסופר בר׳ [צ״ל בן] ישראל ז״ל.

The six chapters commence severally on the pages,

1 b, 24 a, 47 a, 71 a, 97 a, 119 a.

The work was completed by the author (as he tells us) in the year 1368 A.D., in the 28th year of his age. On fol. 115 b_{14}† he refers to,

הר׳ יעקב בן הרא״ש ז״ל.

that is to say, to Rabbenu Jacob ben Asher ben Jechiel, who died after 1340 A.D.

The transcription, which is in a Sepharadic rabbinic hand, was finished on Tuesday, the 28th Elul, 5277 A.M., that is, 1517 A.D. The place of writing was אסכפי, and the name of the scribe,

משה בן יהורה בן אבי זמרא ס״ט.

A full and excellent description of another copy of this commentary is given by Herr S. Sachs in his as yet unfinished catalogue (written in Hebrew) of manuscripts in the Günzburg Library, now in St Petersburg.

1. The sources of R. Isaac Israeli's commentary.

The relation of this *Perush* to that of R. Israel may be gathered from our description of the latter (No. 90). It uses most of the authorities there named (p. 47), drawing especially from the commentaries of (or attributed to) Rashi, Rashbam, Rambam, R. Meir ha-Levi, and R. Jonah, as well as from R. Israel's own.

It also supplies a reference to R. JOSEPH IBN עכנין (or עקנין), a disciple of Rambam, which No. 90, being defective at the beginning, omits. This

* In the description of No. 1 a בר׳ יצחק has fallen out before בר׳ ישראל.

† In explanation of this mode of reference see above, p. 46, note.

R. Joseph is cited on Pereq I. 7, והוי דן כו׳, immediately after Rambam, thus:

...וכן לאדם חסיד (ו)ישר ונאמן אין לדונו לחובה (אף כי כל דבריו נוטים לחובה), כן כתב הרמ״בם (צ״ל וכן כת׳ הרמ״ה) ז״ל, וההכם ר׳ יוסף בן עכנין (ז״ל) תפש עליו וכת׳ כי דין זה שוה לכל (נ״א בכל) אדם בין צדיק בין רשע, וכת׳ הר׳ ישראל ז״ל לשון משנתנו מסייע לר׳ יוסי בין (*sic*) עכנין ז״ל והשכל מסייע להרמ״בם.

This is found in No. 115 at the end of fol. 11 a, a few lines only before the passage, at which No. 90 commences,

...כמו שנא׳ סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים (האלה) ואמרו עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק (11 b_{10}).

The readings in square brackets are from No. 1. This codex, which is in general superior to No. 115, omits the reference to R. Israel in the above passage [13 a_{17}]. But it is found in the Günzburg manuscript, as described by Sachs, as well as in No. 115.

In No. 1, fol. 12 a, and in the Günzburg manuscript, but not in No. 115, which has lost a folio at this place, there is a citation, also on Pereq I. 7, from R. Joseph ibn Giqatilla:

וקנה לך חבר...ובמשלי ר׳ יוסי ן׳ גיקטיליא ז״ל למה חברים העוסקין בתורה דומים למדורה של עצים הא׳ מדליק את חבירו כך החבירים הלומדי׳ זה שואל וזה משיב זה מקשה וזה מתרץ נמצאי׳ כלם דולקין ׳ אבל הלומד יחידי דומה לעץ יחידי דולק שאין האור מתאחזת בו ע״כ.

The Rabbenu Meshullam quoted on Pereq III. 25 (67 b_{10}), whom Sachs inclines on the whole to regard as a צרפתי, proves on the contrary to be a רומי, his note on the סעודה, which our R. Isaac cites, being introduced thus in the earlier commentary of רי״ש, according to No. 20 (vol. I. 115 b_{19}):

ור׳ משולם בר׳ קלונימוס איש רומי פי׳ לסעודה ליום המיתה...

On Meshullam see in Schiller-Szinessy's *Catalogue*, under No. 53 (vol. I. p. 161).

Lastly, our R. Isaac quotes his father, א״א ז״ל (3 a_{22}, 19 b_5, &c.), and his grandfather Isaac (126 b_{17}, 127 a_{24}, &c.), whom he also calls זקני הר׳ יצחק ישראל (122 a_5, &c.), at times with and at times without the addition of ז״ל.

On Pereq II. 13 we read in this codex (38 a_{13}):

כאלו לוה מן המקום (ב״ה) מפרש בספר בן סירא לכך קורא מקום להק״בה לפי שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו ומצאתי בפי׳ ההגדה שחבר

הר' ישראל זקני (*sic*) ז"ל שכת' על ברוך המקום שנתן תורה לישראל וכו' כשתמנה שם של ד' אותיות תמצא מניינו עולה למנין מקום כיצד וכו'* ע"כ. וכת' הר' ישראל ז"ל...

But instead of הר' ישראל זקני we must read with No. 1 (39 a_{20}),

זקני הר' יצחק ישראל,

a reading further attested by the Günzburg manuscript (Sachs, *Catalogue*, col. 42), and by the context of this very passage, in which a genuine citation from R. Israel immediately follows.

For some of our author's citations from the pseudo-Rashbam see on No. 108, comparing No. 90 § 6. Examples of comments cited by him as from Rashi on passages of Aboth are given below.

2. R. Isaac Israeli's citations as from Rashi.

At the commencement of Pereq VI. (119 b_4) R. Isaac remarks:

רש"י ורמב"ם וריז"ל ורמ"ה לא פירשו פרק זו לפי שאינו ממסכתא זו.

On the earlier chapters Rashi is not unfrequently quoted. For example;

A.

On Pereq III. 4 (50 a_{20}) he is quoted as follows:

כת' רש"י ז"ל ולא מצינו במשנה כתי' ישב בדד וידום אבל רגילין העם לאומרו ע"כ.

This is a remark of some critical importance. It reveals the source of not a few interpolations in the written text.

B.

On the reading of Pereq III. 9 (54 $a_{7, 19}$) he is quoted to the following effect:

ורש"י ז"ל גורס מנין שאפי' ה' שנא' בקרב אלהים ישפוט, ופי' אלהים לשון דיינים [ג' דיינים] וב' בעלי הדין הרי בכאן חמישה. מנין שאפי' ג' שנא' ואגודתו על ארץ יסדה ומצינו ג' שקרויים אגודה שאגודת אזוב ג' קלחים בו ע"כ.

* The explanation given is that the squares of the numbers represented by the letters of יהוה: ($10^2 + 5^2 + 6^2 + 5^2$) together make up the numerical value of מקום ($40 + 100 + 6 + 40$).

C.

On Pereq III. 18 (60 b_5) we read:

פרש״י ז״ל הוי קל לראש כשאתה בחור הוי קל כנגד היוצר ונוח לתשחורת וגם בעת זקנתך תהא נוח לו תשחורת מלשון זקנה כמו כי הילדות והשחרות. וי״א הוי קל לראש לשר הבירה וכו׳.

D.

On Pereq III. 25 (67 b_9) a remarkable note is given in the name of RASHI:

...והכל פרש״י אע״פ שהדין דין אמת ״ הכל מתוקן לסעודה א׳ רשעי׳ וא׳ צדיקי׳ יש להם חלק לעולם הבא לבירה הגדולה ע״כ.

E.

On Pereq IV. 8 (78 b_{17}),

רבי ישמעאל בנו אומר הלמד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד.

a reading אין מספיקין is given as RASHI's, and as peculiar to him, thus:

רש״י ז״ל גורס ע״מ ללמד אין מספיקי׳ בידו ללמוד וללמד וכו׳, ופי׳ הלומד ע״מ ללמד לקרותו רב או׳ ר׳ אין מספיקי׳ וכו׳. ורשב״ם גורס מספיקי׳ וכן גרס׳ כל הספרי׳.

And it is written in the margin of the text,

רש״י גורס על מנת ללמד אין מספיקי׳ בידו וכו׳ ובכל הספרי׳ כתו׳ מספיקי׳.

F.

In Pereq IV. 17 (85 b_{17}) the reading חבירך ככבוד has the support of the commentary quoted as RASHI's, thus:

פרש״י ז״ל ככבוד חבירך משמע קרוב לכבוד חבירך וכן במורא רבך קרוב למורא רבך וכן וכבוד רבך קרוב לכבוד שמים ע״כ.

Over against this reading, which R. Isaac himself gives in his text, it is written in the margin of the codex, י״ג חביב עליך כשלך.

G.

On Pereq V. 8 two passages are quoted as from Rashi:

(102 b_{16}) וכת׳ רש״י ולא כבו הגשמים ולא נצח׳ הרוח כמדומה (שהוא) שיבוש דהא ביומא אמרי׳ הא משנה אגב גררה ולא קתני בה הני תרתי ומוסיפי׳ להו בברית׳ והנך תלתא עומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים בתלתא קא חשיב להו והוו להו נמי י׳ ע״כ.

(102 b_{24}) ולא אמ׳ אדם לחבירו וכו׳. פרש״י לפי שכל הדרים בתוכו היה מזמין להם שהם (השם *marg.* פרנסתן ולא הוצרך א׳ מהם לצאת משם וכת׳ הר׳ ישראל ולפי זה יש לגרוס שאלין בירושלם ופי׳ שאתקיי׳ ואדור כמו נפשו בטוב תלין ע״כ.

But R. Isaac himself, after "Rashbam" and R. Jonah (103 a_4), reads כשעולין לירושלם.

II.

On Pereq v. 29,

יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וכו׳,

"Rashi" is quoted to the following effect (115 b_7):

פרש״י ז״ל משנה זו שנויה (להלן) בזבחי׳ (*sic*) בפרק מקום שנהגו תכף לאות׳ של ר׳ עקיבה שהיה אומ׳ עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריו׳ ובא ללמדנו שלא דבר ר׳ עקיבה אלא במי שהשעה דחוקה לו ביותר אבל צריך אדם לעשות עצמו עז כנמר וקל כנשר לעשות רצון אביו שבשמים לקבל שבתות וימים טובים ע״כ.

See also fol. 4 a_{12}, 40 $b_{7, 11}$, 50 a_{24}, 61 b_{10}, 66 b_{20}, 68 a_{21}, 70 b_9, 81 b_3, 96 b_{26}, 100 a_{15}, 103 a_{16}, 103 $b_{7, 9}$, &c.

These comments, or some of them, may perhaps be rightly attributed to Rashi. They are more or less in his style, and one cannot doubt that he expounded the tract Aboth in his lectures, although he may not himself have written down his notes upon it. In copies of R. Jacob ben Shimshon's commentary (Nos. 20, 108, &c.), which (as we have seen) our R. Isaac quotes as Rashbam's, sundry references are given to Rashi, but not as a writer on Aboth.

Thus much will suffice to indicate the character of R. Isaac's *Perush;* but full justice could not be done to it without collating it in detail. It is indispensable to any critical commentator on Aboth, and would itself amply repay the labour of careful editing.

3. The date of R. Israel's commentary.

R. Isaac Israeli, who was born in 1340 A.D., being of the sixth generation in descent from and including

ר׳ ישראל הסופר בן ישראל,

that is, R. Israel ha-Sopher Israeli, the latter would have been born in the 12th or the 13th century according as we reckon on an average more or less than 28 years to a generation. If he was the R. Israel whose Arabic

commentary our R. Isaac cites, the author of this, as we assumed in our description of it (p. 46), may have been born late in the 12th century or early in the 13th. In either case his commentary might have been written not later than the middle of the 13th century; nor is there apparently any internal evidence to the contrary, according to No. 90, the latest author of ascertained date quoted therein being RABBENU JONAH (p. 47), who died about 1230 A.D.

Sachs, however, in his *Catalogue* takes the author to be a different R. Israel, who died in 1317, or possibly 1322 A.D. He was without doubt (writes he) the R. Israel of Toledo (col. 26) who was engaged in controversy with R. Asher ben Jechiel (שו"ת הרא"ש כלל נ"ה סי' ט'). But the reasons assigned are, as they stand, not quite conclusive. They are to the effect that the R. Israel last named was a great scholar, who composed works in Arabic, and is styled "R. ISRAEL" simply by HA-ROSH; and that the R. ISRAEL cited by our R. Isaac was a scholar of like calibre, who wrote in Arabic, and is referred to always as R. Israel, without further specification, *if* we assume him to be a different person from R. ISRAEL HA-SOPHER ISRAELI. But one's first impression from our R. Isaac's preface is that the R. Israel ha-Sopher named in his pedigree is the R. Israel whose work on ABOTH he cites; and so perhaps thought the careful scribe of No. 1, when he copied as far only as the name of ר' ישראל in large letters, as below:

פי' מסכת אבות חברו יצחק בר' שלמה בר' יצחק בר' שלמה בר' יצחק בר' ישראל הסופר בן ישראל תנצ"בה. תחלת דברי וראשית אמרי כו' ... (2 a_6) ולקטתיו מהים הגדול ורחב ידים פי' החכם הפילוסוף האלהי התורניי הר' ישראל ז"ל אשר הרחיב בפי' מסכתא זו בלשון ערב ... ועוד לקטתיו משאר חיבורי המפרשי' ז"ל והוספתי אני מאשר חננוני מן השמים לקשר דברי כל תנא ותנא כפי השגת שכלי' ועוד סיימתי כל משנה ומשנה בפסוק לפי שכך הורגלתי להגידה ברבים ...

On either hypothesis, R. Israel's commentary on ABOTH may have been written within the half century 1250—1300 A.D., and on neither can it have been written much before or much after.

פרקי אבות

Nos. 116—170.

(Paris, 116—136. Hamburg, 137—150. Berlin, 151—155. St Petersburg, 156, 157. London, 158—168. Parma, 170.)

I. Commentaries with or without the text

Name	Number
Rashi	116, 117, 170
Jacob ben Shimshon	118–121, 151, 152, 158, 161
Maimonides (Hebrew)	121, 122, 152, 153
Bachja ha-Dayyan	160
Joseph ibn Shoshan	129, 130, 160
R. David (Arabic)	126
Isaac Israeli	123–125, (130)
Shem Tob ben Shem Tob	128, 160
Shim'on ben Tsemach Duran	127
Joseph Ja'betz	131
Shabbethai ha-Sofer	159
Aharon de Shelomoh Antones	169
Abraham Taussig	158
Anonymous	117, 132, 141
Translations	132, 144

II. The text alone

Nos. 133–140, 142, 143, 145–150, 154–157, 162–168.

The codices in the Imperial or as it is now called National Library of PARIS numbered respectively in the new *Catalogue* of Hebrew and Samaritan manuscripts,

152, 169, 306, 327, 328, 330, 387, 448, 452, 455, 583, 589, 636, 643, 644, 646, 719, 739, 769,

contain manuscripts of the text of ABOTH or of commentaries upon it as below, where the PARIS *Catalogue* numbers are given in brackets.

Nos. 116, 117.

(PARIS 644, 769.)

Each of these contains a copy of the commentary having the unique reading in Pereq IV. 8,

אין מספיקין בידו ללמוד וללמד

which R. Isaac Israeli quotes as RASHI's (p. 101 E).

No. 116, which is a fine Machazor transcribed shortly before 1264 A.D. by one Eliezer, contains also the text of the Six Peraqim separately (fol. 78 a—89 b). It reads in Pereq III. 9,

...שנ' אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים
ישפוט מניין שאפילו חמשה שנ' ואגודתו על ארץ יסדה מניין שאפילו שלשה שנ' בקרב אלהים ישפוט.

In Pereq IV. 23 it has לְפָרְוָזְדוֹר, בִּפְרְוָזְדוֹר; and it places רב' אומר עשה רצונו כו' (II. 4) after IV. 19.

The commentary (fol. 237 a—266 a) reads, on Pereq I. 3,

ושמעתי שצדוק וביתוס תלמידיו היו

instead of referring (as some copies here do) to the ערוך, which would limit its age.

Pereq VI. is also commented upon, and it is remarked that for "FIVE possessions" the reading should be THREE.

No. 117 contains two commentaries, of which the former is that attributed to RASHI (fol. 91 a—95 b). See also under No. 130.

Nos. 118—120.

(Paris 327, 387, 646.)

These contain copies of the commentary of R. Jacob ben Shimshon, or רי"ש. See above pp. 90, 94.

No. 118 reads on Pereq v. 9, marking שנתגל for omission

ופי הבאר (שנתגל) פי' הבאר שהיה מגלגל עם ישר' במדבר מנחליאל כו'.

In this mishnah the true reading may perhaps be והבאר, the interpolation of פי *mouth* being due in part to a misreading of the abbreviation פי' in some ancient *Perush*.

No. 119 contains Rashi's *Sepher ha-Pardes*, followed by the commentary of רי"ש on Aboth. Notice in this the reading in the introductory part (fol. 202 a, line 4),

אין ניקוד מברני דומה לניקוד שלנו,

and the reading on Pereq iii. 18,

ויש מפרשין הוי קל ראש הקל את ראשך כלומר הוי זריז במלאכתך בחורות' כדי שתנוח בזקנתך. וי"א הוי קל לראש לשר הבירה.

No. 120 is a fine Machazor transcribed a little before 1396 A.D. In the commentary we miss such critical notes as ובתפלה ל"ג (ii. 17). In Pereq ii. 1 it reads לעושֶׂה תפארת.

Nos. 121, 122.

(Paris 328—9, 330.)

These contain Rambam in Hebrew on Aboth, in its place as a tract of the Mishnah; and the former adds the commentary of רי"ש on Pereq vi., but under the name of Rashi.

Nos. 123—125.

(Paris 152, 169, 448.)

The commentary of R. Isaac Israeli on the Six Peraqim.

No. 124, which contains a roughly written copy of the commentary (fol. 119 a—196 b), breaks off on Pereq iv. 31 with the words

ומהו השחד אלא שהכוונה בזה.

No. 125 begins on the *Great Synagogue*, and a leaf is missing before fol. 29, which commences at Pereq ii. 5 with the words צבור שמעשיהם כעורים.

The copy of the same commentary which should be in No. 130 is missing

No. 126.

(Paris 583.)

At the beginning and up to fol. 134 a is a commentary in Arabic "attribué à R. David... Le ms. a été exécuté au Caire à une époque récente." If the author is R. David (ben Jehoshua) ben Abraham ben Mosheh ben Maimon, it may be put down to the middle of the 14th century.

No. 127.

(Paris 739.)

The work מגן אבות of R. Shim'on ben Tsemach Duran, completed in 1559—60 A.D., including a commentary on Aboth (fol. 199 b—269 a), first printed at Livorno in 1763 A.D.

No. 128.

(Paris 719.)

This includes a copy of R. Shem Tob ben Shem Tob's commentary on the Six Peraqim, defective at the end.

The Peraqim begin respectively on the pages,

107 a, 123 b, 128 a, 133 b, 135 b, 139 b.

Nos. 129, 130.

(Paris 455, 769.)

No. 129 is an excellent copy (but with three pages in a later hand) of the commentary of R. Joseph ibn Shoshan on Aboth, dated (?) 5148 A.M. (=1388 A.D.). He sometimes gives Arabic equivalents for Hebrew words, as for ספוג and משמרת in Pereq v. 21.

No. 130 is a defective copy of the same, dated 1496 A.D., commencing near the beginning of Pereq II. with the words,

וחוזר אותו הכח ומתצמצם כו׳

which are found at fol. 24 a, line 14 in No. 129, so that the contents of 23 out of the 91 folios of that copy are missing in this.

The scribe Isaac ibn Shoshan writes that he transcribed "these commentaries of R. Isaac Israel and R. Joseph Shoshan at גוליטא on the coast of Tunis." The former of these is not in the codex.

No. 131.

(Paris 452.)

An unnamed commentary, which proves to be that of

ר׳ יוסף יעבץ,

described above on p. 80.

No. 132.

(Paris 589.)

The volume begins with a German translation and commentary on Aboth in Hebrew characters. On a fly leaf is written,

295. *Liber Cabbalisticus. Lingua Theutonica.*

Nos. 133—136.

(Paris 306, 636, 643, 647.)

Codices containing the text of Aboth without commentary.

No. 133 has some remarkable correspondences with the text in the Cambridge Manuscript of the Mishnah, No. 98 (pp. 69—78). The following are specimens of its readings:

Pereq II. 5, שאיפשר לשמוע שסופו להשמע. 14, שְׁלֹשָׁה שלשה. 18, מה without ודע.

Pereq III. 9, as in No. 98. 18, הוי קל ראש, with a small ל inserted above the line before ראש, in brown ink like the points, the letters of the text being black.

Pereq V. 9, ופי הבאר omitted. 28, the order as in No. 98, and שנ׳ אתה כו׳ is omitted. 31, omitting שאין לך כו׳,

הפוך בה וַהֲפֵךְ בה דכולה בה ומלך בה ובה תהוי ומנה לא תזוע...

The reading ומלך is clearly a corruption of וכולך (No. 98).

Nos. 137—150.

These are the codices of the Stadtbibliothek of HAMBURG numbered respectively,

34, 42, 89, 105, 109, 116, 129, 171, 200, 205, 208, 212, 234, 243;

and consisting mostly of Prayer Books which were examined by the writer in the year 1876. The corresponding numbers in the *Catalogue* of 1878 by Steinschneider are given below in brackets, with the letter S prefixed.

No. 137 (S. 85) contains portions of ABOTH, pointed, on seven folios, not arranged in their true order, namely,

From Pereq II. 13 to III. 17 on folios 36, 43;

From Pereq V. 3 to כל מה שנברא, in VI. on folios 2, 3, 8, 4, 5.

In Pereq III. 9 it reads, but with בקרב אלהים unpointed and marked for omission,

בעדת אל (בקרב אלהים) מניין שאפילו שלשה שנ׳ ואגודתו כו׳...

thus deliberately omitting the number FIVE.

No. 138 (S. 87) contains a pointed text of ABOTH (fol. 60 a—7 b), with several omissions, some of which are supplied in a later hand.

Pereq II. 4 is omitted, but added below in the margin. In the text it stands after Pereq IV. 19, with the reading שיבטל רצונן. It is remarked by commentators on the received text that רצונו was to have been expected here, but רצון אחרים was put for it by way of euphemism.

No. 139 (S. 88) contains the Six Peraqim unpointed (fol. 38 b—48 b). It reads in inverted order,

ר׳ א׳ עשה רצונך ברצונו׳

and places the saying after Pereq IV. 19, instead of at II. 4.

No. 140 (S. 89) has the Six Peraqim, pointed (fol. 74 a—93 b). It omits Pereq IV. 20, and in its place gives a short reading of II. 4,

ר׳ אומר עשה רצונך כרצונו בטל רצונך כו׳.

No. 141 (S. 56) consists of ten folios, modern, and has the beginning of a commentary on Job, followed by fragments on ABOTH (fol. 7—10).

No. 142 (S. 84) is a "Thephillah" of date 1459 A.D. in which Pereq VI. ends thus,

ארבעה קניינים...בן בג בג...בן הא הא...יהי רצון כו׳.

No. 144 (S. 157) contains a Latin translation of ABOTH, written in an interleaved copy of a printed edition, by L. JOH. AD. SCHERZIUS, Leipsiae, 1664.

Nos. 143, 145—9 (S. 90, 93, 101, 94, 95, 97), contain the Six Peraqim, pointed or unpointed.

No. 150 (S. 98) has the Six Peraqim, pointed. It reads in

Pereq III. 9, repeating בקרב כו׳,

...בעדת אל בקרב אלהים ישפוט...חמשה שנ׳ בקרב...שלשה שנ׳ ואגודתו כו׳.

22, שנברא בצלמו חבה יתירה לו שנברא בצלם כו׳.

Pereq V. 31, הפוך בה והפך בה ובה תהוי ומנה כו׳.

Nos. 151—155.

These manuscripts of the Royal Library of BERLIN, numbered respectively in the Oriental Collection,

361, 498, 567, 627, 629,

were collated in 1876. Their numbers in the *Verzeichniss* of Hebrew Manuscripts by Steinschneider forming Part II. of the general catalogue of manuscripts belonging to the above-mentioned Library and published in 1878 are given below in brackets.

No. 151 (S. 51) is a small German Machazor with marginal "Scholien," which "erklären den Inhalt und behandeln das Ritual häufig nach ויטרי." The commentary occasionally takes fantastic shapes, as of an ape, or a flamingo. On fol. 94 b (cf. 114) it forms the name of the scribe בנימן הלבלר, and on fol. 95 a that of his patron יצחק בן חננאל.

It has the Six Peraqim, pointed by a later hand, and accompanied by the commentary of רי״ש (fol. 70 a—95 a). It omits ובתפלה in Pereq II. 17; תורה in II. 18; and חבה יתרה כו׳ in III. 22; reads גופיה תורה in the text of III. 28, with הֲלָכוֹת in the margin; and reads on III. 18, in the commentary,

הקל את ראשך והוי כקנה שהולך כו׳.

No. 152 (S. 60) has the Five Peraqim with RAMBAM's commentary, in Hebrew, followed by Pereq VI. with that of רי"ש.

No. 153 (S. 24) has ABOTH in its place in the Mishnah, with the commentary of RAMBAM in Hebrew (fol. 166 a—176 b).

No. 154 (S. 89) is a Yemen Siddur, containing the Six Peraqim with the נקוד העליון (fol. 16 b); the sixth Pereq is here of peculiar form, like that of No. 84. After בשם מרדכי it adds בשם אומרו כו' ושאינו או' דבר בשם אומרו כו'. Then come a number of BEATITUDES, and lastly the saying on the עולמות י"ש (T. B. Sanh. 100 a), and ר' חנניה בן עקשיא כו'. This chapter is named קנין תורה, and is expressly said to be בריתא and no part of the genuine ABOTH.

In the Five Peraqim this manuscript, like No. 98, reads בצמאה (I. 4); עמלים כו' (II. 2); ככבוד חברך (IV. 7); פרוזדור, with two *Daleths* (IV. 23); שמאי והלל (V. 25). It omits תורה in II. 18, and חבה יתרה כו' in III. 22 and 23.

No. 155 (S. 91) is another Yemen Prayer Book, folio, having the Six Peraqim, with occasional points (fol. 12 b—17 b). Twelve folios from the end of the full-sized pages is a calendar beginning at 1654 A.D.

Nos. 156, 157.

These are the manuscripts 147 and 148 in the first Firkowitz collection which I collated in the course of a visit to the Imperial Library of ST PETERSBURG one day in September 1876. They are Prayer Books with the text of ABOTH, both incomplete.

No. 157 reads עין רעה (II. 15); לְפַרְוְזְדוֹד כו' (IV. 23); אַבָּיהָ (IV. 27); שמאי והלל (V. 25); שלי ושלך שלך כו' (V. 16).

No. 158.

This is the copy of the commentary of רי"ש referred to above on p. 91 as belonging to the Ashkenazic Jews' College in LONDON. See under No. 6 in Neubauer's *Catalogue* of the Hebrew manuscripts belonging to the College (1886). No. 9 in the same collection is described as ספר עץ אבות, a commentary on Aboth by Naphtali ben R. Abraham Taussig "Neun Greschel," a descendant of Judah Löwe of Prague. The commentary in No. 6 (fol. 90 a—147 b)

is written for the most part in a "Magna-Graecian" hand of from 1275 to 1325 A.D. The following account of it is from a transcript of the commentary made for me by Dr Schiller-Szinessy.

The scribe wrote from a copy which was defective in Pereq v., and used another commentary to supplement it.

Passing over the gap inadvertently in the first instance, he goes on at once from עם הארץ in v. 15 to עין טובה בו׳ (v. 28). But on perceiving the omission he writes in the margin at the end of v. 15, "see on the next folio," עיין בדף שני (fol. 136 b).

On the next page (fol. 137 a), after v. 28, he writes (with reference to what he is about to insert to supply the omission):

מכאן עד יהודה בן תימא אומ׳ הוי עז כנמר לא מצאתי בהעתק והעתקתיו מפי׳ אחר ושכחתי מלכותבו במקומו לפיכך כתבתיו הנה،

and he accordingly gives notes extracted from this "other commentary" on the omitted sayings, from ארבע מידות בדיעות בו׳ (v. 16) onward, on a smaller scale and not quite covering the whole ground. These extracts reach to the beginning of fol. 138 a. The saying of יהודה בן תימא (v. 29) is then commented upon from the original manuscript.

Many of the Rabbinic commentaries on ABOTH are of this composite character; but this note explaining how a part of one has come to be embodied in another is quite exceptional, and of great interest. In other cases, especially in short marginal commentaries, the writer, while following one *perush* on the whole, will frequently work into it notes from another which seem to him more edifying or to the point, till the distinctive features of the original are more or less completely obliterated.

The sayings of בן בג בג and בן הא הא are commented upon in this manuscript as part of Pereq v., whereas in No. 20 they are placed at the end of Pereq R. MEIR. See above, p. 23.

No. 159.

This belongs to the same collection as No. 158, and is No. 37 in Neubauer's *Catalogue* of it. It is a Siddur, of "about 1610," including a pointed text of the Six Peraqim, and with a grammatical commentary by one Shabbethai ha-Sofer. The text of Aboth has the accented syllables marked and Scripture passages accentuated. It is a feature of the commentary on Aboth that it discusses the pointing of words in the text.

Nos. 160—168.

The British Museum manuscripts, Additional 26922, and Oriental 2389, 2390, 2417, 2418, 2673, 2735, 2736, 2772.

No. 160 (Additional 26922, Almanzi collection), which is in a Sepharadic Rabbinic hand, contains

(1) A commentary on the Five Peraqim by דון יוסף בן שושן (fol. 99 a—190 a), followed by a commentary on Pereq VI. by

ר׳ שם טוב ן׳ שם טוב.

(2) A commentary on the Six Peraqim by רבי׳ בחיי הדיין (fol. 217 a—285 b), copied by David Hassoun in the year 1534 A.D. (fol. 286 a), for ר׳ שלמה הלוי בכ״ר החכם השלם ר׳ משה הלוי בן אלקאבץ. It begins,

ראשית חכמה יראת ה׳. עליון הנמצא הקדמון השוכן ברום חביון.

The author, who lived in the 13th century, quotes his teacher, the famous Shelomoh ibn Addereth, וכן כתב מורי ר׳ שלמה נ״ר (236 b), and Rashi, Redaq and Rambam (229 a). On "Bachja" and his other works see Dr Bela Bernstein's *Die Schrifterklärung des* **Bachja b. Asher ibn Chalâwa** *und seine Quellen* (Berlin, 1891), an extract from the *Mag. f. d. Wiss. des Judenthums.* Dr Bernstein does not notice this *Perush.* See also Luzzatto in Steinschneider's המזכיר, vol. IV. 56 (Berlin, 1861).

Pereq V. ends with יהודה בן תימא... הוא היה אומ׳ עז פנים כו׳.

Pereq VI. is headed

פרק ששי, בן בג בג,

and contains comments on the sayings:

בן בג בג אומ׳ הפוך בה והפך בה כו׳. לפום צערא אגרא. שמואל הקטן אומ׳ בן חמש כו׳. ר׳ אבא אומ׳ אשרי מי שגדל בתורה כו׳. ר׳ חנניה כו׳.

No. 161 (Oriental 2735) is an Ashkenazic Machazor, of the 14th century, on vellum, containing the Six Peraqim in square character, pointed (fol. 51 a—78 a), with the commentary of רי״ש in the margin of the text and on the whole of the page preceding it. It shews a transitional state of the ending of Pereq V. where, after שבשמים, come the sayings:

שמואל הקטן כו׳. בן חמש כו׳. עז פנים כו׳ (with *baraitha*). אשרי מי שגדל בתורה כו׳.

These are followed by:

סליק פירקא, מכאן ואילך היא תוספת העולם,

and the sayings of בן בג בג and בן הא הא are not contained in this chapter, but come at the end of the next.

In the margin, however, after שבשמים (fol. 71 b), is written, on the right hand,

הוא היה אומ' עז פנים כו'. בן הא הא כו'. בן בג בג כו',

and on the left hand,

סליקו לך מסכת אבות,

and the saying of בן בג בג is commented upon at the end of Pereq v., and not in its place in Pereq VI, where it stands in the text.

No. 162 (Or. 2736) is an Italian Siddur in Sepharadic handwriting, dated on the last page but one (fol. 479 a), Bertinoro, 5150 A.M., or 1390 A.D. It contains the six Peraqim, in square characters and with points (fol. 280 b—314 a).

No. 163 (Or. 2772) is an Ashkenazic Machazor, written a little before the year 1314 A.D., with which its calendar begins (fol. 297 a), and containing the Six Peraqim, in square characters and with points (fol. 92 a—122 a).

Nos. 164—168 are Prayer Books of the rite of Yemen.

No. 164 (Or. 2389) contains the Six Peraqim unpointed (fol. 16 b—22 a).

No. 165 (Or. 2390) the Six Peraqim with the נקוד העליון, except in the sixth and part of the fifth (fol. 18 a—24 a). Pereq VI. begins in the usual way, but ends with a series of BEATITUDES, like No. 84.

No. 166 (Or. 2417) the Six Peraqim unpointed (fol. 44 a—48 b), with here and there a short marginal note.

No. 167 (Or. 2418) the Six Peraqim with the נקוד העליון (fol. 12 a—17 a).

No. 168 (Or. 2673) the Five Peraqim with the נקוד העליון (fol. 15 a—19 a).

No. 169.

Among Aboth manuscripts in the possession of the writer may be mentioned an autograph eclectic commentary of date 5423 A.M. by Aharon de Shelomoh Antones, a Sepharadi living in the neighbourhood of Amsterdam.

No. 170.

This is Codex 184 of the de-Rossi collection, now in the Royal Library of PARMA. It contains a commentary on the Five Peraqim followed by two fragments inserted to fill blank spaces; additional notes on Pereq III. 24, 25 ending כך פי׳ ר׳ משולם בר׳ קלונימום מרומי; and a short Hebrew Lexicon from אבל to תפוח. De-Rossi ascribed the commentary to R. Meshullam; but it is clearly of different authorship from the detached notes above mentioned, and it proves to be a recension of a well known work attributed to Rashi with additions from Maimonides. The notes by R. Meshullam are from the *Aruch*, which is also referred to by name on fol. 8 b.

The codex contains 108 leaves of paper, now measuring about $5\frac{1}{2}$ by $4\frac{1}{4}$ inches. The writing is Spanish rabbinic, of about cent. xv. The volume is described as follows by Joh. Bern. de-Rossi in the published catalogue of his *MSS. Codices Hebraici &c.*, vol. I. p. 120 (Parma, 1803):

COD. 184

1. PIRKE AVOTH seu *Capitula patrum* cum *Comm.* R. Mescullam fil. Kalonymi de Roma.

2. ANON. *Lexicon breve heb.* chart. rabb. in 12 sec. XV.

Commentarii auctor colligitur ex verbis, quibus explicit, si ea quidem, ut videntur, de expositione integri libri sunt intelligenda, *Sic exposuit R. Mescullam fil. R. Kalonymi de Roma. Finitus et absolutus.* Hunc scriptorem vix memorat Wolfius T. I p. 102, de hoc autem opere silet profunde.

BENIACOB in his אוצר הספרים, No. 102 p. 458 (Wilna, 1880), follows de-Rossi in ascribing the commentary to R. Meshullam, without mention of his expression of doubt, "si ea quidem, ut videntur &c."

RAPOPORT accepted de-Rossi's conclusion, and even imagined that he had confirmed it. Finding the detached notes from R. Meshullam (fol. 68 a—69 b) in the *Aruch*, and not doubting that they belonged to the commentary, he called it R. Meshullam's, and added ומובא ממנו כבר מן הערוך (ערך סער). See letter I. p. 16 in *S. L. Rappoport's Heb. Briefe an S. D. Luzzatto*, ed. Eisig Gräber (Przemysl, 1885).

De-Rossi's "PIRKE AVOTH cum *Comm.*" comprises the commentary, two minor fragments written to fill up its last folio, and the detached notes from R. Meshullam.

1. Perush Rashi-Rambam.

A collation of the *Perush* in the manuscript with an edition of "Rashi" and Rambam's commentaries on the Five Peraqim (Mantua, 1560 A.D.) shews that it is a recension of the former with considerable additions from the latter, its longer notes in particular being more or less compounded of Rambam's.

Fol. 1 a—5 a. The Peraqim have for preface an expansion of כל ישראל יש להם חלק כו׳ with Rambam's enumeration of the thirteen foundations of the Law. See on Mishn. *Sanh.* XI (*al.* X) 1.

The Peraqim begin severally on

fol. 5 b, 15 b, 26 a, 36 a, 50 a.

The following extracts are given partly for the sake of their readings in the text of ABOTH, and partly as specimens of the *Perush*. Passages in Rabbinic type are from Rambam.

PEREQ I. 3, לקבל פרס על מנת שלא. For the story of צדוק וביתוס the ערוך is referred to (8 b_4).

4, ושותה בצמאה. 4—5, יוסף. 6, יורש.

6, ובאבות דר׳ נתן מוקים לה באשתו נדה...ואנן גרסי׳ ואפי׳ באשתו טהורה ומפני שמתבטל מדברי תורה.

7, מתאי. 7—8, וקנה לך חבר, ספרים. ואמרי לה חבר ממש.

8, הרחק (*marg.* רָחֵק), and afterwards (*sic*) התחבק רחק.

19. The Pereq ends thus,

שפטו בשעריכם וסמיך ליה אולי יחנן ובמשנה אין כתי׳ מקרא זה. והדין הוא הנהגת המדינה ביוסר... והסלוס מעלות המדות.

The edition reads אין כתיב שם פסוק ובמשנה טברנית, and adds the note that אולי יחנן כו׳ is not סמוך לשפטו בשעריכם, the one verse being in Amos and the other in Zechariah.

PEREQ II. On 1, 3, 6, 10, 15 there are extracts from Rambam. The note on § 1 gives his enumeration of the eight gradations of negative commandments with the penalties attached.

5, ואל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע.

6, השתדר כמו השתדל ותעסוק בצרכי צבור...תרגו ויחנק ח״ם ותסתדל

7, צפה (for שצפה). 9, עשית (*marg.* למדת).

14, שלשה שלשה דברים... כל אחד אמ׳ שלשה... ונחש שרף לוחש בפיו שִׁיבְלַייר בדרך שהאווזין שורקין זה לזה.

שיבלייר] *Siffler*. The לע״ז of the edition agrees generally with that of the MS.

17, הוי זהיר בק״ש לקרותו בשעתו. ותפלה ותפילין לא גר׳.

The scribe has interpolated ובתפלה in his text; and in the same saying רחמים ו׳, where אלא תחנונים is the true reading of the *Perush*.

Pereq III. On 1, 4, 9, 17, 18, 19, 24 &c. there are extracts from Rambam.

4, אחר שיושב ודורש. The compiler has recourse to Rambam for the note,

וכ׳ וידוס מן הדבור... כלומר נתינת התורה כלה היתה בעבורו לבד.

having (we need not doubt) in his "Rashi" the note quoted as from Rashi by R. Isaac Isr. (p. 100, A),

ולא מצינו במשנה כתי׳ יש בדד וידום אבל רגילין העם לאומרו.

5, הרי אלו כאוכלי זבחי מתים. 7, הנעור, הצועק.

9. R. Isaac Isr. quotes Rashi for the reading חמשה שנ׳ בקרב כו׳ and its interpretation (p. 100, B). The MS. gives this, and after it, with a ויש גורסין, the view of Rambam.

13. Fol. 30 ends on ר׳ חנינה בן דוסא כו׳ with the line,

שמתרחק מן האסור והחטא.

and, *a leaf having been lost*, fol. 31 begins on § 17,

את המועדות והמלבין כו׳.

17, והמגלה פנים בתורה אעפ״י שיש בידו תורה ומעשים טובים.

The *Perush* combines "Rashi" and Rambam thus,

מלבין הוא שמגייס קנייניו. וי״א מאדים כו׳.

מגלה פנים בתורה, דורש אגדות של דופי. וי״א שעובר על מנות התורה בפרהסיא... כיהויקים בן יוסיקהו.

והמפר בריתו, שלא מל. וי״א המוסך לו ערלה.

הוי קל לראש, בראשיתך (*sic*) בחור הוי קל כנגד היוצר... תשחורת 18, לשון זקנה... וי״א הוי קל לראש לשר הבירה... לתשחורת לגזברו מְנַשְׁטְרֵל... וי״א קלות [קל ?] ידוע, ונמ הוא היסוד והנקת.

The beginning of this agrees with R. Isaac Israeli's "Rashi" (p. 101, C); the לע״ז with the edition; and the end with Rambam.

25. The *Perush* quotes from Rambam הוא מסכל על המות, and continues according to Rashi as quoted by R. Isaac Isr. (p. 101, D).

27. The Scripture proofs said to be not במשנה. 28, וגימטריא.

Pereq iv. 7. Story from Rambam to illustrate מאד מאד הוי שפל רוח.

ib., ה״ג אחד בשוגג ואחד במזיד בחילול השם. *No.* 98 *is defective here.*

8. R. Isaac Isr. quotes as distinctive of Rashi the negative reading ה״ג אין מספיקין (p. 101, E); and the MS. reads אין מספיקין בידו ללמוד וללמד (40 a_5).

9, וכך היה הלל דורש. Note from Rambam.

11, ה״ג ר׳ ישמעאל בנו. 14, ממעט בעסק. 15, בפני.

17, R. Isaac Isr. quotes Rashi as reading כבבוד חבירך (p. 101, F). And this is the true reading of the MS., which, after some clerical errors, concludes thus (44 a_1),

... משמע קרוב לכבוד חבירך, וכן כבוד חבירך קרוב למורא רבך.

23, פרוזדור, פורקא בל׳... שכל מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת וי״מ טרקלין ההיכל ופרוזדור בית טער.

27, אַבְיָה. 28, אגרייש בלעז ... קהות.

Pereq v. 2, מי המבול ... לפניו ... שבכל הדורות.

5—6, ומנינו בקבלה... ועשרה על הים הם קבלה... (53 a_1).

8. The MS. has the note ... וכמדומה לי שהוא שבוש on the two sayings צר לי המקום ללון בתוכו, לא כבו כו׳ ולא נצחה כו׳; and a note beginning שאלין בירושלם; pointing to the reading both of which are quoted as Rashi's by R. Isaac Isr. (p. 101, G).

9, נ״א צבתא בצבתא מתעבדא קמייתא במתי עבדת.

29, יהודה בן תימא... תכפה לאותה שלר׳ עקי׳... עשה שבתך חול כו׳. This note is quoted as Rashi's by R. Isaac Isr. (p. 102, H).

עז פנים ...ביומינו. עד כאן כת׳ במשנה, ומוסיפין בו עז פנים. 30,
ר׳ אליעזר אומ׳ ממזר... ושנינו במס׳ כלה... ר׳ חנינה בן עקשיא
אומ׳. אינו לא מן המשנה ולא מן הבריתא אלא סיום יפה הוא ונהגו העם לאמרו
בסיום הפרקים לפי שאין אומ׳ על המשנה קדיש אלא על ההגדה כדאמ׳ מר
ואמ׳ יהא שמיה באגדתא.

הפוך בה והפך בה... ואל תתמה במשנה זו שהיא בלשון ארמי... 31,

The *Perush* ends on fol. 67 a thus,

בן בג בג פי׳ בן גיורת בן גיורת שלא רצו חכמי׳ להלבין פניהם לפי שהיו
גרים ורמזוהו בזה הלשון. ג״כ בן הא הא ר״ל אל״ף מאברהם וה״א משרה
כמו שהיו מגיירין לאנשים ולנשים דכת׳ ואת הנפש אשר עשו.

2. Minor Fragments.

1. The lower half of fol. 67 a is filled up with the fable of the Ant and the Grasshopper, written in four lines, thus:

אמ׳ ליה שושפויי לאנמלתוי· הב לי מן
חטוי· אמ׳ ליה ואת בקייטא מאי עבדת·
אמ׳ ליה זמירנא· אמ׳ ליה השתא זיל
רקוד דלא אכלת מן חטוי דאגירנא בקיטוי.

[שושפויי] See in Buxtorf שׁוּשִׁיבָא, under שׁשׁב. The title of the fable in Landsberger's *Fabulae aliquot Aram.* p. 28 (Berol. 1846) is שושמנא וטיטיכום. Lewysohn, in *Zool. des Talm.* § 391 n, p. 294 (Frankf. a. M. 1858), wrote conjecturally "שושיבא mag mit שושיפא verwandt sein," apparently not knowing that שושיפא was in actual use for a kind of *locust*. But it is so used in *Tosaphoth Chullin* 65 b, ד״ה ואלו בללי, where it is defined as מין חגב. See Kohut's *Aruch Completum* under סוסבל (1890). On the authority of Cod. de-Rossi 184 we may now add the form שושפא for מין חגב, a kind of *locust* which says זמירנא, *I was singing*, or the Greek טיטכום*. On the "locust" or "bird" בְּרָנִי see *Aruch Compl.* and *Zool. des Talmud* § 393, noting that the τέττιξ was often classed with birds, as by the authorities named in the writer's *Dirge of Coheleth*, p. 35 (1874). It is called טיטכום ציפרא in Landsberger's text of the fable.

* Thus the τέττιξ is מין חגב. This is of interest to commentators on Ecclesiastes, since in ויסתבל החגב (xii. 5) it has been suggested that the חגב is the τέττιξ, and the objection has been made that חגב could not have that meaning.

2. The spare page fol. 67 b is filled with Rambam's explanations of some ABOTH words in Arabic, beginning,

פרוזדור הו אל דהליז. טרקלין הו אל קצר.
בור ועם הארץ וגולם וחסיד וחכם.

This fragment is written in a comparatively small hand, so as to fit into the blank space which marked the conclusion of the *Perush*. For the substance of line 1 in Hebrew see above under Pereq IV. 23 in Rabbinic type. The explanations of the words in line 2, which fill the remainder of the page, are from Rambam on שבעה דברים בגולם כו' (v. 10).

3. R. Meshullam ben Qalonymos.

Fol. 68 a—69 b. Four pages of additional notes on Pereq III. 24, 25, to which rather more than three pages had been given in the *Perush* (fol. 33 a—34 b).

In the upper margin of fol. 68 a is written ורצוני לפרש, and then follow notes commencing הכל צפוי ואית דאמרי הכל צפון, and ending,

והכל מתוקן לסעודה, זה כינוי של מיתה... ולמה נקראת מיתה סעודה ללמדך כשנקראין בני אדם לסעודה הכל נכנסין בפתח אחד אבל ביושבין אין יושבין אלא כל אחד ואחד לפי כבודו אף בשעת פטירתו מקרה אחד לצדיק ולרשע ולענין כבוד כל אחד כפי מעשיו. כך פי' ר' משולם בר' קלונימוס מרומי.

A later hand has added חם ונשלם.

These notes are from the Art. סעד in the *Aruch*.

No. 20 quotes R. Meshullam on the סעודה (p. 22), and has on the preceding page (fol. 115 a),

ואית דאמרי הכל צפון מלמד שכל מעשיהם של בני אדם צפונין הן אצל הק' שנ' הלא הוא כמום עמדי.

The *Magen Aboth* gives הכל צפון as a reading of some of the גאונים, without mention of the name of R. Meshullam.

R. ISAAC ISRAELI quotes R. Meshullam on the סעודה (p. 99).

THE TALMUD TRACTS.

THE TALMUD TRACTS.

A. TALMUD JERUSHALMI.

This Index shews where the several Tracts begin in the Editio Princeps.

I **סדר זרעים.** ברכות (2 *a*). פיאה (15 *a*). דמאי (21 *c*). כלאים (26 *d*).
שביעית (33 *a*). תרומות (40 *a*). מעשרות (48 *c*). מעשר שני (52 *b*).
חלה (57 *a*). ערלה (60 *c*). בכורים (63 *c*):

II **סדר מועד.** שבת (2 *a*). עירובין (18 *a*). פסחים (27 *a*). יומא (38 *a*).
שקלים (45 *c*). סוכה (51 *c*). ראש השנה (56 *a*). ביצה (59 *d*). תעניות (63 *c*).
מגילה (69 *d*). חגיגה (75 *d*). מועד קטן (80 *a*):

III **סדר נשים.** יבמות (2 *a*). סוטה (16 *a*). כתובות (24 *c*). נדרים (36 *c*).
גיטין (43 *a*). נזיר (51 *a*). קידושין (58 *a*):

IV **סדר ישועות** [נזיקין]. בבא קמא (2 *a*). בבא מציעא (7 *c*). בבא
בתרא (12 *d*). סנהדרין (17 *d*). מכות (30 *d*). שבועות (32 *c*). עבודה
זרה (39 *a*). הוריות (45 *c*). **סדר טהרות.** נדה (48 *d*):

The Editio Princeps (Venez. 1523—4) of what remains of the Palestinian Talmud, or Talmud Jerushalmi (abbrev. T. J.), makes one volume consisting of four parts, in which the folios of the text are numbered 1—65, 1—83, 1—66, 1—51 respectively, and each folio has four columns, which we call (in italics) *a*, *b*, *c*, *d*. Frankel numbers them א׳ ב׳ ג׳ ד׳ in his edition of T. J. Berakhoth, Peah and Demai (1874—5). The same order and pagination are kept in the editions of Cracow (1609) and Krotoschin (1866). These are furnished with short marginal comments, and the latter has מראה מקום and הגהות by Mordecai Weissmann Chayoth.

There is a Zitomir edition of the T. J. with commentaries in four volumes, dated in their order 1866, 1860, 1867, 1865. It pages the tracts separately, but places them in the order of the Editio Princeps, except that it puts מכות after עבודה זרה.

Raphael Kirchheim first edited (Frankf. a. M. 1851) שבע מסכתות קטנות ירושלמיות, from MS. Carmoly, namely 1 מס׳ ספר תורה. 2 מס׳ מזוזה. 3 מס׳ תפילין. 4 מס׳ ציצית. 5 מס׳ עבדים. 6 מס׳ כותים. 7 מס׳ גרים. They have been reprinted in the new Wilna edition of the Talmud Babli (1883), in the order 7, 6, 5, 1, 3, 4, 2.

B. MISHNAH. TALMUD BABLI. TOSEFTA.

This Index gives the names of the Mishnah Tracts in the order of the editions of Surenhusius (p. 64), Rabe (Snolzbach, 1760—2) and Jost (Berl. 1832—4). Rabbinic type indicates that a Tract has no Babylonian Gemara.

I סדר זרעים. ברכות[1] · פאה[2] · דמאי[3] · כלאים[4] · שביעית[5] · תרומות[6] · מעשרות[7] · מעשר שני[8] · חלה[9] · ערלה[10] · בכורים[11] :

II סדר מועד. שבת[1] · ערובין[2] · פסחים[3] · שקלים[4] · יומא[5] · סוכה[6] · ביצה[7] · ראש השנה[8] · תענית[9] · מגילה[10] · מועד קטן[11] · חגיגה[12] :

III סדר נשים. יבמות[1] · כתובות[2] · נדרים[3] · נזיר[4] · סוטה[5] · גיטין[6] · קדושין[7] :

IV סדר נזיקין. בבא קמא[1] · בבא מציעא[2] · בבא בתרא[3] · סנהדרין[4] · מכות[5] · שבועות[6] · עדיות[7] · עבודה זרה[8] · אבות[9] · הוריות[10] :

V סדר קדשים. זבחים[1] · מנחות[2] · חולין[3] · בכורות[4] · ערכין[5] · תמורה[6] · כריתות[7] · מעילה[8] · תמיד[9] · מדות[10] · קנים[11] :

VI סדר טהרות. כלים[1] · אהלות[2] · נגעים[3] · פרה[4] · טהרות[5] · מקואות[6] · נדה[7] · מכשירין[8] · זבים[9] · טבול יום[10] · ידים[11] · עוקצין[12] :

For a good comparative Index of the Tracts in MSS. and editions of the Mishnah and the Talmudim see Strack's *Einleitung in den Thalmud*. It is not possible to make a compendious Index which will suit all editions of the Talmud Babli (abbrev. T. B.), but it is easy to index an edition for private use. Thus, if a *Massekheth* be denoted by the number of its SEDER with its own number in it as above, Berakhoth being I. 1 and so on, the order of the מסכתות or מסכות (No. 98, f. 69 a) in the Amsterdam edition of 1644—7 (as I have it in an old binding) may be expressed by

I. 1—11 [vol. 1]. II. 1. 2 [vol. 2]. 3. 12. 7. 11 [vol. 3]. 8. 5. 6. 9. 4. 10 [vol. 4]. III. 1. 2. 7 [vol. 5]. 6. 3. 5. 4 [vol. 6]. IV. 1. 2 [vol. 7]. 3. 4 [vol. 8]. 5. 6. 9. 10. 7. 8 [vol. 9]. V. 1. 3 [vol. 10]. 2. 4. 5. 8. 11. 9. 10. 7. 6 [vol. 11]. VI. 7. 1—6. 8—12 [vol. 12].

In the Tosefta (which omits IV. 9 and V. 9—11) the order in Dr M. S. Zuckermandel's edition (Trier, 1882) is

I. 1. 2. 6. 10. 3. 5. 4. 7—9. 11. II. III. IV. 1—8. 10—12. V. 1. 3. 2. 4—6. 8. 7. VI. 1—4. 7. 6. 5. 8. 9. 11. 10. 12.

C. TALMUD CITATIONS.

The Mishnah is cited by *pereq* and *halakhah*, as Shabbath II. 3, with or without the word Mishnah.

The Talmud Babli is cited by the *folio* and *'ammud* of the tract referred to, as Berakhoth 6 a, with or without the prefix T. B.

We shall cite the תלמוד ארץ ישראל or Talmud Jerushalmi by *folio* and *column*, as in the Krotoschin edition, calling the two columns on the one side of a folio *a*, *b* and the two on the other side *c*, *d*, thus T. J. Nazir 52 *c*, and sometimes giving the *line* also. The folio number 52 belongs to Seder III., the division of the volume in which the tract Nazir is found. The T. J. will also be cited by *pereq* and *halakhah*. It would be convenient if it were customary to refer to the Zitomir edition, which numbers the *halakhoth* clearly and has less of the text in a page than ed. princ. in the 75 lines or thereabout of a column.

Before the age of printing, the *peraqim* in Talmud citations were indicated by their initial words, as we still speak of the *Te Deum* from its commencement in the Latin. Thus רי"ש, near the beginning of his *perush* on Aboth, writes במאימתי קורין, meaning *In Berakhoth cap.* I, which commences מאימתי קורין את שמע בערבין. A chapter cited in this way, without mention of the tract to which it belongs, may be found with the help of the alphabetical list of the 524 פרקים of the Mishnah in Mr Lowe's *Fragment of T. B. Pesachim*, pp. 50 sq (Camb. 1879).

In Shabbath 31 a the words of Is. xxxiii. 6 אמונת עתיך חוסן ישועות חכמה ודעת are made to correspond to the names of the six *Sedarim* in their customary order. Thus the fourth becomes ישועות, as נזיקין is euphemistically named in editions of the T. J. and elsewhere. In Bemidb. R. XIII. 16 and Midr. Tillim, on תורת ה' תמימה כו' (Ps. xix. 8—10), the six are named in the order III. I. VI. II. V. IV. An authority for the order I. II. III. V. VI. IV. is given by Neubauer in ANECD. OXON. *Mediaev. Jewish Chronicles* p. 3 (1887).

The Mishnah tracts are 60 in number according to Midr. R. on Cant. vi. 9 אחת היא יונתי, where it is said of verse 8 ששים המה מלכות [מ' הלכות] המה ששים מסכתיות של הלכות. The usual reckoning makes 63, but the three בבות (IV. 1—3) are merely subdivisions of מס' נזיקין (p. 65). Thus the number is reduced to 61. The further reduction to 60 is effected in various ways, as by omitting Aboth, which does not consist of הלכות, or by counting Shabbath and 'Erubin as one, or Sanhedrin and Makkoth as one. The question is fully discussed by Chaim M. Horowitz in *Uralte Tosefta's Abth.* I. (Frankf. a. M. 1889).

T. J. Niddah and other tracts mentioned by Strack have an incomplete Gemara. Sheqalim in the T. B. has a Gemara borrowed from the T. J., and Horaioth there has usually both T. B. and T. J. Gemara. Mr Lowe's alphabetical list shews by the use of small type when a chapter of the Mishnah has no Gemara.

The tracts in the Babli are paged separately* and arranged more or less arbitrarily in volumes, there being no complete tradition as to their order. The relative order of Rosh ha-shanah and Ta'anith is determined by Ta'an. 2 a, תנא מר"ה סליק: of Nazir and Sotah by Sot. 2 a: and of Shebu'oth, Makkoth by Makk. 2 b, end. Aboth is said by רי"ש to belong to סדר ישועות, its place in that Seder being said to be after 'Abodah Zarah and before Horaioth.

There are some variations in the names of the tracts, as below:

I. מעשר ראשון or מעשרות 7.

II. פסחים 3 or פסח. יומא 5 or יום הכפורים or כיפורים (p. 64). תענית 9 or ביצה 7, the tract beginning ביצה שנולדה ביום טוב or יום טוב. משקין or מועד קטן 11 or תעניות. חגיגה 12 or ראייה (Tosefta).

III. נשים or יבמות 1 (No. 98, f. 77 b). נזיר 4 or נזירות (Tos.).

IV. 1—3 are parts of one tract נזיקין (p. 64). In the Tosefta כלים also is divided into three *Baboth*. עדויות or עדיות 7. עבודה זרה 8 or עבו"ם or עבודת אלילים, but this is "lediglich Erfindung der Censur" (Strack).

V. זבחים or שחיטת קדשים 1. חוּלִין or חֻלִּין 3 or שחיטת חולין (p. 65).

VI. אהלות or אָהֳלוֹת (Tos.). מכשירין 8 or משקין.

Editions of the T. B. contain, usually at the end of the fourth Seder, certain so-called מסכתות קטנות, which however are not Mishnah Tracts. These minor tracts are אבות דרבי נתן (called also as by רי"ש the בריתא or משנה of R. Nathan), מס' סופרים, מס' אבל רבתי (or euphemistically פרק השלום and מס' דרך ארץ זוטא, מס' דרך ארץ רבה, מס' כלה, שמחות). The new Wilna edition has also מס' כלה רבתי והברייתא. For the seven מס' קטנות ירושלמיות see p. 125.

* Except the tracts without Gemara and the short tract Tamid, and except the tracts v. 5. 8. 11. 9. 10. 7. 6 in ed. Amst. above mentioned. Note that this is not always bound in twelve volumes, and that the volumes of the copy indexed on p. 126 are not numbered. The MISHNAH as contained in editions thereof is sometimes called המשנה שבמשניות.

ABOTH.

NOTES ON THE TEXT.

ABOTH.

NOTES ON THE TEXT.

CHAPTER I.

The manuscripts described above are hereinafter referred to by their numbers, except that the letters 𝔄 𝔅 ℭ 𝔇 𝔖 are used as below, namely

𝔄 for No. 98, which contains the text of Aboth, pp. 69—78.

𝔅 for No. 115, a copy of the commentary of R. Isaac Israeli or "Bar Shelomoh".

ℭ for No. 104, the Machazor of R. Nathanael ben Joseph, grandfather of "Natanel der heilige de Chinon."

𝔇 for No. 20, which contains a recension of the commentary of רי"ש (p. 24) by R. Isaac Dorbel. For the *Notes* I have used a transcript of this commentary made for me by the late Dr Schiller-Szinessy.

𝔖 for No. 159, which contains the commentary of Shabbethai ha-Sofer.

A few printed works on Aboth may be briefly mentioned here

R. Jonah (Berl. 1848). מלאכת שלמה (abbrev. M. Shelom.) printed with ha-Meiri's בית הבחירה (Wien, 1854): it consists of notes on the text cited mostly from יהוסף אשכנזי (Ashk.). מגן אבות by Duran (Leipz. 1855). See No. 127*. מדרש שמואל (Midr. Shem.) by ש' די אוזידא (Wars. 1876). עץ אבות by Jacob Emden (Amst. 1741). S. Baer in the Siddur עבודת ישראל, pp. 271—294 (Rödelheim, 1868). Geiger on Aboth I. II. III. in *Nachgelassene Schriften*, bd. IV. (Berl. 1877). Cahn on Aboth I. (Berl. 1875). Strack *Die Sprüche der Väter* (ed. 2 Berl. 1888). In the Jewish *Authorised Daily Prayer Book* the six Peraqim are accompanied by a translation into English, pp. 184—209 (ed. 2 Lond. 1891).

* The date of transcription only is given on p. 109. Add that Dur. lived 1361—1444 A.D.

The Midrash Rabbah on the Pentateuch is cited by section *and subsection* according to the Wilna edition of 1878.

The Aboth de Rabbi Nathan should be read along with Aboth. The best edition, to which we shall sometimes refer by *pages*, is Mr Schechter's (Wien, 1887). This contains two parallel texts *A* and *B*, consisting of 41 and 48 chapters respectively, of which the former only had been printed previously.

The Baboth in Aboth.

Mr Schechter has transcribed from the Bodleian MS. Opp. 497, No. 1575 in Neubauer's *Catalogue*, a statement by R. El'azar of Worms of the number of בבות or (so to say) "verses", in the chapters of Aboth, elaborately illustrated with Scripture parallels for each number. He gives the numbers for the six chapters as 16, 13, 18, 25, 32, 11, and adds that the total for chaps. I—V. is 103, the number expressed by the initials of the words quoted above from Is. xxxiii. 6, namely א׳ ע׳ ח׳ י׳ ח׳ ו׳ (p. 127), whereas the sum of 16, 13, 18, 25, 32 is 104. It does not at once appear how the discrepancy is to be accounted for; but possibly the number 103 should be altered to 104, there being a species of Gematria called הכולל, which allows a word to count as *one* in addition to the number otherwise obtained. Buxtorf under נמט writes on Gen. xi. 1, "Hic עֶשֶׂה אַחַת valet 794. Totidem לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ," although this amounts to 795.

In רי״ש on Aboth the saying *All Israel have a portion in the world to come &c.* is called בבא, and the word is used again in this way in the remarkable note on ר׳ הלל in II. 5. Cf. בבא דרישא and בבא דסיפא in Shabb. 3 a. The word מִשְׁנָה is also used for *baba* or *halakhah*.

The clause כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא of the בבא above mentioned is found in Mishn. Sanh. XI. (𝔄 X.) 1, but is perhaps only a תוספת. Sanh. X. in 𝔄 omits it and begins (p. 68),

אלו [ואלו not] שאין להם חלק לעולם הבא.

1. קִבֵּל is used in the Kethubim. תּוֹרָה, for התורה or את התורה, means here, according to רי״ש and others, *the whole Torah* שבכתב וישבעל פה. Torah, which is sometimes personified, may be used without the article "like proper names" (Geig.), but its omission here may be regarded as an abbreviation, the result of frequent repetition. Cf. in the *Didachê* (chap. 7) *εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος*, following the full form *εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. Ecclus. xxiv. 23, *νόμον ὃν ἐνετείλατο Μωυσῆς*, takes תורה for התורה in Deut. xxxiii. 4 תורה צוה לנו משה. But Torah is something less than *the* Torah in Makkoth 23 b (end): 613 commandments were spoken to Moses, 365 negative, according to the days of the year, and 248 positive, according to the mem-

bers of the human body. What then means, Moses commanded us תורה? This by Gematria is 611 only. The two אנכי and לא יהיה לך we heard מפי הגבורה. וּמְסֹרָה. מסר twice in the Bible, Numb. xxxi. 5, 16.

On מסורת, *traditio*, see chap. III. 20. Tradition from the point of view of reception is קַבָּלָה, doctrine received. Cf. ὃ *καὶ παρέλαβον* (1 Cor. xv. 3), *τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων* (Matt. xv. 2). Rabbinic commentators sometimes introduce interpretations with a כך קיבלתי (p. 54). לַזְּקֵנִים (𝔖) is explained by Josh. xxiv. 31 (Jud. ii. 7) וכל ימי הזקנים כו׳. The usual pointing is לִזְקֵנִים, to correspond to the following וזקנים; but we may regard this too as an abbreviation, like התורה for תורה. On the same principle we should then read לַנְּבִיאִים וּנְבִיאִים. The chain of קבלה is traced backwards in Tosefta Yad. II. 16 (p. 683) ר׳ אליעזר אמר ... מקובלני מרבן יוחנן בן זכאי שקיבל מן הזוגות והזוגות מן הַנְּבִיאִים וּנְבִיאִים ממשה הלכה למשה מסיני. On משה קבל ומסרה see also No. 106 (p. 87). הֱיוּ.

𝔖 הֱוֹא, Geig. *oder* הֲוֹוֹ. 𝔄 in I. 1, 3 היו. 𝔖 remarks that the ע״ע form הֲוֵה sing. (but not הֲוֹוֹ pl.) is Biblical. See Gen. xxvii. 29 הוה גביר לאחיך, and cf. Is. xvi. 4. Job xxxvii. 6. מְתוּנִים. מתן for חִבָּה in Targ. Job xxxii. 4 הוה מתן ית איוב. תַּלְמִידִים. 1 Chron. xxv. 8 תלמיד. סַיָּג (𝔖). Baer סָיָג. al. סייג. Targ. דסייגו להון...אנשי כנשתא רבתא for Cant. vii. 3 סוגה בשושנים.

2. שִׁמְעוֹן, Greek Συμεών. There is a short form סימון, Σιμών. מְשִׁירֵי (Baer Strack Auth. P. B.), from מִן and a form of שאר with *yod* for *aleph*, but the pointing is doubtful. See Weiss משפט לשון המשנה p. 81 (Wien, 1867) and Mich. Cahn on Aboth, p. 8. Geig. שְׁיָרֵי. 𝔖 here מְשַׁיְּרֵי, the *shin* followed by *yod* with dagesh and shva, and that by *yod* unpointed; and with single *yod* in the Mishnah Lesson איזהו מקומן (f. 10 b. Cf. Auth. P. B. p. 11), מעכבת שְׁיָרֵי הדם; giving the *diqduq* of the word as pl. from שׁיוּר. For a pl. שיורים see Kohut's *Aruch Completum* VIII. 69 שיצאו ממצרים * פי״ט אותם שְׁיוּרִים. והקבוץ במד״ר ℭ 102. 4 משירי לשון שיריים. כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, the adj. with, the substantive without the article, as in § 1. Cf. Ab. I. 12 (?), II. 15 יצר הרע.

* But the true reading in Bemidb. R. XIX. 21 seems to be as in ed. Wilna שיירות, *caravans*, on which Loria remarks ב״ה בתנחומא. With Kohut agrees Midr. ed. Frankf. 1705 A.D., while Jalq. I. 764 and Buber's Tanchuma read שיריים.

Gen. i. 31 יום הששי, ii. 3 את־יום השביעי, xli. 26 פרות הטובות. Ps. civ. 18 הרים הגבוהים. Shabb. ix. 3 שעיר המשתלח. הָעֲבוֹדָה,

ἡ λατρεία (Rom. ix. 4), the Temple service, for which a substitute had to be found בזמן שאין בית המקדש קיים (Megil. 31 b, Ta'an. 27 b). Cf. Baba Q. 82 b כל זמן שעוסקין בעבודה. Sifré II. § 41 on Deut. xi. 13 gives prayer as a meaning of *'abodah*, ולעבדו בכל לבבכם זו תפלה, comparing Ps. cxli. 2, although תפילה אינה דבר תורה (T. J. Berak. 3 b_6).

גְּמִילוּת חֲסָדִים. al. חח. Is. lxiii. 7 חַסְדֵי יהוה אזכיר...כעל כל אשר גְּמָלָנוּ.

Targ. גמלי חיסדא in Hos. iv. 1. T. J. Ta'an. 68 *a* recites Ab. I. 2 and finds the Three Things in Is. li. 16 תורה ושלשתן בפסוק אחד ואינם דברי בפיך זו גמילות חסדים...ובצל ידי כסיתיך זו לנטוע שמים וליסוד ארץ אלו הקרבנות. Here again תורה stands for התורה as in § 1.

3. אַנְטִיגְנוֹס, Gk. Ἀντίγονος. ℵ אַנְטִיגְנוּס, Lat. Antigonus. 𝔄 אנטיגנס here and in Bekor. VI. 3, 4, 11, 12, VII. 2, 6. Duran והגירסא הקדומה אנטיגנס הנו"ן פתוחה, and see Baer. But *Antignas* is a degenerate form, perhaps from a primitive אנטיגונוס. Cf. for the termination 𝔄 in Ab. II. 10, 11 הורקנוס, 18 אפיקורוס, Baba M. XVI. 6 סומכוס, Bekor. VI. 13 אנדרוגינס. אִישׁ סוֹכוֹ. 𝔄 𝔈 𝔇 𝔖 (comm.) סוכו. Others the Bibl. forms שוכו, שוכו. Dur. וסוכו היא עיר בארץ ישראל...כמו שנזכר בספר יהושע...שוכו ועזקה והוא כתוב בסין ויש בשופטים פסוק איש שוכו. For the use of איש see Ab. I. 4, 5, III. 9, 10, IV. 7, 28. Challah IV. 10. 'Orl. II. 5, 12. Gitt. VI. 7. 'Ed. VI. 2. Midd. I. 2. Dur. explains גדול החכמים באותו מקום. 𝔊 גדול שבשכה. Geig. merely *abstammend aus*, and Bibl. איש ישראל, איש אפרים *von sämmtlichen Bewohnern*. הַמְשַׁמְּשִׁים, followed by ן—(𝔄). Dan. vii. 10 יְשַׁמְּשׁוּנֵהּ. פְּרָם pause-form from פָּרַם. ℵ בשבא והרי"ש בפתח. הפ"א. Jacob Emden ובהפסק קמוץ. Levy compares *φόρος*, but it is perhaps from פרס, to *divide*. Hence *ration*, 𝔗 פרוונדא, provianda, provende; with the alternative או שמא לשון מישאת הוא באחת הלשונות. See also on פֶּרֶס, פַּרְסִין in Prof. Bevan's *Daniel*, p. 106 (Camb. 1892). Targ. 1 Chron. xviii. 2 נָטְלֵי פָּרַס מקרבי דורון. 6 נָטְלֵי פָּרַס מסקי מסין* (ed. Dav. Wilkins, Amst. 1715, from MS. Cant.). Baer פָּרָם מתנה ומנחה. ℵ פירושו לשון שכר, but Maim. חילק בין פרס לשכר (𝔊). The scribe in 𝔄 144 a_3 has written the letters לק prematurely and marked them for omission. עַל מְנַת שֶׁלֹּא [ℵ מנת. Baer מָנָת]. Teb. Yom. I. 2 חלות על מנת שלא המכנים (𝔄)

* Quoted by Geig. p. 287. But the MS. (414 b) has מיסק, probably for מיסין, cf. Levy *Chald. Wörterbuch* s.v. מסא (S. S.).

להפרייש. Megil. 29 a על מנת שלא לעשות קפנדריא. 𝔖 Auth. P. B. שלא על מנת, but the emendation is not wanted. 𝔅 on text והר' ישראל ז"ל כת' כי גרסת הספרים היא הנכונה, but No. 90 (R. Isr.) begins on I. 8. Dur. זאת היא גירסת המשנה ויש משנין אותה וגורסין שלא על מנת...ואין ראוי לשנות הגירסא. Joseph Ja'betz (No. 102, f. 4 b) ועוד אחרת הוקשה להם גרסת הספרים...ע"מ שלא לקבל פרס...והוצרכו לשנות הגרסא מפני זה ואני אומ'... Text 𝔄 𝔅 (marg. שלא ע"מ) 𝔈 𝔇 Nos. 92, 95, 105, 107, 170 (Rashi), R. Ephraim in Midr. Shemuel, חובות הלבבות שער הבטחון cap. 4 *sub fin.* (c. 1050 A.D.), Geig. (p. 287) Cahn. The received text of 'Abod. Zar. 19 a quotes Ab. I. 3 ending שלא על מנת לקבל פרס כי אם בתורת ה' חפצו, but Rashi in comm. has preserved the true reading ע"מ שלא לקבל פרס. וְיִהְיוּ מוֹרָא. 𝔅 וְיֶהֱא 'Abod. Zar. omits ויהי מורא שמים עליכם. 𝔅 conjectures that it was added by Antigonus to explain his former words, lest others should be led astray by them like צדוק and ביתוס. No. 101 omits the preceding clause אלא כו' פרס doubtless through homœoteleuton, but the original saying may have consisted of the clause only. שָׁמַיִם, to avoid saying God, as in § 12 שם שמים. See Chagigah 12 a in Mr Streane's edition (Camb. 1891). Nachum איש גם זו says on Gen. i. 1 that, but for the preceding את, he would have taken שמים there to be שמו של הקב"ה. *Shamayim* is Rabbinically resolved into שָׁם מַיִם and אֵשׁ וָמַיִם. That to Heaven, or God, is a journey of 500 years comes out of שַׁדַּי (Aq. Sym. *ἱκανός* Ezek. i. 24), a name of Him שאמר די, *who* limited the extension of the world by saying *enough*; for the name spelt out would be שי"ן דל"ת יו"ד, and the "concealed" letters י"ן ל"ת ו"ד amount by Gematria to 500. See Tosafoth Chag. 12 a ד"ה מסוף העולם, where this is given in the name of ר' מנחם בר' עזריאל. Nestle well suggests that שְׁקוּץ שֹׁמֵם (Dan. xii. 11) is for בַּעַל שָׁמַיִם. With שמם cf. ירושלם for ים—. Prof. Bevan illustrates the word-play from Gen. Rab. IV. 7 שמים שהבריות משתוממים עליהן [Jer. ii. 12 שֹׁמּוּ שָׁמַיִם].

4. יוֹסֵף, 𝔅𝔇 Ashk. Nos. 95, 101, 105, 170. Ps. lxxxi. 6 יְהוֹסֵף. יוסי (𝔄𝔖 Baer) is an abbreviation frequent in Talm. See the forms יוסי, יוסה (𝔄 1 b_6, 170 b_{10}), יסא in T. J. Berak. 3 *c*, lines 1—27 from end. No. 107 but יוסי בן יועזר, יוסף בן יוחנן, and so Ab. R. N. (pp. 27, 33), Mishn. Chag. II. 2 in T. B. 16 a, with יוסף for יוסי in the margin, but יוסי in Tosafoth. יְרוּשָׁלַיִם (𝔖). 𝔄𝔅𝔈𝔇 ירושלם. מֵהֶם or מהן, 𝔄𝔅𝔈𝔇 Baer Strack. מְמֶנּוּ 𝔖 (ref. to Midr. Shem.) Ashk. No. 23. The pl. would mean from Shim'on and Antigonus (𝔅), or משירי כנסת הגדולה (𝔈), or מאנשי פ"ה (𝔇). בֵּית וַעַד or בית וועד. Job xxx. 23 ובית מועד לכל

מתאבק בעפר רגליהם ו' omits No. 103 —. Baer בַּק, מִתְאַבֵּק. הי.

Gen. xxxii. 25 ויאבק איש עמו (*niph.*). וְשׁוֹתֶה or והוי שותה.

בְּצָמָא (S) or בְּצָמָא [Jud. xv. 18], BCD Baer Strack Auth. P. B. A Nos. 23, 114, 170 בצמאה, Jer. ii. 25 וגרונך מִצְמָאָה. Ashk. בְּצָמְאָה. There is a reading בְּצָמָא with *caph*, which may have come out of Rashi's comment כאדם שהוא צמא.

5. לְרוּחָה. Ex. viii. 11 (15) כי היתה הָרְוָחָה. בֵּיתֶךָ (S), No. 107 adds (cf. Ab. R. N.) ולמד את כל בני ביתך ענוה. שִׂיחָה.

Ab. III. 16 שיחת הילדים. עִם הָאִשָּׁה. Cf. Nedarim 20 a, Ab. R. N. VII. (p. 35). Ecclus. ix. 9 *μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον*, Syr. (cf. Geig. p. 289) עם אנתת גברא לא תסנא מכלא. See also *The Quotations from Ecclus. in Rabb. Literature* by Mr Schechter in the *Jewish Quarterly Review*, vol. III. (1891).

6. בְּאִשְׁתּוֹ. This בבא, which is a תוספת, takes the preceding האשה in the sense *the* (man's own) *wife*. Mr Schechter in Ab. R. N. מבוא פ"ב (p. x) refers to the ספר יחוסי תנאים ואמוראים contained in the Bodleian Heb. MS. No. 2199 (Opp. 391), and in פ"ד (p. XIX) quotes from it on the reading באשתו נדה אכרו ק"ו באשת חבירו the remark כך מצאתי במשנה דוקנית וכן משמע בתנא דבי אליהו ... לפי ששמעתי דלא גרסינן באשתו נדה אלא באשתו. BCD Rashi No. 170 (p. 118) mention and reject the reading באשתו נדה. Ashk. כשהיא ר"ס דגרסי בסיפא כל המרבה שיחה עם האשה נדה גורם וכו'. קַל וָחוֹמֶר. On the form קֹל וחומר (pl. קולין וחומרין) see Geig. p. 288. מִכָּאן*. A מיכן. כָּל הַמַּרְבֶּה (S).

A כל זמן שהאדם מ מרבה, the מ written after האדם *to fill up the line* being taken from the following word, like the letters מל six lines lower down. יוֹרֵשׁ גֵּיהִנֹּם (S), or יורד לגיהנם (cf. v. 28). No. 114 יירש. C יורש ל. Ecclus. x. 11 *κληρονομήσει ἑρπετὰ καὶ θηρία καὶ σκώληκας.*

7. נְתַאי הָאַרְבֵּלִי, the usual reading. A Nos. 92, 170 (cf. Baer Streane *Chag.* p. 95) מתאי, for which Strack adds the authority of a Frankf. Siddur of 1306 A.D., while himself reading נְתַי as abbrev. of *Nethanja*. A in Chag. II. 2 מתיי הארבלי, Chall. IV. 11 נתיי איש תקוע. Ashk. ברוב הספרים גרסינן מאתאיה במ"ם ואלו"ף (*sic*) ותי"ו ואל"ף ויו"ד והי"י.

* See Zunz *Gesam. Schriften* III. 31 (Berl. 1876) on Das Adverbium כאן.

8. דַּרְחֵק. No. 170 (p. 118) רְחֵק. Ashk. found רחק in some copies. וְאַל תִּתְחַבֵּר לְרָשָׁע, omitted by No. 105. No. 95 ואל תהי חבר לרשע.

9. טַבַּאי (S). Strack טְבִי. B טְבַּאי. Cf. טְבִי in Berak. II. 7 (Jost), fem. Tabitha (Acts ix. 40). Geig. "abgekürzt aus טוביה." שְׁטַח (S), al. שָׁטָח, B שַׁטַּח with *dagesh* in *teth*. Cahn שְׁטַח. בְּעוּרְכֵי [from Heb. ערך] or כאורכי in the same sense, D בארכי והיא היא ויש גורסין. A כערכי. B (=Greek *arch* as in *patriarch*) כמו כארכי וי״מ כעורכי, comparing חושי הארכי and (of Ephron) אותו היום מינוהו ארכי. See in Git. I. 5 (Jost) כל הַשְׁטָרוֹת הָעוֹלִים בְּעַרְכָאוֹת של נכרים...בשרים, where A (94 b_1) has ארכיות for ערכאות. הַדַּיָּנִין. Auth. P. B. הַדַּיָּנִים. וּכְשֶׁיִּרְצוּ. A וכשיהו. כְּצַדְּיָקִים (B Ashk.). D כזכאים, C S ין—. כְּשֶׁקִּבְּלוּ, or שקיבלו without *caph*, al. לכשקבלו. No. 101 ואף כשקבלו.

10. שְׁמָא (S). B שְׁמָא, but in § 11 שְׁמָא with *shva*, *segol*. Baer Strack Auth. P. B. שְׁמָא. C in text זריז for זהיר.

11. שְׁמַעְיָה (Ezr. x. 21, 31). S quotes the grammarian השמשוני for the pointing of the *'ayin* בשב״א נח לבדו ולא בחטף פת״ח. וְאַבְטַלְיוֹן, "Pollion römisch, und gräcisirt, vor λ oft ein *τ*, wie *πόλεμος*, *πτ-*, *πόλις*, *πτ-*" (Geig.). אַהֲבָ (S). A C D אהוב. דְּרַבָּנוּת, S following כל הסדורים, but with the suggestion that the *resh* should have *chireq* to correspond to Targ. Mal. iii. 1 רִבּוֹנָא, Gen. xxiii. 6 קביל מנא רִבּוֹנָא. Cf. ver. 15 רִבּוֹנִי קביל מני. A repeats ואל תתיאש מן הפורענות by error from § 8.

12. בְּדִבְרֵיכֶם. No. 109 מדבריכם. מַיִם דְּרָעִים (C D S). A B המים הרעים. Berak. III. 5 בְּמַיִם הרעים (Jost). אַחֲרֵיכֶם. C Nos. 92, 95, 103 אַחֲרֵיהֶם. No. 113 omits הבאים אחריכם ו׳. מִתְחַלֵּל (not מחולל as Ezek. xxxvi. 23), cf. Is. lii. 5 ותמיד כל היום שמי מנואץ (S).

13. הלל ושמאי. D הילל ושמאי ולשון המקרא הלל בדברי הימים, where it would be more correct to read בדברי הלל [בשופטים ושמאי] הימים. Or the MSS. (cf. No. 108) may have a defective reading of the state-

ment that הלל was of the sons of Ne'ariah, whose name is found בדברי הימים. He is so described in the chain of esoteric Qabbalah by R. Abr. of Granada (c. 1300 A.D.) in ברית מנוחה (*Introd.*). But the former explanation is preferable. Jud. xii. 13, 15 הִלֵּל ('Ελλήλ), cf. הֵילֵל in Is. xiv. 12. שַׁמַּי is found in 1 Chron. ii. 28—45, iv. 17. Some think it a contraction of שִׁמְעִי or שמעיה.

14. נגד שְׁמַא אבד שְׁמַא (Ashk.). ℭ שמיה (comm. שמה) *bis.* 𝔅𝔇𝔖 (cf. Midr. Shem.) שמא...שמיה. וּדְלָא מוֹסִיף יְסִיף (ℭ*𝔖 Cahn). 𝔅 וּדְלָא...יֵסוּף. Baer Auth. P. B. וְדְלָא...יֶסֶף. Strack דִּילָא...יְסוּף. 𝔇 (cf. No. 4) ודמוסיף יוסיף ודלא מוסיף יסיף, and in comm. (see Ta'an. 31 a) ...ודלא מוסיף שאינו סובר בתלמודו ללמד דבר מתוך דבר ואף אינו מוסיף מן הלילות על הימים יסיף יאסף [No. 95 יֶאֱסַף]. This note agrees with Rashbam's *perush* on Baba B. 121 b. וְדִישְׁתַּמֵּשׁ, 𝔅𝔖 (ולא ודאשתמש באל"ף). 𝔄 ודי אשתמש. 𝔇 ודאש(ת)מש. Cf. Ab. iv. 9. בְּתַגָּא, 𝔅𝔖 (ref. to Targ. Sheni Esth. ii. 17), al. בתאגא or בְּתָגָא. 𝔖 says that it is a rare word, the use of which is accounted for by הרמ"ב (that is ר' משה בוטריל) on Sepher Jeçirah, f. 34 a [Mant. 1562 A.D.].

15. אֵמָתַי. Targ. for מתי. So 𝔖, with ref. to מיתי in the *Aruch*, where it is maintained that ממתי should be read for מאימתי in Berak. I. 1. But see Kohut's *Aruch Compl.* vol. v. 287. Notice the remark of 𝔖 והלא התרגום ברוח הקדש נאמר.

16. בְּסֵבֶר. 𝔖 בכל הסדורים ב"ה, but with preference for סְבַר as in Targ. Gen. xxxi. 2 ית סבר אפי דלבן. פְּנִים יָפוֹת fem. as Ezek. xxi. 21 אנה פניך מועדות (𝔖).

17. אוֹמָדוֹת (𝔅𝔖). See other pointings in Cahn. Ashk. ס"א עומדות.

18. גְּדַלְתִּי (𝔖), usually גְּדַלְתִּי. See Cahn. אֶלָּא שְׁתִיקָה (𝔄 Ashk.). 𝔅ℭ𝔇𝔖 משתיקה. וְלֹא הַמִּדְרָשׁ הוּא הָעִקָּר. 𝔇 עקר. No. 113 לא מדרש הוא עקר אלא מעשה. 𝔖 condemns ולא המדרש עקר. These readings exemplify the tendency to abbreviate familiar expressions by omission of the article (p. 132).

* The manuscript ℭ is quoted for the consonants only (p. 83).

19. קַיָּם (p. 84), not עומד as in the saying of Shim'on הצדיק in Ab. I. 2. שנ' אמת כו'. The Scripture proof Zech. viii. 16 is a תוספת. T. J. Ta'an. 68 *a* (end) quotes the saying of R. Sh. b. G. (with עומד as in the saying in Ab. I. 2 cited just before) and adds ושלשתן דבר אחד הן נעשה הדין נעשה אמת ושלשתן בפסוק אחד אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. אמר רבי מנא שלום. Of the three things on which the world stands (עומד) according to Simon Justus it had been said in like manner in T. J. Ta'an. ושלשתן בפסוק אחד (p. 134). The inference in both cases alike is that the פסוק was no part of the saying. The speaker in each *baba* being a שמעון, it was the more natural for scribes to fall into the error of writing עומד על ג' דברים העולם in the later saying. ℭ in text (p. 84) and No. 101 repeat עומד על התורה from I. 2.

CHAPTER II.

1. רַבִּי. 𝔖 רִבִּי with *chireq* under the *resh*. 𝔅 רָבִּי, cf. II. 19 רַבִּי טרפון, and see No. 105 (p. 86) and Baer on Ab. II. 1. "Rabbi" is called רבי רבה in Chullin 51 a. On רבנות see chap. I. 11, and note that רבוני is found once in the Mishnah according to 𝔄 (64 a_{19}), for the usual רבונו של עולם (Ta'an. III.). Rapoport in בכורי העתים vol. X. pp. 104 § 9, 109 § 14 (Wien, 1829) discusses the signature of the poet El'azar יעקב בירבי, explains בירבי as abbrev. of בן רבי קליר (or קיליר) מקרית ספר [cf. No. 103, p. 81], and remarks that Ashkenazic scribes have been wont from of old to write יו"ד יתירה for *segol* or *chireq* and וא"ו יתירה for *cholem* or *qameç*. לְעוֹשֹׂה וְתִפְאֶרֶת (כ"ה הנכון בלא יו"ד אחר השי"ן 𝔖), or לְעוֹשֵׂהוּ. 𝔄 לעושה תפארת. R. Israel (cf. Magen Ab.) כל שהיא תפארת והר' ישראל ז"ל 𝔅 לעושהו [לעושיהו No. 90, p. 51] תפארת לו מן האדם פי'...ועלה בדעתי לומ' כי הגירסא היא כל שהיא תפארת לעושהו...ופי' לעושיהו הוא האל ית' העושה את האדם כמו אם מעושיהו יטהר גבר...ויהיה עתה הפי' הפך כוונת המפרשים ז"ל ר"ל שלא יברור האדם הדרך שיהא מפואר בה עם הבריות בלבד רק שיברור הדרך שיהא מפואר בה לפני האל ית'...וראיתי נוסחא ישנה נראה שהיא ירושלמית וכתי' בה תפארת בלא וא"ו [𝔄] וכן מצאתי בגירסת ר' יצחק בן גיאת ז"ל וזה העירני לפרש כן סדרי משנה ב' מדוייקים ומנוקדים שנכתבו בירושלם עיר הקדש וכתי' בהם תפארת לעושה ותפארת כמו שכתו' בכל ספרי ספרד וצרפת. With this com-

pare the extract from No. 90 given on p. 50. בְּבַחֲמוּרָה (S). כבחמורה. 𝔅 כמצוה חמורה. מַתָּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת, S taking מתן as not סמוך, and adding that if it were the ת״ו should still be קמוצה as in Prov. xviii. 16 מַתָּן אדם ירחיב לו. 𝔅 (*sic*) מַתָן, Baer מִתַּן. Some copies add [No. 23 [עבירה של עבירות [Ashk. [ועונשין ועונשן. הִשְׁתַּכֵּל בִּשְׁלֹשָׁה דְבָרִים (S). 𝔄𝔖 והסתכל. Ashk. ס״א בארבעה דברים. דַּע מַה־לְּמַעְלָה. 𝔖 דע למעלה without מה. עַיִן רוֹאָה. 𝔄 ראה for רואה (II. 12, 13), and so וראה in Middoth II. (185 b_{22}). 𝔅𝔖 בְּסֵפֶר (al. בּ), and above דְּפֶסֶר.

2. בַּטֵּלָה סוֹפֵהּ בְּטֵלָה וְגוֹרֶרֶת עָוֹן (S), לסוף 𝔇. לגורר 𝔄. Ashk. לְגַרֵר (*sic*) עון וכתב שכך מצא ברוב הספרים וכל תורת... 𝔖 text omits. וְכָל הָעוֹסְקִים עִם הַצִּבּוּר יִהְיוּ עוֹסְקִים (S), עון. al. עמלים for עוסקים in one or both places. 𝔇 יהיו העוסקין והעמלים... מַעֲלֶה אֲנִי, the usual reading. 𝔄 מעלין, Ashk. עוסקין ועמלים. ואתם מעלים עליכם שכר כאלו וכו׳ וכתב שכן מצאתי בכל הספרים. The pl. might refer to the פמליא של מעלה, cf. St Luke vi. 38 *δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν*. שָׂכָר הַרְבֵּה (S). 𝔄𝔅𝔖 Ashk. No. 107 omit הרבה.

3. לְאָדָם (𝔄), usually לו לאדם. נִרְאִין. 𝔄 ונראין. בְּשָׁעַת הַנָּאָתָם...דְּחָקוֹ (S), Baer בְּשָׁעַת הַנָּאָתָן...דּוֹחֲקָן, הנייתן 𝔇.

4. עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנֶךָ כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כִּרְצוֹנוֹ. Nos. 103, 139 עשה רצונך כרצונו. No. 106 ג׳...שיעשה רצונו כרצונך. Some copies have this *baba* after IV. 19 only, and some in both places. See Nos. 10, 103, 138—140. M. Shelom. ובמדר״ש בשם ר״י ן׳ נחמיאש כתב שבמשנה ירושלמי הני׳ ברצונך בבי״ת והכוונה...ברצון ובשמחת לב כדי שגם הוא יעשה רצונך ברצונו שלפעמים יעשה הקב״ה רצונו של אדם באף וחימה להעניש באחרונה כענין להשמידו עדי עד אבל כשהוא ברצון אחריתו ישגא מאד. שְׁיֵבַטֵּל רְצוֹן אֲחֵרִים. No. 138 שיבטל רצונו (p. 111), which was wanted to complete the parallel, אלא שאין דרך כבוד של מעלה לומר כדי שיבטל רצונו מפני רצונך (𝔇). M. Shelom. Baer notice that

some add the *baba* ראובן בן איצטרובלי אומר אין אדם נחשד בדבר אלא א״כ עשהו כו׳ (Mo'ed Q. 18 b), see Aboth R. N. pp. 63, 78.

5. הִלֵּל. Ashk. ר׳ הלל אומר כן הוא רבי הלל ברוב הספרים. On the other side see No. 108 (p. 90). אַל תִּפְרוֹשׁ. 𝔄𝔈 add עצמך unnecessarily. דָּבָר שֶׁאָפְשַׁר לִשְׁמוֹעַ שֶׁסּוֹפוֹ לְהִשָּׁמַע, Nos. 90, 133, 170. In 𝔄 add להשמע after שסופו. Rashi אל תאמר על דבר של תורה שאתה יכול לישמוע עכשיו שתשמע לבסוף אלא לאלתר הט אזנך לשמוע ואל (see p. 54) ...דבר שאיפשר לשמוע וסופו [שסופו?] להישמע... תאמר שאי איפשר לשמוע אם אינך טרוד ועסוק במלאכה ואיפשר לך לשמוע דבר תורה עכשיו אפי׳ אם סופו לישמע בפעם אחרת אל תאמר הרי סופו להישמע ואותו הפעם תלך ותשמיענו (*sic*). No. 23 (cf. Ashk.) שאי אפשר להשמע. 𝔅 quotes Maim. as reading דבר שאי איפשר לשמוע וסופו להשמע, in the sense שבתחלתו יראה מכוער וסופו נעים ומקובל, and "Rashbam" as reading שאיפשר לשמוע. לְכִשֶּׁאֶפְשָׁה... תִּפְנֶה, 𝔖 מבנין הקל, but usually *niph.* לְכִשֶּׁאֶפָּנֶה...תִּפָּנֶה.

6. בּוּר (𝔅𝔖), Baer בוֹר. 𝔖 הוא תאר למי שאין בו תורה ולא דרך ארץ והוא לשון תרגום כמו...(משלי ל׳) מטול דבורא דבני נשא אנא ובסוטה פרק היה נוטל דף כ״ב ע״א אמרו שנה ולא קרא הרי זה בור. Here we have an example of the old way of quoting a *pereq* by its opening words, together with the modern way of quoting by *folio* and *'ammud*. יְרֵא חֵטְא, וְלֹא הַבַּיְשָׁן. 𝔅 יָרֵא. 𝔖 comparing (תלי׳ קב״ח) אשרי כל ירא יי׳, הבי״ת בקמ״ץ חטף ... כמו ... בָּשְׁנָה אפרים יקח (הושע י׳), adding that some copies have הבוישן with *vau* after the *beth* [𝔈𝔅 No. 95]. 𝔅 Baer Strack Auth. P. B. הַבַּיְשָׁן with *pathach* under the *beth*. It is the practice of 𝔖 to use the *raphé* mark (as over the *daleth* of למד), to write *mappiq* under instead of within *he* (as לְעוֹשָׂהּ), to mark accented syllables, and to accentuate citations from Scripture in the text of Aboth. הַקַּפְדָּן, לָמֵּד, 𝔖 מענין קפדה בא (יחזקאל ז׳). מַחְכִּים. *. 𝔅 מחכם. שֶׁאֵין אֲנָשִׁים. שאין איש ... ובמקום שאין אנשים להשתדל ולעמוד בפרץ תשתדל 𝔅 להיות איש...ובירושלמי (?) בתר דלית גבר תמן תהי גבר והיא היא באתר דלית גבר in T. B. Berak. 63 a. הִשְׁתַּדֵּל. See No. 170 (p. 118)

* See נס׳ כלה והבריתא [cf. p. 128] in Nathan Coronel's חמשה קונטרסים, fol. 11 a (Vindob. 1864 A.D.), for a reading בסתורה חכם.

ס״א **השתדר** בריי״ש וכן משמע דגרים רד״ק שכת׳ השתדר. M. Shelom. בס״ם השרשים השתדר כמו השתדל וגם הרמב״ן בפ׳ משפטים בפ׳ כי יפתה כתב דיש נוכחאות דגרס השתדר בריי״ש וכן הגיה הרי״א ז״ל בשם רוב הספרים.

7. **גֻּלְגֹּלֶת אַחַת שָׁצְפָה**, S כמעין צפה (*sic*) מים על ראשי (איכה ג׳) **עַל דְּאַטְפַת אַטְפוּךְ**, ב גולגולת שצפה. ℭ No. 170 צפה without *shin*. S the *daleth* with *shva* כמו שכתבתי בקדיש ... he finds בכל הסדורי׳ the pointing *teth* בשב״א נח and *pe* בפת״ח ... quotes (דברי׳ י״א) אשר הציף ... תרגומו די אטיף האל״ף בפת״ח and finds the pointing אַטְפְתְּ which he adopts באחת מכדורי קלף בגליון. Auth. P. B. דְּאַטִיפְתְּ אַטִיפוּךְ. ב יש משניות שכת׳ בהן **דעמפת עטפוך** והיא היא שאותיות א״ח ה״ע מתחלפות אשה אל אחותה. ויש שכתוב בהן על **דאקפות** (*sic*) **אקפוך**, בערוך הביאו בערך עטף בעי״ן על **דעטפת** מתרגו׳ וקפא ברזלא. M. Shelom. see Kohut on טָף and עָטַף. Observe that the narrative part of the *baba* is in Biblical Hebrew, while the saying is in a Targumic dialect.

8. **מַרְבֶּה דְּאָגָה**. מרבה **דַּוָן** [דָּוֹן=] דוי ודאבון נפש שמפחד ב תמיד כו׳. M. Shelom. דוון כך הוא הגרסא בערוך תרגום יגון **דוונא**. Midr. Shem. (p. 63) כתב הר׳ אפרים ז״ל כי יש משניות מדוייקות שכתוב בהם מרבה תורה מרבה חיים קנה שם טוב קנה לעצמו וכו׳. There would thus be left the *six* clauses מרבה בישר ... נכסים ... שפחות ... עבדים ... נשים ... תורה answering to the comment חוזר לומ׳ שכל הרבויין אין בהם תועלת זולתי (ב). ריבוי התורה בלבד. 𝔄𝔅 (comm.) ℭ𝔇 Ashk. put the נשים clause next before מ׳ תורה (נ״א צדקה) מ׳ חיים. Ashk. omits after חיים to שלום, and M. Shelom. adds וכמוהו ברוב הספרים ל״ג זה. ב in text חכמה (for חיים), followed by מ׳ עיצה מ׳ תבונה מ׳ ישיבה מ׳ שלום מ׳ חכמה מ׳ צדקה קנה וכו׳. No. 90 puts מ׳ עבדים before מ׳ שפחות. No. 23 מ׳ חכמה מ׳ ישיבה, with marg. מ׳ עצה מ׳ תבונה. Eccl. i. 18 ויוסיף דעת יוסיף מכאוב.

קָנָה לוֹ. Ashk. קנה דברי תורה קנה חיי העולם הבא ... ומחק מלת **לו**.

9. **מְהַלֵּל**. No. 95 מְהֻלָּל. **אִם לָמַדְתָּ תּוֹרָה הַרְבֵּה**, כ״ה הנוכח במשניות ובכר מדרש שמואל אבל הר״י אברבנאל ולב אבות S ומלי דאבות וחסדי אבות ופרקי משה ומדרש שמואל בשם הר״ם אלאשקור (*sic*) עשית. A גורסין אם **עשית** תורה הרבה ונותני׳ טעם לגירסתם והוא טעם לשבח תורה, cf. Nos. 23, 107 (טובה), 170. ℭ𝔇 Nos. 95, 101 עשית **תורתך**. 𝔅 comm. אם עשית תורתך הרבה אם למדת כל [in text only as far as תור is legible]

ימיך בתורה ועשית כל המצות. Some such comment or the same words in Ab. II. 19 may have suggested the reading למדת תורה הרבה in II. 9.

תַּחֲזִיק (S), al. תחזק. נוֹצַרְתָּ. AC נוצרתה.

10. אֶלִיעָזֶר...אֶלְעָזָר. A frequently has the Jerus. forms ליעזר, לעזר without *aleph*, the latter once with points לַעְזָר (p. 66, line כ״א), Gk. Λάζαρος. On *pathach* for *qameç* see chap. III. 11. הוֹרְקְנוֹס.

S הוֹרְקְנוּס with note that הָרְקנוס is יותר נכון. B הוֹרְבַּנוֹס *prima manu*, with *caph* altered to ק. C חנינא for חנניא or יה—. C omits ואילו הן. B (text) אילו without *vau*. BS וְאֵלּוּ. al. וְאֵלּוּ with *dagesh*, cf. bibl. אֵלֶּה. B in comm. ואילו הן ר׳...ר׳...ור׳ אלעזר בן ערך with *vau* before the last name only, quoting bibl. ראובן שמעון לוי ויהודה.

שִׁבְחָן (S). B שְׁבָחָן. R. Jochanan calls the five severally by name without title, C בלא שום סמיכה, B שאין דרך הרב לקרות לתלמידיו ר׳. Strack Dur. notice readings which make him call the first or the last רבי.

סִיד (ABC), bibl. שִׂיד. Nos. 23, 158 סוד, in favour of which against כל הסדורים S quotes (Dur.) ר׳ שמעון בר׳ צמח. ABCDS מעין without *caph*.

11. מֹאזְנַיִם or מ׳ אחת (cf. Strack) to balance שניה. BCS אף עמהם B ו—. A om. אף.

12. צְאוּ וּרְאוּ. Abarbanel gives a reading ראו בואו in this *baba*, but צאו (of רעה ד׳) in the next. Geig. "bibl. לך geh! z. B. Is. xx. 2, Hos. iii. 1, Koh. ix. 7...vgl. *πορευθέντες μάθετε* Matt. ix. 13, syr. זלו ילפו."

דֶּרֶךְ טוֹבָה. C No. 106 ד׳ ישרה, cf. II. 1. B in text טובה altered to וְיָשְׁרָה, comm. לבקש איזו היא הדרך הטובה. שְׁיִדְבַּק (S). Emd. *niph.* שְׁיּוּדְבַּק.

רוֹאֶה אֲנִי...מִדִּבְרֵיכֶם, cf. Sheqal. IV. 7 רואה אני את דברי ר׳ אליעזר מדברי ר׳ יהושע (A IV. 9, f. 54 a_{18}); C once רואה אני without מדבריכם, cf. Rosh ha-Sh. II. 8 רואה אני את דבריך (A II. 10, f. 61 b_{10}), Baba B. IX. 1 רואה אני את דברי אדמון (A XXIX. 1, f. 122 a_2).

13. אֶחָד הַלּוֹוֶה מִן הָאָדָם כְּלוֹוֶה מִן הַמָּקוֹם without ברוך הוא (S), al. לווה or לווה without art. B לפי (?) ומפורש בסיפרי מקום הק׳ הוא קורא שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו שנ׳ ומתחת זרועות עולם, והקדוש ברוך הוא תכף שאנו מזכירין שמו אנו צריכין לברכו שנ׳ זכר צדיק לברכה ואו׳ כי שם יי׳ אקרא הבו גודל לאלהינו. No. 108 ספר יצירה, B בן סירא (p. 99) for סיפרי. B adds that יהוה by a kind of Gematria amounts to the same as

מקום. וְצַדִּיק חוֹנֵן וְנוֹתֵן. M. Shelom. כצ״ל אבן ה״ר יהוסף ז״ל כתב ברוב הספרים ל״ג רק ולא ישלם וגו׳.

14. הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים (S). Read שלשה שלשה (Strack *genauer*) with B Nos. 90 (p. 54), 95 (marg.), 114, 133, 170, M. Shelom. Dur. כל אחד מהם אמר שלשה דברים ולזה נכפל במשנה שלשה ב׳ פעמים. B has a second שלשה but unpointed* and with a line drawn through it, and reads ממון חברך marg. נ״א כבוד תלמידך. The three sayings of ר׳ אליעזר are (1) יהי כבוד, (2) אל תהי נוח, (3) שוב יום אחד. Ashk. on (3) ס״א וכי יודע אדם באיזה יום ימות כו׳, see Ab. R. N. p. 62, Shab. 153 a, Midr. R. on Eccl. ix. 8 בכל עת. בְּנַחֲלָתָן שֶׁלְּאָ (S). Baer בְּנַחֲלָתִי, ABD מנ׳ (D —ם). ABC שמא. שׁוּעָל. R. Isr. gives a reading נחש but prefers שועל (p. 54). The saying והוי מתחמם וגו׳ is a תוספת from Aboth R. N., for which D makes room by reckoning R. Eli'ezer's (1) and (2) as one. M. Shelom. כתב הר״מ די לונזאנא ז״ל מכאן עד סוף המשנה נראה מפ״ט [עי׳ ס״פ ט״ו] דאדר״נ שאינו משנה ובהכי אתי שפיר דלא פשו מ״ג.

15. עַיִן רָעָה (AD No. 90) as in Ab. II. 13, v. 28 is to be preferred. CS Ab. R. N. (p. 62) עין הרע, by assimilation to the following יצר הרע. Notice in No. 106 the Gematria הרע יצר=הרשע, ὁ πονηρός, and the expression שם השם (p. 88). C חנם for הבריות. Joma 9 b שנאת חנם.

16. מָמוֹן. Syr. ממונא. Sanh. III. 1 דיני מָמוֹנוֹת בשלשה. Geig. *blos Erweiterung von* המון...*spätbibl.* חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ (S), cf. IV. 17. C om. חביב. Berak. 61 b שממונו חביב עליו כגופו, Sifré 73 a. וְהַתְקֵן (S), or התקן (A יין—) without *vau*. Cf. Ab. IV. 23. S notes that the *aphel* is used in Targ. as for אתה הֲכִינוֹתָ מאור ושמש (Ps. lxxiv. 16), but התקן is preferred here in the Mishnah as a biblical form, although itself not found in the Bible, כי המשנה היא שנויה בלשון המקרא כמו שכתב הרד״ק בהקדמת המכלול. שאינה ירושה לך. כת׳ במשניות D ונקוד מלמעלה לומ׳ שאין גורסין אותו.

17. חֲוֵה מְהִיר בְּקְרִיאַת שְׁמַע וּבִתְפִלָּה (S), D in text ותפילה. Read זהיר בק״ש without תפלה. D (comm.) ותפילה אין אנו גורסין במשנה. No. 170 ותפלה ותפילין ל״ג. אֶלָּא רַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים (S). ABCD omit רחמים ו׳, which was perhaps suggested by רחום in the following proof-

* B III. 4 and from III. 9 to the end (exc. v. 27, 28) is mostly unpointed.

text. Berak. IV. 4 העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים. ℭ comm. בעצמך for בפני עצמך. Cf. Nos. 2, 54, 90, 92, 103.

18. שָׂקֵד. ℬℭ𝔇𝔖 שקוד. וְדַע מַה־שֶּׁתָּשִׁיב. כ״ה הנוסח 𝔖 בספר נחלת אבות ולב אבות ומלי דאבות גם במדרש שמואל. 𝔖 continues גם בספר חסדי אבות הביא שתי הנוסחאות והוכיח שהנכון הוא לגרוס ודע ונם בסנהדרין [Sanh. 38 b] הובאה משנה זו בלא מלת *ודע ובעל עין יעקב הניח בה מלת ודע. But in Sanh. *l.c.* the insertion of ודע may be accounted for by the *perush* כדי שתדע להסיב. 𝔅 ודע, 𝔄ℭ𝔇 Nos. 95, 133 omit it. No. 73 (cf. 𝔇 comm.) כדי שתשיב. Nos. 23, 39 ללמוד מה שתשיב without תורה. M. Shelom. אית דלא גרסי מלות (*sic*) תורה ודע מה שתשיב כצ״ל ולפי מה שראיתי בספר מסורת התלמוד שם בסנהדרין (דל״ח) דלא גרסינן מלת תורה אין צורך לגרוס מלת דע ומ״מ איני יודע מי הניד לו זו הגרסא וברמב״ן פ׳ ויקרא גבי חלבו האליה כתבה בלישון זה הוי שקוד ללמוד תורה כדי שתשיב לאפיקורוס. לְאַפִּיקוֹרוֹס (𝔖), Baer לְאֶפִּי with *segol*, al. פ *raphé*. 𝔅 את ה׳ (𝔇 את) for ל׳. On אפיקורוס see Sanh. 38 b, 99 b, cf. Moreh Neb. III. 17. Thus far, omitting ודע, we have but one saying.

וְדַע לִפְנֵי מִי אַתָּה עָמֵל. 𝔇 הרי השניה, i.e. the 2nd of R. El'azar's three sayings. ℭ adds ומי הוא בעל בריתך, cf. Nos. 95, 110, 113.

וּמִי הוּא בַעַל מְלַאכְתֶּךָ, his 3rd saying according to 𝔄 Ashk., to which 𝔅𝔖 add שישלם לך שכר פעולתך. ℭ ונאמן בעל מלאכתך הנ׳ הרי נ׳. 𝔇 ואין ובמשניות שלנו אין כתוב אלא ומי נאמן הוא, cf. § 19. Dur. כת׳ במשניות, the three sayings according to his *perush* being (1) הוי שקוד. (2) ודע לפני מי. (3) ומי הוא בעל בריתך ואין שם ונאמן הוא בעל מלאכתך. See also No. 106 (p. 89).

19. ר׳ טַרְפוֹן. כ״ה...ולא ר׳ שמעון 𝔖. קָצֵר. *In der Bibel nur Stat. constr.* (Strack). בֶּן חוֹרִין or ים— (𝔄). Cf. Ab. VI. 2. ℭ ולא בן חורין אתה. Eccl. X. 17 בן חורים. לבטל (𝔄), which may be read as *qal* (No. 23 לְבַטֵּל) or *niph.* ℬℭ𝔇 ליטבל. 𝔖 לְהִבָּטֵל. ℭ adds היזנה, ממנה 𝔖𝔗.

* See authorities for the omission of ודע or of תורה ודע מה in Rabbinovicz דקדוקי סופרים (IX. 107, Mogunt. 1878). The *Well of Jacob* (No. 291, p. 437 in Benjacob's *Oçar*) was first printed in the year הראי״ לפ״ג, that is 5271 (=1511 A.D.), in Rashi type. Benjacob's No. 311, p. 526 is the הקונים of R. Shimsh. ha-Naqdan referred to by 𝔖 on Ab. I. 11 (p. 137), a MS. of which is in the British Museum.

CHAPTER III.

1. בֶּן מַהֲלַלְאֵל (S), Geig. *Mahallel.* בנ׳ דברים כו׳ as in Ab. II. 1. Ab. R. N. *B.* XXXII. יסתכל אדם בד׳ דברים, cf. *A.* XIX. Dur. 𝔄 את for אתה here and in Baba Q. IX. (110 b_8), Qinnim III. (191 b_{24}). Numb. xi. 15 ואם ככה אַתּ־עֹשֶׂה לִי. מֵאַיִן בָּאתָ וּלְאָן אַתָּה הוֹלֵךְ (S). 𝔄ℭ𝔇 Dur. באתה. 𝔄𝔅 No. 23 Ashk. Strack ולאין, ℭ𝔇 Dur. Emd. ולאן. 1 Sam. x. 14 אָנָה תלך וּמֵאַיִן תבוא, Jud. xix. 17 אָן הֲלַכְתֶּם. Ashk. מאין באתה. מליחה סרוחה. 𝔄 מאין דע. 𝔅 Nos. 92, 108, מליחה, 112, 114 מלחה. מִטְפָּה, 𝔄 Shebi. II. (13 b_6) הַלָּחָה, Makhsh. VI. 7 (Jost) וְהַלֵּחָה סרוחה. S with 𝔅ℭ𝔇 (comm.), cf. Mekhilta on נותן לאדם נורא תהלות (Fr. f. 42 a) בן מטפה של מים. 𝔄 לרמה ותולעה, No. 23 marg. למקום ר׳ ות׳. את החשבון 𝔅𝔇S Dur. למקום עפר ר׳ ות׳, ℭ ורימה with *vau* conj. for דין וח׳, No. 103 here and in IV. 32, cf. Dur. No. 113 לתת את הח׳. Ashk. לפני מלכי המלכים (*sic*) ברוך הוא וכתב כן מנחתי.

2. רַבִּי חַנַנְיָה סְגַן הַכֹּהֲנִים. 𝔅 Baer חנינא, 𝔄𝔅ℭS (text) Ashk. *Fragm. of T. B.* ed. Lowe (pp. 41, 42, 45) חנניה. Ashk. גם ר׳ חנניה בן תרדיון...חכינאי...דוסא (Ab. III. 3, 7, 13). סגן pl. only in Bible (Ezra ix. 2, Dan. ii. 48, iii. 2). סגן כהניא Targ. 2 Kings xxiii. 4, Jer. xx. 1. Emd. שֶׁאִלְמָלֵא מוֹרָאָהּ (S), cf. Emd. Baer. Tos. Megil. 21 a ד״ה אלמלא quotes from R. Tam דהיכא שיש אל״ף בסוף אלמלא רוצה לומר חילו לא והיכא דכתיב אלמלי ביו״ד רוצה לומר חילו הי׳. 𝔄 שאילולי, cf. bibl. לולי, לולא. Dur. ובמשניות שלנו גרסינן שאלולי מוראה שהיה קשה ענינו, but why קשה No. 103 מורא מלכות. בלעגו, 𝔄𝔅ℭ (חיים בלעגו גרסי׳) Dur. Geig. (*richtiger als* בלעו חיים *wegen* בְּלָעוּ S objecting that the speaker would not have included himself, Emd. ובמשניות מדוייקות כת׳ חיים בלעו, ℭ text בלעו, 𝔇 לולי יי׳ שהיה לנו...אזי חיים בְּלָעוּנוּ. No. 23 בלעונו. Psalm cxxiv. 2, 3 שבינה שיושבין ועוסקין ℭ). שְׁרוּיָה בֵּינֵיהֶם, S with 𝔅ℭ𝔇 (exc. כאלו

3. אֲבָל שְׁנַיִם שֶׁיּוֹשְׁבִין וְיֵשׁ בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה

שהיו...בדברי ת'...ביניהם 𝔄. בתורה שכינה עמהם. Like variations are found elsewhere. No. 114 in III. 3, 9 שכינה עמהן.

4. **אחד שיושב ושונה** (𝔄). אֵין לִי אֶלָּא שְׁנַיִם מִנַּיִן שֶׁאֲפִלּוּ אֶחָד 𝔖 וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה שֶׁהַקָּבָ"ה קוֹבֵעַ לוֹ שָׂכָר, with text of 𝔅𝔊𝔇 (ומניין שיושב). 𝔇 comm. (cf. p. 91 B) does not find this במשנת ר' אפרים ובשאר כת' רש"י ז"ל ולא מצינו במשנה כתי' 𝔅 (p. 100 A) משניות מדוייקות. R. Isaac Isr. finds it only in the margin (מבחוץ) of his two Jerus. MSS. (p. 139), ...ופרש"י ז"ל ויהום משמע כמו כאשר דמיתי כלו' שיהיה מחשב בדברי תורה. כי נטל עליו כי נטל שכרו באותו עסק וי"א נטל כמו סכך וסכות על הארון מתרגמי' ותטלל (*sic*) ע"כ. Cf. "Rashi" in ed. Mantua above-mentioned (p. 118); but in some editions his *perush* has here only the six words איש אל רעהו הרי כאן שנים, or these followed by בסוף משנת ר' חלפתא מצאתי כתוב (בפי' רש"י) וז"ל לא מצינו...ומתרגמינן ותטיל, see Midr. Shem. p. 93, and Leb Aboth (Salonika, 1565 A.D.). On the latter *baba* (III. 9), with reference to R. 'Obad. of Bertinoro, M. Shelom. has עוד בפירושו ז"ל כי נטל עליו לשון סכך אמר המלקט זו הגירסא של ראיית פסוק כי נטל לא נמצאת אצלי בשום מקום אלא במתני' דלעיל גבי חנניא בן תרדיון. M. Shelom. on III. 3, 4 ע' בתינ"ט חילופי גרסאות בזה. Ashk. after השכינה ביניהם ס"א אחד שיושב ודורש [= No. 170] שנ'... deletes the rest (§ 4), but adds and reads like 𝔄 exc. כולה. Dur. quotes Rashi on כי נטל עליו in both places, ending here with ואין במשניות שלנו אין לי אלא שנים וכו'.

5, 6. **שאכלו** or שהיו אוכלין. 𝔅𝔊𝔇𝔖 omit הרי. No. 170 הרי אלו כאוכלי זבחי מתים. 𝔊𝔖 של מקום without ב"ה. 𝔄 אליו for אלי.

7. **ומפנה**, 𝔄𝔅𝔖 (ref. to Leb Ab. and Midr. Shem.) No. 23 Ashk. (וה"ק הניעור...או המהלך...ומפנה לבו...באחת משניהם ה"ז מתחייב). 𝔊𝔇 Geig. והמפנה. לְבַטָּלָה (𝔖) or להבטלה, see Dur. Geig.

8. **נותנין עליו**. 𝔇 No. 113 גוזרין עליו. Gen. xxvii. 40 וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ מעל צוארך.

9. **ר' חַלַפְתָּא** (𝔖), No. 95 חֶלְפְּתָא. Baer adds בן דוסא and notes that §§ 13, 14, 16, 17 precede this *baba* in some copies, cf. Nos. 10, 113. Perhaps because some omit it Dur. writes זאת המשנה נכתבה בסדורי תפלות. **חֲנַנְיָה** אִישׁ כְּפַר (𝔖), 𝔅 הבבלי, No. 17 תמרתא. Maim.

(cf. Dur.) בדין עשרה שהיו יושבין, R. 'Obad. שיוש. The number *five* may be connected with בקרב אלהים ישפוט and the number *three* with ואגודתו על ארץ יסדה (𝔄𝔇) or *vice versa* (𝔅ℭ𝔖). M. Shelom. בפי' ר"ע [R. 'Obadiah], ז"ל וי"ס שכתוב בהן וכו' אמר המלקט עי' תוס' פ"ק דסוכה ד' י"ג see the rest quoted above in § 4. 𝔇 quotes Rabbi's דיני ממנות בחמשה against the customary בשלשה, but the *baba* as a whole seems to refer properly to תורה and not דין. The words בקרב אלהים ישפוט are part of the verse quoted for the number *ten* and should perhaps be struck out—and with them the number *five*, which is not mentioned in Berak. 6 a or Mekh. Jethro בחדש xi. on בכל המקום. No. 101 omits it and reads:

...בעדת אל בקרב אלהים ישפוט מנין שאפי' שלשה שנ' ואגודתו על ארץ יסדה...

and ℭ has a transitional reading, agreeing with this up to ישפוט, continuing חמשה שנ' ואגודתו...שלשה שנ' בקרב אלהים ישפוט, and thus *repeating* the 2nd hemistich of Psalm lxxxii. 1. See also Nos. 9, 10, 12, 22, 23, 39, 68, 73, 81—3, 90, 92, 95, 99, 103, 109, 113, 116, 133, 137, 150, 170. Ab. R. N. p. 36 makes ג' שיושבין an אגודה. On מנין without *vau* conj. see Nos. 108 (p. 91), 158 and Midr. Shem. 𝔇 comm. מנין אפי' חמישה...מנין אפי' בנ'...מנין שאפי' שנים שנ' אז נדברו ואין כת' יותר במשנה שנים...שנ' אז נדברו in III. 4 also, and the notes there on כי נטל עליו. ℭ comments upon § 9 next after § 6.

10. 𝔄 לעזר, 𝔅ℭ𝔇 אלעזר, 𝔖 אליעזר. Some omit בן יהודה.

*מכילתי (*sic*) בפרשת cites 𝔇 (𝔖), cf. Baer Geig. Strack. אִישׁ בַּרְתּוֹתָא [Ex. xiv. 30] ויושע as reading איש כפר תותא, but under xiv. 15 the Venice edit. of 1545 A.D. (f. 12. 1) and the editions of Weiss and Friedmann have אליעזר בן יהודה איש ברתותא. In the parallel in Jalq. I. רל"ג as Friedmann remarks (Mekh. 29 b, note 17) the reading is אלעזר בן עזריה איש כפר ביתר; but Jalq. II. תקס"ה on Hab. iii. 14 reads אלעזר בן יהודה איש ברתותא. 𝔄 64 b has בית תר in two lines for ביתר (Jost Ta'an. IV. 6 בֶּתַּר). See also Ta'an. 24 a with Rabbinovicz ד"ס III. 142 (ז); and see Bacher's *Agada der Tannaiten*, I. 442, note 2. 𝔖 Baer שְׁאַתָּה the *shin* with *gameç* as Jud. vi. 17 שָׁאַתָּה מדבר עמי. Dur. וגם זאת המשנה אינה בסדורי תפלות.

* See מכילתי likewise in No. 108, f. 61 b, presumably for ין—, as R. Jonah on ר"ג בנו של ר"י הנשיא (Ab. II. 2) quoting the Mekhilta כעין שתמרו במכילתין. I have not seen a *parashath* וישע in any edition.

11. רִבִּי יַעֲקֹב אוֹמֵר הַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ (S). al. שמעון or עקיבא, see 'Beth Habchira'. Rashi CD ל"ג יחידי. Job xxx. 28 קודר הֲלַכְתִּי. A מִשְׁנַתּוֹ* with *pathach* for *qameç*, which was illustrated by the annexed footnote in the first edition of דברי אבות העולם. B ממשנתו. מַה־נָּאֶה אֵילָן זֶה (S). A repeats this, No. 101 omits it and repeats the ניר (al. נירא) clause. Dur. וגם זו המשנה אינה כתובה בסדורי תפלו' ולשון המשנה מה נאוה אילן זה. Dan. iv. 7 וַאֲלוּ אִילָן. מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב, כ"ה בכל הנוסחאות S. Baer Targ. Job xxx. 4 not הכתוב וחס ושלום לא דיבר D. הרי זה מתחייב...דהא לא כת' ביה קרא C. ממש. הכת' בדבר כזה לפיכך הוא או' כאילו מתחייב בנפשו ולא נתחייב ממש. Ashk. מעלין עליו כאילו מתחייב וכו' וכן הגיה ג"כ במתני' דבסמוך.

12. A No. 109 אומר...אומר. C אומר משום ...אומר בר' ינאי. בָּל הַשּׁוֹכֵחַ ר' מאיר אומ' with marks of erasure over the first אומר. תַּלְמִיד CD (S). דָּבָר אֶחָד מִמִּשְׁנָתוֹ. B om. אחד. No. 95 מתלמודו. וגו' C abbrev. as A. חכם ש' ושכח תלמודו מעלה עליו כאילו מ' בנ'. Ashk. הא אינו מתחייב עד for כל ימי חייך and אשר ראו עיניך (AS).

* כ"ף ממשנתו: וה"ת למה נורת הפתח תחת הנון בכ"י שלפנינו וי"ל שגם ' דומה נורת הקמץ לפתח שתחתיה תירק אבל לפעמים הפתח בלבד עומד במקום הקמץ לגמרי. והרי דבר נפלא שרשיתי בספר גור אריה (וזה פרוש לפרוש רש' על התורה להגאון מהר"ל מפראג) על הפסוק ברא"ת י' ת ג' ו ז': לגדול שבהם אמר וקראם כולם אדוני' פי' הוא דכתי' אדוני דמשמע לשון רבים מדלא כתי' אדוני בתירק וא"כ אמר אל נא תעבור דמשמע לשון יחיד אלא האמירה היא לאחד וקרא כולם אדוני' לכך קאמר אדוני בלשון רבים. וה"ת אי' לשון רבים הוי למכתב אדני בפתח דמשמע לשון רבים וי"ל בקמץ משמע לשון יחיד וגם לשון רבים וכן מורה הנקודה שהוא קמץ והוא מורכב מן פתח שהוא לשון רבים ומן תירק שהוא לשון יחיד ולפיכך הפסיק שהוא קדום נקוד בקמץ לפי שהקב"ה יחיד ודרך כבוד לומרים לו לשון רבים ומפני שכולן הוא מדבר לגדול וקרא כולם אדונים לכן קאמר אדני בקמץ שהוא ליחיד ומדבר לאותו בלשון רבים וזה שכיון רש' לפרש על ויאמר ה': לגדול שבהם אמר וקראם כולם אדונים כדי לתרץ לשון אדני בקמץ.

שישב ויסירם מלבו ℭ, שישב לו...ומחק מלת בנפשו 𝔄𝔅𝔇𝔖. ומצאתי נוסחאות משניות קדומות עד שישכיל וידיחנה מלבו Dur.

13. No. 107 וכל שאין יראת חטאו קודמת לחכמתו אין חכמתו מתקיימת, so Midr. Shem. with אית דגרסי׳. ℭ חנינא for חנני׳.

14. 𝔇 הוא היה וכל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת, omitting אומר (here and in §§ 15, 20) and the clause וכל שחכמתו. No. 107 וכל שאין מעשיו מרובין מחכמתו אין חכמתו מתקיימת, against which Midr. Shem. writes שאין צורך להחליף הנרסא. ℭ text omits the *baba*.

15. שָׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ (𝔖). No. 95 הַבְּרִיּוֹת. Mishnah Shebi. (end) רוּחַ חכמים נוֹחָה הֵימֶנּוּ (Jost), 𝔄 17 a המנו and המינו.

16. No. 95 ארכינס, cf. Strack. 𝔖 הָרְכִּינַס the *he* with short *qameç*.
שֵׁינָה שֶׁל שַׁחֲרִית וְיַיִן שֶׁל צָהֳרַיִם...וְיִשְׁיבַת בָּתֵּי כְנֵסִיּוֹת (𝔖). ר׳ דוסא בן ארכינס אומר שְׁנַת שחרית וְיַיִן צהרים...וישיבת כנסיות Ashk. No. 109 om. ויין של צ׳. 𝔄𝔅𝔖 הילדים, ℭ𝔇 ילדים. ℭ𝔇 Nos. 95, 101 om. בתי. Baba M. 24 a בבתי כנסיות של נכרים.

17. 𝔖 (after והמפר בריתו (המועדות וְהַמַּלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים של אברהם אבינו והמגלה פנים בתורה שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה אף על פי שיש בידו תּוֹרָה ומעשים טובים. So editions of Sanh. 99 a*, but with והמלבין next before אע״פ שיש בידו. 𝔅 expounds it before והמגלה פנים. 𝔇 reads והמאדים, cf. No. 108 (p. 91 ב). Ashk. הגיה המאדים...וכתב עוד שברוב הספרים ל״ג והמאדים פני חבירו ברבים כלל. 𝔄 Ashk. Nos. 23, 39, 114, 170 om. שלא כהלכה. 𝔇 שלא כהלכה אין אנו גורסין במשנה. 𝔅 quotes Rashbam as reading מעשים טובים without תורה ל״ג 𝔇] תורה, and adds וכן מצאתי בשית׳ סדרי משנה שלי ומפו׳ בירושלמי דפאה. T. J. Peah I. 1 (16 b_{26}) הפורק עול והמיפר ברית והמגלה פנים בתורה אע״פ שיש בידו מעשים טובים, cf. Ab. R. N. (p. 82). No. 10 ומ״ט תורה תשובה, cf. Baer. No. 109 om. טובים. ℭ שלא כהלכה והמלבין...תורה ומ״ט.

18. הֲוֵה קַל לְרֹאשׁ וְנוֹחַ לְתִשְׁחוֹרֶת, 𝔖 without note or comment. 𝔄 הוי קל ראש ונוח תשחורת, omitting *lamed* perhaps by error before תשחורת but rightly before ראש. 𝔇 הקל את ראשך והוי רך בקנה שהולך לכאן ולכאן וזריז כאדם קל להקביל פני ראש העיר ושופטיה, see Nos.

* Rabbinovicz ד״ס IX. 297 (ז) shews that ...והמלבין is an interpolation in Sanh. *l.c.*

119, 133, 151. Ab. R. N. *B.* xxxi. (p. 68) ג׳ דברים מאהבין את האדם לבריות יד פשוטה ושולחן ערוך וקלות ראש. See in Kohut's *Aruch* under קל (VII. 90 *a*) בפ׳ עקביה הוי קל לראש. ראש דמאי... and in three Cambridge University MSS. of the *Aruch* (1) Addit. 376 הוי קל לראש. ראש דמאי (198 a), (2) Addit. 472 הוי קל ראש. בר׳ דמאי (249 a), (3) Addit. 473. 2 הוי קל. ראש דמאי (2 b). ℭ קל לראש.

19. מרגילין לעֲרוה, 𝔅𝔇𝔖. ℭ לדבר עבירה. 𝔄 ins. את האדם.

20. מַפּוֹרֶת סִיג לַתּוֹרָה (𝔖). Ashk. מסרות ס״א, cf. 𝔄ℭ comm. (p. 84) No. 95. 𝔇 כנון אילו שכותבין בגליון הספרים היא מסורת מסורות הגדולה. מַעֲשְׂרוֹת סְיָג לָעוֹשֶׁר, 𝔖 with 𝔅ℭ𝔇. Ashk. בכל הספרים וי״א מעשרות סיוג, cf. 𝔄 No. 23. Kohut *A. C.* on סג (VI. 14), לא מצאתי זה לתורה, cf. תשובות הגאונים, p. 18 *b* (Lyck, 1864 A.D.), and Tos. Yomtob. 𝔅ℭ𝔇𝔖 omit הוא היה אומר (𝔄) and begin with מסורת (𝔅ℭ ומ׳ 𝔖) or מעשר ת (𝔇).

21. Between שנ׳ and שנברא בצלם (𝔄), ℭ𝔇 No. 101 insert the four words חיבה יתירה נודעת לו, to which 𝔅𝔖 add שנברא בצלם (al. בצ׳ אלהים). 𝔖 (on שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם) כן הוא הנוסח הנכון בשני הפעמים הראשוני׳ בלא זכירת אלדים עד שמביא הפסוק כי בצלם אלדים והטעם מבואר במדרש שמואל. ℭ text ברא (Gen. i. 27) for עשה (ix. 6). 𝔇 חיבה יתירה נודעת לו כלומ׳ חיבה יתירה חיבבו שנברא בצלם אלהים עצמו שנ׳ כי בצלם אלהים בצלם אלהים עצמו עשאו המקום. ואית דלא גרסי הא [ר״ל אלהים] דכיון דאין לצור דמיון ולא תמונה מי שאומר כזה חיישי׳ שמא מין הוא. ואף כי בצלם אית מתרג׳ ארו בצלמא יי׳ עבד ולא בצלמא דיי׳ ובעברי היקף (*sic*) גדול בצ׳׳ין של בצלם לפיסוק הטעם להבין פתרונו כמו שפירשו בהכל חייבין בויעלו עולות וכן נקוד כי בצֹלם בצֹלם. I have not seen בצלם with *zaqef gadol* in the Bible. 𝔇 refers above to לפיסוק טעמים in Chag. 6 b where the punctuation of Exod. xxiv. 5 by accents is discussed, cf. Megil. 3 a ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים, Nedar. 37 a שכר פיסוק טעמים. Abarbanel on this *baba* gives עבד בצלמא יי׳ ברא...as Targ. אונקלוס (Gen. i. 27, ix. 6). Modern texts of Onqelos do not give these renderings, but see Targ. Jon. Gen. i. 27 בצלמא יי׳ ברא יתיה. Berliner's Targ. Onk. has בְּצַלְמָא אל׳ in both verses.

22. חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, 𝔄𝔅ℭ𝔇𝔖. al. בנים without למקום. חיבה יתירה נודעת להם שנ׳ בנים, ℭ𝔇 omitting שנקראו בנים למקום (𝔄𝔅𝔖) before שנ׳.

23. חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּתַּן לָהֶם *כְּלִי חֶמְדָּה חיבה יתירה נודעת להם (ℌ). 𝔄 Ashk. כלי חמדה שבו נברא העולם, 𝔅𝔇 שבו נברא העולם, 𝔅 כלי חמדה, שניתן להם כלי שבו נברא העולם 𝔄 שנ׳ כי לקח טוב (ℭ). 𝔖 כלי חמדה שבו... 𝔇 omits חיבה יתירה נודעת להם. Dur. on ומצאתי בתפלות צרפתות נוסחא יפה... בצלם... בצלם אלהים. בנים... בנים למקום. כלי חמדה... כלי חמדה שבו נברא העולם. ולפי נוסחא זה החיבה היתירה תוספת היא על החיבה הראשונה... אדם עולה מ״ה ומ״ם. He gives the Gematria וכן נראה מאבות דרבי נתן ולא גרסינן במשניות, and remarks ה״א בשלימותו עולה פ״ו כמנין אלהים שנאמר בנים... Ashk. שלנו אלא בקצת נוסחאות שנא׳ כי לקח טוב... שנאמר כי לקח טוב... בס״א ל״ג הני תרי שנאמר.

24. הַכֹּל צָפוּי. Ashk. את דאמרי הכל צפון, cf. p. 122.

וְהָרְשׁוּת, ℌ Emd. (ה״א קמוצה ורי״ש שוא״ית), but in I. 11, II. 3 רְשׁוּת as if מגזרת ראש, see in רד״ק s. r. רשה.

וּבְטוּב הָעוֹלָם נָדוֹן (ℌ). Emd. (נו״ן קמוצה) נָדוֹן, (בי״ת פתוחה רפויה. טי״ת חלומה דגושה) וּבַטּוֹב. 𝔅 marg. נ״א אבל לא על פי המעשה, 𝔄 לפי רוב ℌ𝔖𝔇, והכל לפי המעשה. 𝔇 אע״פי שיש אבל לא על פי רוב המעשה... ℭ לא הכל לפי רוב. בעולם חוטאי׳ ויש עושין צדקה וזכות, העולם נידון בטובתו של הק׳ שאינו הולך אחר רוב מעשיהן המקולקלין ...שהעולם ניזון בטובתו של הק׳ כך קיבלתי. אבל לא לפי רוב המעשה כדפרי׳. ואני מצאתי במשניות הכל לפי רוב המעשה. Midr. Shem. finds in a *perush* ascribed to R. Ephraim with a doubt whether it is not Rashbam's ובמשניות הרב ר׳ אפרים גרסינן ובטוב... העולם נדון והכל לפי רוב המעשה כלומר אע״פ שיש בעולם חוטאים ויש בהם עושי צדקה וזכיות... העולם נידון וניזון בטובתו של הקב״ה... שרוב מעשיו של אדם הם מקולקלים. This must be from a recension of פי׳ רי״ש containing a reference to משנת ר׳ אפרים *and other Mishnaioth*, as 𝔇 on Ab. III. 4 (p. 147), for which 𝔅 50 a_{21} has במשנאות. 𝔅 quotes 'Rashbam' on § 24 (p. 92 E), and adds והרמב״ם והרמ״ה ז״ל גורסין לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה. See also Nos. 23, 90, 95, 107, 112—14. 𝔇 on § 24

* 𝔇 תורה שהיא כלי חמדה שנ׳ וי׳קר מכלי חמדה, the פסוק (Prov. xx. 15) having been disguised by adaptation to the phrase to be illustrated. See also Nahum ii. 10 וכבוד מכל כלי חמדה. No. 158 [ר״ל ספתי דעת וגומ׳ וכלי יקר] דרכת׳ יש והב ורב פנינים. Aḥ (a manuscript of פי׳ רי״ש in my possession, which was quoted in edit. 1) has an intermediate reading יש והב ורב פנינים וכלי יקרה שפת חמדה, and No. 108 reads שפת חמרה with *resh*.

ועד כאן מדברי ר׳ עקיב׳ וההוא נמי דהכל נתון בערבון. ואני מצאתי בתוספתא ועד כאן מדברי ר׳ ישמעאל הן ונר׳ שיבוש הסופר דא״כ מקמי מילתיה דר׳ עקיבא הוה ליה למיתנינהו. See in Mr Schechter's Aboth R. N., הוספה ב לנוסחא א (p. 162), א״ר ישמעאל הכל נתון בערבון. A[1] Nos. 108, 158 עד כאן מדברי ר׳ ישמעאל between the hemistichs of § 24, that is to say before ובטוב). The texts of 𝔄𝔅ℭ𝔇𝔖 ascribe 18 הוי קל to R. Ishmael, 19 שחוק וקלות ראש to R. 'Aqiba, 26 אם אין תורה to R. El'azar b. Azariah, and read הוא היה אומר in 21, 25 but not in 24 הכל צפוי. 𝔅 comm. on 24 גם אלה דברי ר׳ עקיבא. ℭ on 25 ר׳ עקיבא קאמ׳ להו.

25. הַכֹּל נָתוּן בְּעֵרָבוֹן. ℭ אינמי בערבין (p. 85), cf. No. 113. M. Shelom. ע׳ ערוך ערך סער ואית דגרסי בערבים. וּמְצוּדָה פְרוּסָה, 𝔖 הצד״י פעם בחול״ם פעם בשור״ק quoting Eccl. ix. 12, Ezek. xiii. 21. 𝔄 והמצודה with art., 𝔅ℭ𝔇 No. 95 ומצודה. וְהַפְּנַקְס פָּתוּחַ* (𝔖). 𝔄𝔅ℭ𝔇 פתוחה. No. 103 om. החנות פתוחה, 109 om. והפנקס פת׳. וְכָל הָרוֹצֶה לִלְוֹת יָבֹא וְיִלְוֶה, 𝔖 (כ״ה הנוסח הנכון), Emd. (וילוה קל). 𝔅𝔇 בא ולוה. ℭ omits the clause. Ashk. ס״א וכל הרוצה ליטול בא ונוטל. 𝔅 marg. נ״א ליטול בא ונוטל. וְהַגַּבָּאִין מַחֲזִירִין תָּמִיד (𝔖). 𝔄 מחזרין. 𝔅𝔇 Emd. Dur. תדיר. 𝔖 מְדַעְתּוֹ, 𝔄𝔅ℭ (text) 𝔇 לד׳. See לדעתו ושלא לדעתו in Makhsh. VI. 5, 𝔄 Parah XII. 3 [Jost § 2 מדעתו]. עַל־מָה־שֶּׁיִּסְמְכוּ וְהַדִּין דִּין אֱמֶת וְהַכֹּל מִתְקַן לְכָעוּדָה (𝔖). ℭ (comm.) 𝔇 No. 10 Dur. על מי. 𝔅𝔇 Dur. Emd. שיסמוכו. Emd. אם והדן דן אמת׳ או והדיין דיין׳ או והדין דין אמת. 𝔄 מותקן.

26. אם אין חכמה אין יראה and *vice versa*, 𝔄𝔅𝔇 (text) 𝔖. Ashk. בס״א אם אין יראה אין חכמה וכו׳, and 𝔇 comm. has this order.

אם אין דעת אין בינה and *vice versa*, 𝔄𝔅𝔇𝔖 Ashk. as against the reverse order אם אין בינה אין דעת וכו׳ mentioned in M. Shelom.

𝔇 Dur. mention a reading יש תורה יש קמח (No. 10 ויש ק׳) for אם אין דרך ארץ אין תורה אם אין תורה ℭ אין תורה אין קמח. אין חכמה אם אין יראה אין יראה אם אין בינה אם אין בינה אין דעת אם אין דעת אין קמח אם אין קמח אין תורה.

27. שְׁעָנְפִין מְרֻבִּים וְשֹׁרְשִׁין מְעַטִּין וְהָרוּחַ בָּאָה (Eccl. v. 1 מְעַטִּים), 𝔖 וכתב רבי יצחק אבן גיאות ז״ל כי דגש מו״ת מעטים לתפארת (*sic*).

* See pl. פינקסיות in Kelim XXIV. 6 (𝔄 203 a).

𝔖 condemns the form מועטין found ברוב הנוסחאות as belonging to a פ״י verb, but it is used for ממועטין. 𝔄 מעוטים, 𝔇 (text) ין—. 𝔅 הרוח without *vau* conj. 𝔄 (cf. Strack) באתה, 𝔇 באת. 𝔖 (Jer. xvii. 6) שָׁנְאֵמַר וְהָיָה כְּעַרְעָר בָּעֲרָבָה וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבוֹא טוֹב וְשָׁכַן חֲרֵרִים בַּמִּדְבָּר אֶרֶץ מְלֵחָה וְלֹא תֵשֵׁב. (𝔄) אפילו כל הרוחות באות עליו אינן מזיזות וְכָל שֶׁמַּעֲשָׂיו... וַאֲפִלּוּ כָּל הָרוּחוֹת שֶׁבָּעוֹלָם בָּאוֹת וְנוֹשְׁבוֹת בּוֹ אֵין מְזִיזִין אותו ממקומו. 𝔇 אבל כל... שאפילו... אין מזיזות... ואית דגרס׳ נושפות. 𝔖 (Jer. xvii. 8) שָׁנְאֵמַר וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל מַיִם וְעַל יוּבַל יְשַׁלַּח שָׁרָשָׁיו וְלֹא יִרְאֶה [כתיב יִרְאֶ] כִּי יָבֹא חֹם וְהָיָה עָלֵהוּ רַעֲנָן כמו נָשַׁפְתָּ ברוחך (Ex. xv. 10). ס״א לאילן שָׁנְפָיו וכתב Ashk. וּבִשְׁנַת בַּצֹּרֶת לֹא יִדְאָג וְלֹא יָמִישׁ מֵעֲשׂוֹת פֶּרִי כך היא (cf. No. 170) Dur. עוד... הני תרי שנאמר יש ספרים דל״ג להו הגירסא בסדורי תפלות אבל במשניות אין שם פסוקים הנזכרים במשנה. ובמקום ענפיו יש נופו ובמשניות אחרות ראיתי הגירסא כמו שהיא בסדורי תפלות.

28. ר׳ אלעזר חסמא, M. Shelom. בלי יו״ד (i.e. not חיסמא). 𝔖 בן חֶסְמָא, 𝔄𝔅ℭ𝔇 om. בן. Geig. חַפְמָא *ohne* בן, cf. No. 23. No. 95 חֲסָמָא. 𝔄 הסמה, Ashk. אית דגרסי הסמא בה״א. 𝔄 Terum. III. 5 (18 b) ר׳ לעזר חסמה with *cheth*, Baba M. XVII. 6 (115 a), Nega. VII. 2 (217 b) ר׳ (א)לעזר הסמא with *he*, cf. והפסה with *he* for *cheth* in Par. I. 7 (222 a).

הֵן הֵן גּוּפֵי הֲלָכוֹת, 𝔖 with 𝔅ℭ𝔇 (עיקר הלכות למשה מסיני). 𝔄 No. 109 (cf. 73, 151) גופי תורה, which requires the pointing הִלְכוֹת תקופות. 𝔄 Chag. I. 11 (67 a) התר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו הלכות שבת וחגיגות ומעילות כהררין תלויין בסערה מקרא ממועט והלכות מרובות הדינין ועבודות הטהרות והטומאות והעריות יש להן על מה שיסמכו והן הן גופי תורה. 𝔇 הן הן· הן הנה אותם שני דברים תְּקוּפוֹת וְגִמַטְרִיָאוֹת. כתב התשבי ו״ל גימטריא היא מלה יונית ממיט לשון חשבון, 𝔖 פַּרְפְּרָיוֹת. 𝔄 Nos. 23, 95, 170 וגימטרייה or יא— (sing.). 𝔅ℭ𝔇 יאות— (pl.). 𝔄𝔅ℭ𝔇 פרפראות, No. 95 𝔄 26_{10} יות— (𝔖 כ״ה בערוך... או מנין ברפי על הגימ״ל). Shab. XXIII. 2 פרפרותיו (𝔄 39 a).

CHAPTER IV.

1. אֵיזֶהוּ חָכָם הַלּוֹמֵד מִכָּל אָדָם (𝔖). 𝔄 אי זה הוא, 𝔅 אי זהו, ℭ𝔇 איזהו. 𝔖 prefers לוֹמֵד here, but finds למד (see II. 6) בכל הנוסחאות, so 𝔄ℭ (text) 𝔇 (comm.), 𝔅 יד—. M. Shelom. איזה הכם הלמד לכל אדם כך

הִשְׂכַּלְתִּי the *caph* with *pathach* and *ethnach*, והוא אחד מן פתח"ין דספרא (Ⅎ). ℭ𝔇Ⅎ (cf. Midr. Shem.) add the remainder of Ps. cxix. 99 כִּי עֵדְוֹתֶיךָ שִׂיחָה לִי, which 𝔇 (but with the note ואין סיום המקרא כתוב במשנה כלומ' במקום ששאר בני אדם מטיילין ומשיחין בדברי שחוק אני משיח ומטייל בדברי תורתך כל היום. Notice the bibl. use of שיחה in a good sense.

2—4. ℭ om. מגבור. 𝔄 once אשרך for יך—. 𝔅ℭ𝔇 No. 114 לעולם הבא, 𝔄 בעולם. הַמְכַבֵּד, Ⅎ המ"ם נקראת בשב"א נע ואיננה דגושה כמשפט מ"ם הבינוני מבנין הדגש שאחר ה"א חידעה, and so in III. 7 הַמֹּהלֵךְ, S הַמַּקבֵּל, 17 המחלל with מ *rapheh*, but in I. 3 המשמשין with מ *dageshed* after the ה and note to that effect.

5. לְמִצְוָה קַלָּה וּבוֹרֵחַ. al. ins. כחמורה or כבח' from II. 1. Tos. Yom Tob ל"ג בס"א...ואי גרסינן לה צ"ל כלחמורה כבחמורה. Emd. כחמורה נ"ל לגרוס. ℭ text וברח, comm. הוי בורח.

6. בָּז (from בוז) with *gameç* as Prov. xiii. 13, not *pathach* as Zech. iv. 10 כי מי בז ליום קטנות, which as רד"ק writes is unusual כי נחי הע"ן משפטם להנקד בקמ"ץ ופעלי הכפל בפת"ח (Ⅎ). On ℭ quotes Ab II. 5 thus אל תאמר דבר שאיפשר לשמוע שסופו להישמע, and so 𝔇 ending לשמוע כו'.

7. רִבִּי לְוִיטַס אִישׁ יַבְנֶה (Ⅎ), 𝔇 om. איש יבנה. M. Shelom. ר' ליטס בלא וי"ו הגיהו הר"ר יהוסף ז"ל שכן מצא ברוב הספרים (*sic*) בלא ויטס must mean not לויטס—, cf. Baer on Ab. I. 3 ברוב סדורינו...אנטיגנוס ויי"ן הוא בוי"ו אחרי נון...אך הרבינס נמצא בלי ויי"ן (יבמות ט"ז) וכן לויטס Kohut *A. C.* v. 23 *b* לויטָס, 25 *b* לויטָס, Gk. Λευίτης. His saying is מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה (𝔅𝔇), ℭⅎ ins. בפני כל האדם, cf. § 14, D. E. Zuta II. Rashi רמה ותולעה, cf. Ab. R. N. *B.* (p. 74).

רִבִּי יוֹחָנָן בֶּן בָּרוֹקָה אוֹמֵר כָּל הַמְחַלֵּל (Ⅎ), al. ברוקא. 𝔄 by טעות סופר gives the saying כל המחלל in the name of R. Levitas, omitting מאד מאד וכו' and the name of R. Jochanan. אֶחָד שׁוֹגֵג וְאֶחָד מֵזִיד בְּחִלּוּל הַשֵּׁם (Ⅎ), 𝔅 (cf. R. Jon.) על חלול, 𝔇 ואחד חילול, No. 101 ואחד בחלול. ℭ אחד בשוגג ואחד במזיד as No. 170 (p. 120), but *without* בח' השם, cf. Dur. 61 a.

8. אבל בספר לב אבות ומלי דאבות ונחלת (𝔖), ר׳ ישמעאל בנו 𝔄𝔅, ר׳ יוסי No. 10, ר׳ שמעון או׳ 𝔇. בנו om. (אבות כתוב רבי ישמעאל בנו) אין מספיקין (after ע״מ ללמד) is quoted by 𝔅 as a reading peculiar to Rashi (p. 101 ב), cf. Dur. R. Obad. (ויו״מ... בשביל שיקרא רבי וגורסין אין מספיקין), *perush* Rashi. See Nos. 54, 55, 81, 113, 170. 𝔇𝔖 ins. לשמור (ℭ No. 101 with *vau* conj.) before ולעשות, cf. Dur. 61 b.

9. רְבִּי צָדוֹק (𝔖) or *mit Kodex de Rossi* 138 צדוק, Σαδδούκ (Strack). אַל תַּעֲשׂוּ עֲטָרָה לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶם, 𝔖 with 𝔄 (בהן) 𝔅ℭ אַל...תַּעֲשֶׂה עֲטָרָה לְהִתְגַּדֵּל־בָּהּ Baer (text om. אל). 𝔇 (תלמידי חכמי אל) with the words תפרוש מן הצבור ואל תעש עצמך כעורכי הדינים ואל במשניות גם בכי״י ובסדור (II. 5, I. 9) in brackets before תעשה, and note רפ״ז [A.D. 1527] ובמחזור רומא הגרסה...אל תעשה עטרה וכו׳ ואשר סגרתי אינני שם וראה מדרש שמואל. Leb Aboth finds this interpolation בספר ויש ספרים שכתוב אחד with אל תעשם עטרה, and adds [cf. Nos. 101, 103] אל תעש עטרה להתגדל בה. ℭ comm. אל תעש להתגדל בהם בדברי תורה. ולא קרדום לאכו(ו)ל מהן or מהם (𝔄ℭ𝔇 Ashk.), exc. ℭ𝔇 קורדום. No. 92 לאכול מהם. 𝔅𝔖 לחתוך בהם, Leb Ab. ממנה ר״ל מן העטרה (וי״ם שכת׳). Dur. לחפור בהם. Emd. (ref. to Shab. XVII. 2 and Beçah IV. 3) ושם תראה שאין נכון לגרום כאן לחפור בהם שאין הקרדום עשוי לחפירה כי אם המרה, Baba M. 82 b במרא ופסל וקרדום. Cf. also *Aruch Compl.* ערך קַרְדָּם (VII. 190). Nedar. 62 a (Wien, 1863) ר״א בר ר׳ צדוק אומר עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם [לשם שמים Dur. 62 a] אל תעשם עטרה להתגדל בהם ואל תעשם קורדו׳ להיות עודר [עובד Dur.] בו וק״ו ומה בלשצר שלא נשתמש אלא בכלי קודש שנעשו (כלי) חול נעקר מן העולם המשתמש בכתרה של תורה על אחת כמה וכמה. See Tos. Sotah 4 b on נעקר, Rashi and ha-Rosh on Nedar. *l.c.*, Sifré II. § 48 (Fr. f. 84 b), Buber's Midr. Tehillim Ps. xxxi. (p. 240), 'Derech Erez Sutta,' c. II., p. 11, ed. Tawrogi (Königsb. 1885 A.D.), who reads לבקוע בו [Midr. T. לעטר] and וכקרדום, with variants כעטרה להתעטר בהם, לכרות, לחתוך, לאכל. Ha-Rosh *l.c.* has להתעטר as *perush*, and reads ולא תעשם for ואל. וְכָךְ הָיָה הִלֵּל אוֹמֵר [bibl. כבה] or וכן, וענינם אחד (𝔖). הא בל הנאות or חא 𝔖 ישתמש as in I. 14. No. 170 דורש. 𝔄 אשתמש, הנאות, 𝔄ℭ𝔇 Ashk. Dur., and see *Aruch Compl.* ערך אַת (I. 330). במשניות כתוב שכל הנהנה ורש״י with note לָמַדְתָּ שֶׁכָּל הָאוֹכֵל הֲנָאוֹת כתב ה״ג כל הנאות אבל בספר מדרש שמואל ולב אבות ומלי דאבות ונחלת אבות [f. 53. 1, Ven. 1566] בכולם כתוב שכל האוכל הנאות כמו שהוא בפנים

בכי״ץ, and so וכן הוא *בצרור המור פ׳ כי תשא פסוק על בשר אדם לא ייסך (Baer). ובמחזור שאלוניק האכל 𝔅 הנאות *prima manu* altered to והאוכל [cf. לאכול מהם] with the second *vau* above the line. למרת as in 𝔖 Emd. Baer may be from some *perush*, cf. ℭ f. 106. 3. No. 101 אל תעש...בה ולא קורדום לאכול מהם...הא כל הניאות. נטל חיין (𝔄), 𝔅ℭ𝔇𝔖 נוטל.

10. וְכָל הַמְּחַלֵּל...גּוּפוֹ מְחֻלָּל (𝔖). Baer quotes Bemidb. R. VIII. 3 תני רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכל המבזה את התורה גופו מבוזה על הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (Ab. IV. 4). Ab. R. N. *B.* XXXII. (p. 68) המבזה...מבוזה לבריות.

11. ר׳ ישמעאל (𝔄), 𝔅𝔇 No. 170 adḍ בנו. ℭ ר׳ שמעון. 𝔖 רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בַּר רַבִּי יוֹסֵי, M. Shelom. ב״ר יוסי. Rashi (in Midr. Shem. ed. 1876 A.D.) ה״ג ר׳ שמעון בנו של ר׳ יוסי אומר. נ״א רבי ישמעאל. וְנָזַל (𝔖 Ashk. Emd.) as Lev. v. 21 בנזל, and so גזל in Ab. II. 8 with *qameç*, *çere*, not *segol*, *segol* as by error ברוב הספרים (𝔖). וְהַגַּס לִבּוֹ...וְגַס רוּחַ (𝔖), but Emd. והגם לשון תלמוד ומנחי עי״ן הוא...וראוי להיות קמוץ לקיום הנח אלא דאזיל בגסות עיינין 𝔖. שנהגו לקרותו בפת״ח עשאוהו כדמות סמוך ואינו נכון Targ. for Prov. xxi. 4 רום עינים, with ref. to Sotah 5 *a* and †בעל צדה לדרך to shew that a תלמיד חכם should have in him חלק שמיני שבשמונית of *gassuth*, גס being by Gematria 63. 𝔅 הרי זה before שוטה.

12. קַבְּלוּ דַּעְתִּי שֶׁהֵן רַשָּׁאין וְלֹא אָתָה (𝔖), not as 𝔄 קיבלו. No. 103 שאין רשאין הם, with marg. אלא אתה. Dur. אין במשניות הוא היה אומר והכל הוא משנה אחת עם הקודמת. Notice on דן יחידי in T. J. Sanh. 18 *a* ר׳ יהוד׳ א״ר אחד. דתנינן אל תהי דן יחידי שאין דן יחיד אל בן פזי אף ה״בה אין דן יחידי שנאמר וכל צבא השמים עומדי׳ עליו מימינו ומשמאלו.

13. ר׳ יוחנן (𝔄), 𝔅𝔇𝔖 Dur. יונתן, ℭ נתן, cf. Nos. 10, 92. לְבַטָּלָה מֵעוֹנִי, 𝔖 (קהלת י״ב) מענין ובטלו הטוחנות. Dur. זאת המשנה דלגוה מסדורי תפלות. It is quoted in Buber's Tanchuma, מבוא ס״ב, be-

* The *Bundle of Myrrh* is a work on the Pentateuch by ה״ר אברהם סבע הספרדי, see Benjacob's *Oçar ha-S.* p. 513, No. 212, and Steinschneider's Bodleian *Cat. Lib. Hebraeorum* col. 706. The writer remarks (f. 87. 1, Ven. 1567 A.D.) that משה is transposed, so that וכברו תורת משה עבדי הוא כמו זכרו תורת השם.

† See in צדה לדרך, f. 214 b, ed. Sabionetta (c. 1567 A.D.). The author, R. Menachem ibn Zerach ben Aharon, died in the second half of cent. 14. See Steinschneider's Bodleian *Catalogue*, col. 1741.

ginning מתוך הדחק...הריוח, and with ר׳ יונתן בר יוסי אומר העושה מצוה אחת for עושר...מעוני and an application to almsgiving.

14. מְמַעֵט בְּעֵסֶק, 𝔖 (cf. Eccl. xii. 3) 𝔗 Nos. 90, (cf. 92), 101, 170, Bert. om. *beth**. 𝔄 מעט עסק, Strack מְעַט. 𝔅 הוי (מ)מעט עסק וע(ו)סק with (מ), (ו) shewing faintly after erasure and a *vau* above סק, and in comm. הוי מַעֵט בעסק 𝔇. והוי מעט עסק לומ׳ שהמעט בעסק הוא טוב ונעים כנ״ל בסחורה שתעשה עסקיך מועטין, pointing מעט as abbrev. for ממעט, and with ממוע׳ for מועטין. Dur. וכבר נאמר למעלה [iv. 7] מאד מאד הוי שפל רוח והוא הוסיף בפני כל אדם. 𝔄 ותהיה אִם בָּטַלְתָּ מִן הַתּוֹרָה, 𝔖 not *piel* as בכל הסדורים but *qal* as Eccl. xii. 3 ובטלו הטוחנות, and so Dur. 𝔅𝔇 comm. בטלת (𝔗 תה—). 𝔄 ביטלת with *yod*. יֵשׁ לְךָ וסוף זאת המשנה ואם בטלים הרבה כנגדך. 𝔄 om. כנגדך. Dur. [𝔅 comm. עסקת] בתורה לא כתבוה בסדורי תפלות עמלת, cf. No. 10.

יֵשׁ שָׂכָר הַרְבֵּה לְתֵּן־לָךְ 𝔖 ends omitting לו (𝔄𝔅𝔗). Baer ...ובס״א יש לי בטלים ואם עמלת בתורה יש לי...כאלו. Ashk. שכר הרבה נִתַּן לך. נאמרו מפי הקב״ה...וכך יש בסנהדרין פ׳ עשירי א״ר שמעון [𝔄 128 b_{20}] אם אתה עושה דין בעיר הנדחת מעלה אני עליך כאלו אתה מעלה עולה כליל לפני, where Jost has אמר הקב״ה after שמעון. See Sanh. 111 b and Rabbin. ד״ס ix. 361 (ח).

15. קָנָה לוֹ פְּרַקְלִיט...קַטֵּגוֹר (𝔖). 𝔗𝔇 קונה. No. 107 פרקלט ומצאתי שכתב הר״מ די לונזאנו ז״ל הג׳ פְּרַקְלִיט without *yod*. M. Shelom. Targ. Job xxxiii. 23 מלאכא פרקליטא. 𝔇 קטיגור יונית היא (*sic*) ומלת רכיל וכן דילטור רכיל בגימטריא ושניהם לשון ייוון, where the Gematria is of the species הכולל (p. 132), unless we should read דילטורא (=260). 𝔇 continues ואני נהוג לפרש קטיגור קטי תגרא כלומ׳ בעל קטטה ותגר או קני תגרא וסניגור סני תגרא. or תְּשׁוּבָה...כְּתֵרִים לִפְנֵי הַפּוּרְעָנוּת, 𝔖 (ושניה׳ נכוני). 𝔅 quotes Rashbam as objecting that התישובה היינו בפני, תרים הוא 𝔇 and reading תורה ומ״ט מעשים טובים (p. 92). תרים, *θυρεός*. המגן של פני אדם במלחמה...לשון תרים חנויות (quoting Targ. Gen. xv. 1, 2 Sam. i. 21, 1 Sam. xvii. 7) ת״י מימרי תרים לך...תרסי גבריא...ונטל תריסא...ונקוד הרי״ש בצרי בסדור רפ״ו וכן נקוד בכל מקום בתרגום וכן

* Tos. Yomtob ורשב״ם בתוס׳ יומא בלא בי״ת. וכן הוגה בתוספות שאנץ. Rashi ונרשת הר״ב עסק בלא בי״ת. in Midr. Shem. p. 156 (1876 A.D.) הוי ממעט עסקים בעסק דרך ארץ...נ״א הוי ממעט בעסקך.

הרגל הקריאה והוא במשקל כאב זאב זעיר. Levy *Chald. Wörterbuch*, II. 560 (1868 A.D.), תְּרִיס (תָּרִיס), תְּרִיסָא...Berach. 27 b בעלי תריסין, *die heftig disputirenden Gelehrten*. Dur. מגן בלשון ערבי תורס. See *Aruch Compl.* ערך תרס (VIII. 282).

16. כָּל כְּנֵסָה שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם, 𝔖 cf. דְּבֵלָה (note on I. 1) not כנסיה (𝔊) as בכל הנוסחאות. 𝔄 כניסה, 𝔅 כניסיה, 𝔇 כנסייא. Strack reads כְּנֵיסָה remarking that כְּנֵסְיָה [Baer] is a *Rückbildung* from pl. כנסיות (III. 16). Emd. here כנסיה· תלמודית, and on I. 1 בשש כנסת...מאן דגרס נקודות לא משתבש...ומאן דגרס בחמשה לא משתבש. Ashk. לשם מצוה as ברוב הספרים, cf. 𝔄. Dur. 66 b נוסח המשנה לשם מצוה. 𝔅𝔊 לשום שמים, 𝔇 לשם.

17. רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן שַׁמּוּעַ...חֲבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ (𝔖). 𝔊 אליעזר as II. 14. 𝔄𝔊𝔇 Ashk. om. בן שמוע. 𝔄𝔅𝔊𝔇 Ashk. Nos. 90, 112, 114, 170 חביב עליך ככבוד חבירך. M. Shelom. quotes (*sic*) הר״מ אלמשנוני (cf. Midr. Shem. p. 161) as reading כשל חברך with 'Rashi,' and הרב מקוצי (סמ״ג), Ashk. and ha-Meiri for ככבוד חברך. Baer כְּשֶׁלְּךָ as Rashi on Exod. xvii. 9 בחר לנו אנשים. Dur. כשלך with note וכן כתבה...רבינו שלמה ז״ל בפירוש התורה בפרשת בשלח וכן אמר רבי אליעזר בפרק שני אבל בבאן רבינו שלמה ז״ל כתב חביב עליך ככבוד חבירך וכן כתבה רבינו יונה ז״ל וכן במשניות שלנו ופירשוה קרוב לכבוד הבירך. See Berliner's Rashi f. 62 b, Mekhilta ed. Fr. f. 53 b, Tanchuma בשלח § 26 (Lubl. 1879 A.D.), Ab. R. N. *A.* XXVII. (p. 84), *B.* XXXIV. (p. 76), *Aruch Compl.* כבד (IV. 180). כְּמוֹרָא רַבָּךְ (𝔖), 𝔊 ככבוד. Emd. כשלך...רבך · כ״ף קמ״ץ.

18. בְּלִמּוּד שֶׁשִּׁגְגַת הַלִּמּוּד, 𝔖 בלמוד· כ״ה בקצת נוסחאות וכן הוא במדרש שמואל וגם הביא נוסח שכתוב בו תלמיד ופירש שניהם...ובקצת נוסחאות כתוב בכאן תלמוד...מלת תלמוד סובלת שני פירושים האחד הוא סתם למוד והשני הוא למוד הגמרא כדאיתא בפרק אלו מציאות דף ל״ג ע״א וז״ל בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו וכו׳. Tanchuma ויקרא שנו § 6 רבותינו שגגת תלמוד עולה זדון. Note that במקרא לא נמצא שם מענין למוד רק תארים (𝔖).

19. וְכָתַר שֵׁם טוֹב עוֹלֶה עַל גַּבֵּיהֶן, 𝔖 (Ps. cxxix. 3 על גבי חרשו חורשים). 𝔊 כתר without *vau* conj. before כהונה. 𝔇 Ashk. Nos. 5, 12, 23, 95, 101 omit עולה, which 𝔄𝔅𝔊𝔖 Dur. retain. Emd. on the word in

§ 18 and here עולה קמו״ץ. עולה סנו״ל. ℭ על גביהן על ידיהן בא שם טוב לאדם, so 𝔇 (cf. No. 108) but with the further note על כך קיבלתי ולי נר׳ רבי אומר עשה רצונו... 𝔅 גביהן למעלה מכולן...כת׳ טוב שם משמן טוב (II. 4), with marg. and comm. אין זה מקום זה המשנה משנה זו נשנית למעלה בפרק שני בשם ר״ג זקנו של זה ששנאה כאן...ובשיתא סדרי משנה שלי אינה עשה רצונו של ℭ comm. שנו״ה כאן כלל ושמא הסופרים טעו וכתבוה כאן מקום כרצונך... See Nos. 116, 138—140. Midr. Mishlé on Prov. ix. 10, f. 32 a ed. Buber, תמן תנינן ר׳ אליעזר אומר עשה רצונו...

20. ר׳ נהראי, 𝔄 as twice at the end of Nazir (94 a). 𝔅ℭ𝔇𝔖 נהוראי with *vau*, Baer Strack רי— without *aleph*. See ʿErub. 13 b, Shab. 147 b* ולמה נקרא שמו ר׳ נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה היא תבוא אחרי or שהיא (𝔄ℭ), 𝔅𝔇𝔖 יך—. al. ושחבירך or ש׳ או, cf. Ab. R. N. *B.* XXXIII. (p. 73). From ד״ם VII. 353 on Shabb. 147 b it appears that the München MS. has ואל תאמר שהיא תבא אחריך in the margin only and not in the text, and that it omits the whole *baba* § 20 in Aboth IV. Cf. in Midr. Mish. on Prov. ii. 4 (Bub. p. 49) תמן תנינן ר׳ נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחריך, ואל בינתך אל תשען.

21. ר׳ ינאי אומר (𝔄𝔅𝔖 Dur.), Baer Strack יַנַּי. ℭ𝔇 הוא היה אומר without name. מִשַּׁלְוַת הָרְשָׁעִים וְאַף לֹא מִיסּוּרֵי הַצַּדִּיקִים (𝔖). 𝔄 לא משלְוַת, 𝔅 לא משלות without points. No. 92 מִשַּׁלְוַת רשעים, שלוות רשעים ואף לא ייסורי 𝔇 משלות...אף לא מייסורין של ℭ (om. לא). אני קיבלתי...ולי נר׳...שהרי אין בידינו משלוות הצדיקים, and in comm. ויש גורסין...משלות, and in comm. שלות הר׳ אף לא יסורי הצ׳ Dur. רשעים. מיסורי...וכן היא במשניות שלנו.

22. רַבִּי מַתְיָא בֶּן חָרָשׁ...מַקְדִּים שָׁלוֹם לְכָל אָדָם (𝔖). 𝔄 מתיה, ℭ𝔇 יא—, 𝔅 מתתיא. Baer מַתִּתְיָה as 1 Chron. xxv. 21, abbrev. מַתְיָא. 1 Chron. ix. 15 חָרֵשׁ, Emd. נמצא בד״ה (אט) מן הלוים מי שנקרא חרש בשש נקודות· וכבר נהגו לומר חרש קמוץ· שמא מהעדר ידיעה עשאוהו בשלום· דבק. Emd, שלום לכל Dur. 𝔅 לשלום כל 𝔄ℭ𝔇 כמו חרש עצים. האדם with art. וְאַל תְּהִי רֹאשׁ לַשּׁוּעָלִי׳ (𝔖), 𝔄 ולא ראש. Midr. Shem. p. 169 וה״ר מנחם לבית מאיר ז״ל כתב...לשועלים שנא׳ [משלי י״ג] הולך את חכמים יחכם ורועה את (*sic*) כסילים ירוע. Cf. בית הבחירה 27 b, Tos. Yomtob, R. Jonah.

* On Nehorai see also Blumenthal's *Rabbi Meir*, cap. 1 (Frankf. a. M. 1888 A.D.).

23. לפרוזדוד...בפרוזדוד, 𝔄 (exc. ל for ב) 𝔅. 𝔄 פרוזדוד again with *daleth, daleth* twice in Nid. II. 5 (237 a). 𝔅 בפרוזדוד בשני דלתין גרסי׳ כדמתרגם יונתן [בן עוזיאל marg. ואולם לכבא עשה פרסידא corrected by erasure of *vau* before פרסידא, which is for אֻלָּם המשפט. 𝔇 פרוזדוד בדלת תרגום אולם המשפט פרוזדורא, Dur. ואולם לכבא מתרגמ׳ ופרוזדוא. Ashk. פרוזדוד בדלי״ת וכתב כן מצאתי, cf. Nos. 5, 10, 23, 81, 107, 112, 114, 116, 157. 𝔖 דור— *bis*, but in comm. בלשון אשכנז וירהויז (i.e. *Vorhaus*), the minute last letter being apparently a *daleth*. Nos. 90, 92 פרוסדוד with *samech, daleth, daleth*. ℭ No. 109 פרוסדור, cf. Kimchi cited below on 1 Kings vii. 7. Tosefta Berak. VII. (Zuck. p. 17_{10}) ומודיעין שאין העולם הזה בפני העולם הבא אלא כפרוזדור [נ״א כפרוצדר] מפני [נ״א בפני] טרקלין. R. Sa'adyah in מאמר ט׳ ספר האמונות והדעות (73 b, Const. 1562 A.D.) reads לפני העוה״ב, and so Ab. R. N. *B.* XXXIII. (p. 73). 𝔄ℭ לפני, 𝔅𝔇𝔖 בפני. 𝔅𝔖 התקן (𝔄 ין—), ℭ𝔇 ה׳ with *vau*.

כְּדֵי שֶׁתְּכָנֵם לְטַרְקְלִין (𝔖), No. 112 שתעלה. Dur. ויש כפרים כתוב בהם טרקלין נאין, pointing to a complete transliteration of τρικλίνιον mistaken for two words. Redaq on 1 Kings vii. 7 פורסדא לבית דינא עביד ופירוש פורסדא בית שער כמו שאמרו התקן עצמך בפרוזדו׳ כדי שתכנס למרקלין נאין ויש נוסחאו׳ פרוסדור בסמ״ך [= שִׁבֹּלֶת שנה טובה see the לפ״ק (Zech. iii. 9)] Bible (Ven. 1617 A.D.), and cf. R. Jonah on this *baba*.

24. יָפָה שָׁעָה אַחַת, 𝔖 שעה חד is for רגע אחד in Targ. Exod. xxxiii. 5. Dan. iv. 16 כשעה חדא. 𝔄 231 a_{11} שעה אחת. מכל חיי העולם הבא (𝔄𝔅ℭ𝔇𝔖), Dur. *so R. Sa'adyah in* [ibid.] ס׳ האמונות, *Rashi, Maim. and R. Jonah*, ויש משנין הגירסא וגורסי׳ לחיי העולם הבא. No. 92 כחיי, 114 לחיי. ויפה...בעולם הבא (𝔅𝔖), 𝔄ℭ יפה without *vau*, ℭ𝔇 לעולם.

25. 𝔇 omits בן אלעזר. 𝔄 חבירין for חבירך. ℭ om. את. 𝔖 (cf. II. 3) בְּשַׁעַת, the ש with *pathach* להרחיב על העי״ן, instead of *shva* as Exod. ii. 3 שְׁפַת היאר. Emd. the *shin* קמוצה. בְּשָׁעָה שֶׁמִּתּוֹ מְטַל לְפָנָיו, 𝔖 with 𝔄𝔅ℭ𝔇. Emd. מוטל· קמוץ, 𝔖 ופירושו ענין השלכה. 𝔇 comm. כך דרש ר׳ (2) ואל תנחמהו כו׳...דהיאך יתנחם (1) ומתו מוטל לפניו תנחומ׳ בפרש׳ שלח לך ובספר ערוך מצאתי שכן מפורש בהגד׳ ילמדינו המתחלת סנדל יחידי בפרשת שלח לך...ואל תנחמנו בשעת אבלו מניין אתה למד מהקב״ה כשגלו ישר׳ לבבל...בקשו מלאכים לנחמו א׳ להם הק׳ אל תאיצו לנחמני מאי אל תאיצו אין אילו תנחומים אלא ניאוצים הם לפני Kohut

(I. 85. 1) gives this דרש with the reading בשעה שמתו מוטל לפניו, refers to Yalq. Bemidb. עד אנה שתמ״ד on [f. 224 a, Fr. a. M. 1687 A.D.], and remarks ובתנחומ׳ שלנו חסר. Dur. ויש גורסין ואל תנחמנו **בשעת אבלו**... בספרי ספרדיים וכן היה גורס רבינו יונה ז״ל בשעה שמתו מוטל לפניו וכן היא הגירסא במשניות שלנו וכן כתב רבינו משה ז״ל בפרק חמישי מהלכות דעות...איך יקבל תנחומין באותה שעה׳ ונראה שהסופרים **שינו הגירסא** מפני שמצינו שאחר קבורת המת היו נעשין שורות שורות ומנחמין האבל כמו שנזכר באבל רבתי...אבל אין לשנות הגירסא שלא אמר בימי אבלו ולא בשעת אבלותו אלא בשעת אבלו כלומר בשעה שהוא מתאנח באבלו. No. 10 בשעת אבלו. 𝔖 *Aruch* (ע׳ נָחַם) תנחמהו, 𝔄𝔅𝔊 *Aruch* (ע׳ אַל)—נו.

וְאַל תִּשְׁתַּדֵּל. *Aruch* (ע׳ שדר) אל תשתדר, where see Kohut's note (VIII. 35). Dan. VI. 15 הוה מְשַׁתַּדַּר להצלותה.

26. וּבְכָשְׁלוֹ אַל יָגֵל לִבֶּךָ (Prov. xxiv. 17), 𝔄𝔅, ובהכשלו, 𝔊𝔇𝔖 ובכ׳. 𝔄 No. 101 end at לבך. 𝔅𝔊𝔇𝔖 add פן יראה יי׳ ורע בעיניו (ver. 18), 𝔖 attaching the vowels of יְהוָה and an accent to two *yods* thus יִיְ and adding a third *yod* above the former two and a fourth inverted below them so as to make a tetragrammaton.

𝔅 No. 107 חרון אפו לא נאמר אלא אפו כלמד שמוחלין לו על כל עונותיו, of which 𝔇 has עונות...מלמד written but partly erased. Dur. ולא היתה נראית גירסא זו גרסת הראשונים ז״ל שלא פירשוה והוצרכו לומר שלא חידש שמואל הקטן דבר אחר אלא רגילותו לומר פסוק זה תדיר. R. ʿObad. Bert. פסוק הוא הר״ר יהוסף ז״ל מחק ממלת פן. M. Shelom. במשלי אלא...היה רגיל כו׳ יראה וכו׳ וכ׳ על מה שפי׳ ר״ע ז״ל פסוק הוא במשלי וכו׳ פי׳ זה מגומגם כי לא אמר **היה אומר** וג״ל דקאי על מה דקאמר לעיל ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו ועל זה קאמר שמואל הקטן אומר על לשון זה בנפול אויבך ואת המשנה דלנוה מכאן בסדורי תפלות וכתבוה **בפרק** אל תשמח ע״כ **חמישי**. No. 10 has Shem. ha-Qatan's saying in Pereq V. only, where No. 101 *repeats* it ending כל עונותיו. See also Maim. R. Jon.

27. הַלּוֹמֵד יֶלֶד...וְהַלּוֹמֵד זָקֵן (𝔖), 𝔇 לְמֵד with *pathach*, *çeré*. 𝔅 Dur. למד תורה, ℭ לומר. No. 109 לילד...לזקן, cf. Midr. Shem. 𝔄 **אביה**. bibl. אֲבִיָּה. No. 170 אֲבִיָּה. 𝔅ℭ𝔖 אבויה, 𝔇 וייה—. Dur. זאת המשנה דלנוה מסדורי תפלות מיום שם רשעים ירקב ונראה כי קודם שיצא לתרבות רעה היתה שנורה בפי התלמידים ואחר כך משנה זו לא זזה ממקומ׳ כמו שאמרו ... קבל האמת ממי שאמרו. See also M. Shelom. לְדִיוֹ כְתוּבָה עַל נְיָר, 𝔖 taking *yod*, *yod* as implying *dagesh*, as also in שיירי (Ab. I. 2), although בכל הסדורים נקודה הנו״ן בשב״א והיו״ד בפת״ח. Baer Strack

Auth. P. B. נֵיר with *shva*, *qameç*. Emd. נִיר with one *yod* and note נייר · תלמודית, without remark on the pointing. 𝔇 נִיר with *chireq* under the first *yod* [Arab. نِيـْر, *fila conjuncta*], הוא אותו קלף שעושין הקלפים ובתשובות הגאונים מצאתי הוא אותו שעושין מצמר גפן שנקרא קוטון ב' שכורכין בו שירים [נ"א שיראין*] הבאים מארץ ישמעאל ועודנו חדש הדיו נדבקת בו ועומדת ימים רבים כתיבתו וקורין אותו קַאנַד†.

28. הַלּוֹמֵד תּוֹרָה מִן הַקְּטַנִּים...וְהַלּוֹמֵד מִן הַזְּקֵנִים (𝔖). 𝔄𝔅𝔇 om. תורה. 𝔄𝔅 למד, 𝔈𝔇 לומד. ℭ תורה מן הז'...(*sic*) הלומד מן הזקנים. 𝔅 מהק'...מהז', 𝔇 מק'...מן הז'. No. 109 והלומד מן הגדולים. No. 101 בבלי for הבבלי.

29. רַבִּי אוֹמֵר אַל תְּשַׁתַּכֵּל בְּקַנְקַן, 𝔖 השתכל with *sin* as in II. 1, III. 1. Ashk. Emd. ר' מאיר. Emd. בְּקִנְקַן. Strack with art. בַּקַּנְקַן, No. 95 קִנְקַן. 𝔄 Baba M. XIII. 11 (113 a) קינקנין ישנות, Ohol. VI. 2 (208 b) בקינקנים.

אֶלָּא בְּמַה־שֶּׁיֵּשׁ בּוֹ (𝔖), Emd. בְּמה קמוץ· שיש סגו"ל, that is בְּמָה שֶּׁיֵּשׁ־בּוֹ. ℭ כלו יין ישן and om. ויש by error. 𝔅ℭ𝔇𝔖 Dur. om. *shin* of שאפילו. Dur. on 28, 29 זאת המשנ' ג"כ דלגוה מסדר תפלות לפי שהיא דומה לראשונה אלא שהראשונה היא בלמדי' ולא נמצאת בזאת המסכתא מחלוקת אלא בזאת המשנה. Cf. No. 10.

30, 31. ר' אֶלְעָזָר הַקַּפָּר. 𝔄 לְיֶעֶזֶר, Ashk. אלעזר...בלתי יו"ד. Jer. xvi. 3 הילודים. Gen. l. 20 לְהַחֲיוֹת (*hiph.*), 𝔖 ref. to Midr. Shem. ר"ל להחיות את נפשים. Baer לְהֶחָיוֹת, but without proof that *niph.* from היה was in use. No. 23 Ashk. לחיות (*qal*). לְיַדַּע לְהוֹדִיעַ וּלְהוֹדַע. ℭ ולהיודע, 𝔇 ולהיוודע. 𝔅𝔖 ולה' ולה' with *vau* conj. twice, the former erased in the text of 𝔅. 𝔄 by error להודיע ולהודיע. שהוא אל הוא (𝔅𝔇𝔖), 𝔄ℭ Ashk. om. אל הוא. 𝔄ℭ𝔇 עד...הדיין. 𝔅 הער. 𝔖 in reverse order העד...הדיין, cf. Midr. Shem. וְהוּא עָתִיד לָדוּן בָּרוּךְ הוּא (𝔖), al. לדין. שֶׁאֵין לְפָנָיו. 2 Chron. xix. 7 אין עם יי' אלהינו עַוְלָה.

* The manuscript A† (p. 152 n.) has מן צמר נפן שכורכין בו שיראין, omitting ...קושטן (Arab. and Fr. *coton*), and reading correctly שִׁירָאן, *silks*, see שִׁירָא in Buxtorf *Lex. Chal. Tal. et Rab.* col. 2383 (1640 A.D.), and שׁר in Kohut *A. C.* VIII. 156.

† Professor Bevan remarks that קאנד must be for כאנד, i.e. the modern Persian كاغذ *paper*; and that the word must have been employed by the Arabs in the Middle Ages, for the Lisān al-'Arab (c. 1300 A.D.) says that الكاغَد is well known, and is a Persian word Arabicized. The same work gives the form كاغذ also, as a dialectical variety of كاغد.

וּמַשִּׂא פָנִים וּמְקַח־שֹׁחַד, ℭ ולא...ולא with *vau* conj. twice and om. לא עולה. 𝔖 remarks that רוב המון בני ישראל say מָקח וּמֶמכר wrongly for מִ׳ וּמִ׳ with *chireq* (Chron. *l.c.*, Lev. xxv. 25, 33). 𝔇 ובמשנה יש נקוד מֵקח ויש נקוד מַקח ואני אומ׳ שהאומ׳ כן משתבש דלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. Emd. justifies מַקָּח (constr. חַ־) by pl. מַקָּחוֹת (Nehem. x. 32). Dur. 74 b ומ״ם מקח היא בחיר״ק. שֶׁהַכֹּל שֶׁלּוֹ. 𝔇 אין כאן ודע משניות, No. 101

וְדַע שֶׁהַכֹּל בָּא לְפִי הַחֶשְׁבּוֹן (𝔖), ℭ𝔇 בא בחשבון, ודע כי הכל No. 108 בא ל׳. 𝔄 שהכל לפי חשבון om. בא. 𝔅 בא לידי (cf. R. Jon.) with ודע in margin. 𝔅 comm. והכל בא לפי om. ודע.

32. שָׁיֵשׁ בְּשְׁאוֹל בֵּית מָנוֹס לָךְ (𝔖), 𝔄 ששאול, No. 107 שב׳, 𝔅ℭ No. 109 שיש ב׳, ℭ comm. שהש׳, 𝔇 לומר שהש׳. 𝔄ℭ𝔇 No. 92 om. לך, 𝔅 מנום לך, comm. שיש לך בשאול. 𝔅ℭ (text) 𝔇 ואל יבטיחך with *vau*. M. Shelom. רוב הספרים כמאירי ורי״א שיש בשאול והר״ר יהוסף ז״ל הניה שבשאול וכ׳ כן הנירסא ברוב הספרים וכן נ״ל עיקר...ומחק מלת אל גם מחק מלת ברוך הוא דבריש מתני׳ [§ 31] ומלות (*sic*) הקדוש דבכוף מתני׳ [§ 32] No. 101 ליתן דין om. והשבון. 𝔇 ends הוא הקב״ה. Ab. R. N. *B.* xxxiv. (p. 76) שיש לך בשאול בית מנוח. וְעַל כָּרְחָךְ אַתָּה חַי...מֵת (𝔖), al. חָ־. Tosafoth Yeshanim to Kethub. 30 a in reverse order ונרסי׳ ע״כ אתה חי וע״כ אתה מת, see marg. of Tos. *l.c.* on הכל בידי שמים.

CHAPTER V.

1. מַאֲמָרוֹת. sing. בְּמַאֲמָר אחד, constr. מַאֲמַר (Esth. i. 15, ii. 20, ix. 32). וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר (omitted by No. 101), cf. Ab. III. 12. ℭ𝔇 om. לומר, ℭ comm. מה תלמוד הני ויאמר ויאמר מה אנו למידין מהן, Baba Q. 104 b (*sub fin.*) יש תלמוד. 𝔄 יכול היה, ℭ comm. כלומ׳ היה יכול. לְהִבָּרְאוֹת for ־א, Gen. ii. 4 בהבראם. אֶלָּא לְהִפָּרַע (𝔖), 𝔇 ליפרע No. 101 in reverse order וליפרע...אלא ליתן שכר.

2, 3. שֶׁכָּל הַהוֹרוֹת הָיוּ מַכְעִיסִין לְפָנָיו (𝔖), No. 170 שבכל. ℭ No. 101 (cf. M. Shelom) מכ׳ ובאין, ℭ om. היו in § 2. 𝔄 את המבול, 𝔅𝔖 וק׳ עליו, Ashk. om. *vau*. וְקִבֵּל שְׂכַר כֻּלָּם, 𝔇𝔖 את מי, ℭ𝔇 מי. Jerem. xv. 15 לְאֶרֶךְ אפך. 𝔇 om. אפים in § 3. No. 101 ש׳ ככנד כולן.

4. נְסִיוֹנוֹת from נִסָּיוֹן, as Esth. vi. 1 את ספר הזכרונות sing. זִכָּרוֹן. כמה חיבתו without היא.

5, 6. ℭ text in § 5 עשר...ועשרה, § 6 עשר...ועשרה. ℭ comm. agrees with 𝔄 (exc. הק׳ for הקב״ה). Note that עשרה should go with a masc. noun, עשר with fem. 𝔇 בבא זו כך היא כתובה ברוב סיפרי משנה עשרה ניסים כו׳ ואין כת׳ בם י׳ מכות כו׳ ואומ׳ הייתי שזה הכת׳ במחזורים שלנו עשר מכות הביא פי׳ הוא...אבל מצאתי אחרי כן מוגה במשנה דווקנית שהוגה עשר מכות...חסרה בהרבה נוסחאו׳ אבל 𝔖 .ממשנת ר׳ אפרים עשר מכות כו׳ נמצאת בספר לב אבות ומלי דאבות ובסדורי קלף ונכון הוא וכן נראה מגירסת רש״י. Cf. Ab. R. N. *A.* p. 95, *B.* p. 99, Dur. 78 b.

7. עֲשָׂרָה נְסִיוֹנוֹת. ובכל הספרי׳ כתוב עשר לשון נקבה ונפל טעות 𝔖 הקב״ה, 𝔅𝔇𝔅 המקום. 𝔄𝔖 זה בסופרי׳ מפני הפסוק...זה עשר פעמי׳.

8. עֲשָׂרָה נִסִּים נַעֲשׂוּ לַאֲבוֹתֵינוּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ (𝔖). ℭ נעשו לא הפילה כו׳ כבר פרשתיו היטב במסכ׳ לא׳ om. ℭ בבית ה׳, 𝔄 במקדש יומא בפר׳ ראשון The ten miracles, which are numbered as they stand in 𝔄𝔅ℭ𝔇, are enumerated as below in Joma 21 a, b. For the various readings see ד״ס vol. IV.:

דתנן עשרה נסים נעשו בבית המקדש. [1]לא הפילה אשה מריח בשר הקדש. [2]ולא הסריח (נ״א התליע) בשר הקדש מעולם. [4]ולא נראה זבוב בבית המטבחים. [3]ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכיפורים. [5]ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים [8]עומדים צפופים ומשתחוים רווחים. [9]ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם. [10]ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים. פתח במקדש וסיים בירושלים לימא תרתי אחרנייתא במקדש דתניא׳ [6]מעולם לא כבו גשמים אש של עצי המערכה. [7]ועשן המערכה אפילו כל הרוחות שבעולם באות ומנשבות בו אין מזיזות אותו ממקומו ותו ליכא. והתני רב שמעיה בקלנבו שברי כלי חרס נבלעו במקומן...איבא נמי אחריתי דא״ר יהושע בן לוי נס גדול היה נעשה בלחם הפנים סלוקו כסדורו שנאמר לשום לחם חום ביום הלקחו.

Ha-Meiri counts them up in the order 12436758910, M. Shelom. quotes Ashk. for the variation 346, and 𝔖 Dur. Emd. have the order of ha-Meiri. 𝔖 brackets 6—7, quotes Rashi for their exclusion as *baraitha* on the authority of Joma *l.c.*, and makes up the number ten by resolving the fifth miracle into three. This solution is given by 𝔇 (cf. No. 108), but with an alternative, namely that in Joma פתח במקדש וסיים בירושלם is an objection to including 9, 10 which were not wrought in the מקדש; that 6, 7 are there proposed in place of the two rejected; 5 is then counted as one

only, and the number עשרה is finally made up of 12435867 with *ninthly* the בלועין or disappearances of refuse, and *tenthly* the miracle of the bread which was still hot ביום הלקחו. 𝔇 in (2) ולא התליע, No. 108 סימן...התליע. 𝔄 קדש without art. (3) 𝔄𝔅ℭ𝔇 אירע with *yod*, 𝔖 אַרַע with *chateph pathach* comparing (*sic*) ויקר יי׳ Targ. for וארע מימרא דיי׳ (Numb. xxiii. 16), and noticing a form אורע with *aleph*, *vau* in Targ. Ruth ii. 3; אבל בחיר״ק האל״ף לא נמצא בשום מקום. Strack אֵירַע (*yod* after *aleph* as *In allen Zeugen*), Baer אֵרַע (without *yod*), Emd. אֵירַע with note ארע מהארמית. 𝔖 קֵרֵי לַכֹּהן גדול, Emd. לְכ״ג, Strack קֵרֵי with *shva*. (4) 𝔖 בבית הַמְטַבְּחַיִם as pl. from מַטבח (Isai. xiv. 21)*, Emd. מְטַבָּ׳, Baer Strack מַטְבָּ׳. 𝔄 בית without בי״ת השמוש. (5) 𝔖 פָּסוּל, 𝔄ℭ𝔇 פס׳, 𝔅ℭ פיסול. Emd. פסול מהכבדים ע״מ בכור צבור, but the use of the verb in *qal* only favours פָּסוּל with ס *rapheh*. (6) 𝔄 את המערכה, 𝔅 את עצי, ℭ אש שעל אש, 𝔇 No. 107 נבי, 𝔖 את אש של עצי אש. (7) ניצחה (𝔄), 𝔅ℭ𝔇𝔖 נצחה, Emd. †מד״ג מהכבד לא משתבש...ומד״ג מהקל נמי ל״מ כי לשון חכמים. ℭ עמוד om. את, 𝔇 לעמוד. (9) ℭ לא without *vau*. 𝔖 בירושלים לחוד. (10) 𝔄 שְׁאֲלִין. ℭ𝔇𝔖 Nos. 73, 90, 92, 103, 107, 114 שאלין (כש׳ 96), cf. Bert. Tos. Yomtob Dur. 81 a Kohut *A. C.* v. 45 on לן (1). 𝔅 בשעולין ל׳. Ashk. ועוד כ׳ שאלין בירושלים הספרים גרסינן בשעולין וצ״ע.

9. נבראו בין השמשות (𝔄𝔅 No. 92), ℭ adds עם חשיכה. 𝔖 ערב שבת עם בערב שבת בין, 𝔅 marg. ערב ש׳. 𝔄 33 a (Shab. II. 6) ובפי הבאר (𝔄𝔇𝔖), 𝔅ℭ פי without *vau*. Nos. 103, 133, Mekhilta Ex. xvi. 32 (Fr. 51 a) omit the words. Numb. xxii. 28 את פי הָאָתוֹן, Targ. Jon. (ed. Wien, 1859 A.D.) עשרתי פתנמין אתבריאו בתר שכלול עלמא במיעלי שבתא ביני שימשתא מנא ובירא וחוטרא דמשה ושמירא וקשתא וענני יקרא ופום ארעא וכתב לוחי קיימא ומזקי ופום ממלל אתנא ת״ר עשרה דברים Pesach. 54 a, b נבראו בע״ש בין השמשות אלו הן באר ומן וקשת הכתב והמכתב והלוחות קברו של משה ומערה שעמד בה משה ואליהו פתיחת פי האתון ופתיחת פי הארץ לבלוע את הרשעים וי״א אף מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וי״א אף המזיקין וי״א אף בגדו של אדם הראשון (cf. ד״ם VI. 156), and above on 54 a as *baraitha* והא תניא י׳ דברים...אלו הן באר והמן...ר׳ יהודה אומר אף הצבת הוא היה אומר צבתא בצבתא מתעביד וצבתא קמייתא מאן עבד‡.

* 𝔖 points the *mem* with *chireq*, but quotes Isai. xiv. 21 as if for *mem, pathach*.

† Emd. writes מד״ד or מד״ג for מאן דגרס, *he who reads*, cf. IV. 16, V. 16.

‡ Notice the application of the saying ...צבתא בצבתא at the end of Tosefta 'Erubin (Zuck. p. 154), and see on נופי הלכות p. 154 of these notes.

With these authorities and Sifré II. § 355 (Fr. 147 a) read הבאר *omitting* *פי which (so far as I know) is not adequately explained in any *perush*. 𝔅 שהיו ישר׳ או׳ עליו עלי 𝔇. כרש״י ז״ל שפתח פיו ואמ׳ שירה עלי באר ענו לה באר. The Zohar (בלק, Brody 201 b), quoted by David Loria on Pirqe R. El. XIX., reckons *three mouths*, including פי הבאר, and says תלת פומין אלין אתבריאו ע״ש בין השמשות. וְהַמְּכָתֶּב (𝔖), with מַכְתֵּב in *perush* as נ״א, cf. Kohut *A. C.* IV. 357 on כתב, Teshub. ha-Geon. Lyck 36 a (1864 A.D.). 𝔇 (cf. Rashi) והמכתב עט שבו נחרתו הלוחות שקורין גְּרַיְיפָּא ואני קיבלתי, and R. Ephr. in Midr. Shem. והמכתב הלוחות ויש גורסין עט, cf. 𝔅. מִשֶּׁה (𝔄𝔇), 𝔅𝔖 add רבנו. וְקִבְּרוֹ, 𝔖 (דברי ל״ד) שנ׳ ולא ידע איש את קבורתו and not כנוסח הסדורים שכתוב בהם קברו, cf. 𝔅 Dur. וְיֵשׁ אוֹמְרִים

אַף הַצַּבַּת בַּצַּבַּת הָעֲשׂוּיָה (𝔖), 𝔄𝔇 צבת without art., 𝔅 והצ׳ (om. ויש אומ׳). 𝔄𝔅 עשוייה or ויה—, 𝔇 הע׳ with art. See also No. 170. Dur. זאת המשנה דלגוה מסדורי תפלות, cf. Nos. 10, 73, and see on the *baba* Tos. Yomtob and Geiger's *Lehrbuch zur Sprache der Mischnah*, pp. 58—60 (Breslau, 1845 A.D.).

10. בפני מי שֶׁבְּעָה דְבָרִים בַּגּוֹלָם (𝔖), 𝔈 נאמרו בגולם. שגדול הימנו (𝔈), 𝔄 לפני...ממנו. 𝔄𝔅 No. 92 add בחכמה, 𝔖 וּבְמִנְיָן (𝔇 יין—), 𝔅 וי״ג בחכמה ובמנין, cf. 𝔄 'Ed. I. 5 (136 a). 𝔇 (cf. 𝔈 comm.) explains these words, but with note אין כת׳ במשניות. Ashk. מחק מלות הללו ושוב כ׳ ס״א בחכמה גרסינן. שואל כהלכה ומשיב בעניין (𝔄𝔈𝔇 Nos. 23, 92 and Ashk. בשם ס״א). 𝔅𝔖 in reverse order שואל כע׳ ומ׳ כהלכה, 𝔈 בעניין with *beth*, Dur. בענין. 𝔄 על מה שלא שמע without *vau*, 𝔅 ועל שלא. See D. E. Zuta on the ז׳ דברים. Ab. R. N. *B.* (p. 110) עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם.

11. 𝔖 פּוּרְעָנִיּוֹת the *'ayin* with *chateph pathach* מפני רבוי התנועות, Emd. *'ayin* ח״פ and *nun* מלא פו״ם. Baer פְּרָעֲנִיּוֹת. No. 108 פרענייות. 𝔅𝔖 after באין ins. לעולם. 𝔖 גּוֹפֵי עֲבֵרוֹת with 𝔄𝔅𝔇, 𝔈 comm. ה—. No. 108 גופין של עבירה. In case (1) בא רעב של בצורת al. באה. (2) מהומה ושל בצורת, 𝔅𝔖. 𝔈 comm. ות—with note לגון סמעתי מהו לגון נגורות. No. 108 (בצ׳...מהומ׳), ha-Meiri om. ושל בצורת. 𝔄 ושל בצורה,

* For באר without פי see also p. 190 of the famous R. Judah b. Barzilai of Barcelona's *perush* on ס׳ יצירה in *Mekize Nirdamim* (Berl. 1885 A.D.). He flourished about the beginning of cent. XII.

𝔐 and ס״א in M. Shelom. מצורה. (3) שֶׁל כְּלָיָה (Emd.), 𝔖 כְּלָיָה bibl. כְּלָיוֹן חרוץ (Isai. x. 22), but cf. bibl. כָּלָה. ℭ text defectively שבעה מיני פורענות באין על שבעה גופי עבירו׳ מקצתן רעבים ומקצתן שביעים גמרו שלא לעשר רעב של כלייה באה.

12. וְעַל פֵּירוֹת שְׁבִיעִית (𝔖), 𝔄 שבעות.

13. וְעַל עִוּוּת הַדִּין וְעַל הַמּוֹרִים בַּתּוֹרָה (𝔖), al. עיוות. 𝔅 ועל עובדי ע״ז 𝔇 (𝔄𝔅𝔖), על עבודה זרה cf. III. 17. המורים פנים בתורה. שְׁמִטַּת הָאָרֶץ (𝔖), 𝔅𝔇 שמיטת. Ashk. (cf. 𝔄) הַשְׁמֵט, Nos. 95, 101 השמטת. ℭ (omitting ע״ז), גלות בא לעולם על עפיכות דמים ועל שמיטת הארץ ועל גילוי עריות.

14. מְרוּבָה (𝔄𝔅), 𝔊𝔇𝔖 מתרבה. ℭ בארבעה דברים. הַחַג שֶׁבַּכֹּל 𝔅𝔖 No. 95), 𝔄ℭ om. ושנה. 𝔇 once החג, then החג שבכל שנה ושנה (𝔄𝔅𝔇𝔖), ℭ has שני. It is not unusual to find ע or עו interchanged with ש, cf. 𝔄 9 a (Demai VII. 1) עני ומעשר for שני, 13 a (Shebi. I. 6) אילנות של שלשה for של, 97 a (Git. VI. 9) זו הלכה שלח, a good reading, preserved also in תוס׳ רי״ד [Ben Jac. *Oçar* p. 623, No. 27], in place of which Surh. Jost have זו הלכה העלה. החג של סוכות שבכל שנה, and in comm. For the second עני

15. זוּ מִדָּה בֵּינוֹנִית...זוּ מִדַּת סְדוֹם (𝔊ℭ𝔇𝔖), 𝔄 om. זו...זו. 𝔄 Ashk. No. 23 שלי ושלי שלי of the חסיד and שלך ושלך שלך of the רשע, exc. that 𝔄 omits a שלך by ט״ס. Dur. (on שלי שלך ושלך שלך...) כך היא הגירסא בספרים כולם אבל במשניו׳ ישנות writes (שלי ושלי שלי... שבאו מארץ ישראל שהם מנוקדות יש גירסא יותר מדוקדקת והיא שלי ושלך שלך חסיד שלך ושלי שלי רשע.

16. נוֹחַ לִכְעוֹס...יוֹצֵא שִׁכְרוֹ (𝔄𝔅ℭ𝔇𝔖), Ashk. Dur. ha-Meiri No. 101 יוצא הפסדו. 𝔖 לְרָצוֹת, M. Shelom. לִרְצוֹת (*niph.*), or *qal.* Emd. ומ״ד בתפלות ספרדיות לרצות pointed as *qal* בפת״ח מהכבד משתבש. Dur. finds supports this by Psalm lxxvii. 8 ולא יוסיף לרצות עוד, and adds on the current reading לָרָצוֹת (quoting Job xx. 10 בניו ירצו דלים), that the *piel* may mean לרצות את עצמו, cf. IV. 25 אל תרצה.

17. מְמַהֵר לִשְׁמוֹעַ...יוֹצֵא שִׂכָרוֹ, 𝔄𝔅𝔖 Dur. (ובמשניות גרסינן ממהר) Emd. (ממהר צ״ל). ℭ𝔇 No. 92 מהר. Dur. suggests that the scribes fell into error in putting יוצא שכרו before יוצא הפסדו in § 16 בין שרצו להשוות

שתי המשניות. For בתלמידים (𝔄𝔅𝔈𝔖), 𝔇 has בלמידים (cf. No. 95 M. Shelom.). חכם (𝔄𝔅𝔖), 𝔈𝔇 זה חלק טוב. No. 107 om. זה.

18. יתנו אחרים והוא לא יתן (𝔈𝔖), 𝔄𝔇 שיתנו. 𝔅 רוצה שיתנו, ואין אנו גורסין במשנה רוצה אלא בראשון גרסי' רוצה שיתן ולא יתנו כו' 𝔇 שיתן...חסיד אל יתן ולא...רשע, 𝔈 אל thrice for לא. 𝔄 omits the clause.

19. בהולכי לבית (𝔅𝔈𝔇𝔖), 𝔄 בית. Emd. הראוי היה בה"מ בלי למ"ד או בהולכים לבה"מ. עוֹשֶׂה וְאֵינוֹ הוֹלֵךְ שְׂכַר עֲשִׂיָּה בְיָדוֹ, Emd. משמרת מחודשת במשקלה... שמוציאה 𝔇 שהוא מ' 𝔄𝔈, המ' 𝔅, שמכנים 𝔖 בנוסחאות המדוייקות ולא מעשה כנוסחאות קצת הסדורים 𝔖 כ"ה ככל הנוסחאות, cf. Dur. 88 a. 𝔈𝔇𝔖 שכר מעשה, 𝔅 עשייה. 𝔄 omits the clause.

20. סְפוֹג וּמַשְׁפֵּךְ מְשַׁמֶּרֶת וְנַפָּה. Emd. ...משמרת מחודשת במשקלה ולא נמצא לו משקל בשמות *bis*. 𝔄𝔈 שהיא מ' in both cases, and 𝔖 in the former, 𝔅 in the latter case. 𝔄 124 a (Sanh. II. 8) מסתפג ולא כשהוא, 165 b (Chul. v. 3, 4) and 227 a (Tahar. I. 1) סופג את הארבעים. 20 b (Terum. VIII. 6) משמרת המנפה חרסים מתוך השוקת. של יין. 224 a (Par. VII. 8)

21, 22. 𝔖 תְּלוּיָה בְּדָבָר four times with נ"א (= גירסת ר' עובדי') adding בטל as an epithet of דבר, and note* וכן הגיה החסיד בעל סדר היום במשניות שלו כפי' הרמב"ם. 𝔖 בְּטֵלָה אַהֲבָה without *vau*. 𝔈 עולמית for לעולם. M. Shelom. quotes the reading of ר"ע above-mentioned and continues זו אהבת אמנון בתמר גרסי' בבי"ת...כך שמעתי מפי החכם החסיד הה"ר מסעוד אזולי נ"ע אח"כ מצאתי מוגה נ"כ כך במשנתו של הה"ר יהוסף אשכנזי ז"ל וכתב דגרסי' ברוב ספרים זו אהבת יהונתן ודוד וכן נ"ל עיקר. See on M. Azulai in part I. of שם הגדולים, letter *Mem* No. 70. He flourished about 1612 A.D. No. 108 (f. 67 a) בתנא דבי ר' אליהו תלויה בדבר זו אהבת בלק ובלעם שאינה תלויה בדבר זו אהבת אברהם יצחק ויעקב להקב"ה, see c. 28 in ed. מינקאוויץ (Minkowce), 1798 A.D., which reads בלעם ובלק...ויעקב (f. 79 b), and so ed. pr. Ven. 1598 A.D. (f. 44 b).

23, 24. מחלוקת שמאי והלל (or זו מ'), 𝔄𝔈 Nos. 4, 10, 13 (בית ש'), 39, 101, 114, 157. M. Shelom. ברוב הספרים שמאי ברישא, 'Erub. 13 b [של ב"ה] שמקדימין דברי ב"ש לדבריהן. 𝔅𝔇𝔖 הלל ושמאי. 𝔅𝔈 שום for שם (𝔄𝔇𝔖). זוֹ מַחֲלוֹקֶת קֹרַח וַעֲדָתוֹ 𝔖 with 𝔅𝔇 (exc. ע' וכל), 𝔄𝔈 תו של קרח—. 𝔇 comm. om. זו exc. בזו מחלקתו של קורח. In No. 10 מחלוקת comes before אהבה, cf. Dur. 89 a.

* The author of the *Seder ha-Yom* was R. Moses ben Judah Machir, who wrote about the beginning of cent. XVI. See '*Kore ha-Dorot*' ed. Cassel f. 42 a, 48 a (Berl. 1846 A.D.).

25. ℭ before אין מספיקין has חטא הרבים תלוי בו ואין.

26. וזכות (𝔄𝔅), ℭ𝔇𝔖 זכות. 𝔅ℭ𝔖 תלוי masc., 𝔄 יה—. 𝔄 omits יָרְבְעָם חָטָא וְהֶחֱטִיא אֶת הָרַבִּים חֵטְא הָרַבִּים תָּלוּי בּוֹ שֶׁנֶּ֫אֱמַר עַל חַטֹּאות *baba* (1 Kings xv. 30, cf. xiv. 16). ℭ𝔇 יָרְבָעָם אֲשֶׁר חָטָא וַאֲשֶׁר הֶחֱטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל for the first הרבים, and בן נבט ' *bis.* 𝔅 וחטא with *vau*, 𝔇 וחטאת הרבים תלויה בו for וי—, No. 114.

27, 28. Ashk. agrees throughout with 𝔄 (p. 78) except in some minutiae of spelling and in reading שיש בידן, שלשה for וש with *vau*, גבוה masc., and מה for ומה. 𝔇 reads תלמידיו, כל מי pl. throughout, רוח before נפש, הרשע with the 2nd בלעם, אבינו with 3rd and 4th אברהם, after שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך, and at end אמלא...אוכלין בעולם הזה ונוחלין לעולם הבא שנ' להנחיל.
ℭ begins defectively כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו מתלמידיו של בלעם הרשע אברהם אבינו עין טובה and continues very much as 𝔇, but has the order נפש, רוח, and has מה without *vau*, as 𝔖 finds בכל הנוסחאות המרוייקות. 𝔄ℭ𝔇 Ashk. Nos. 4, 101, 133 conclude with the introverted parallelism {abb'a'}, in which the disciples of Abraham are mentioned in the extreme, and those of Bil'am in the intermediate clauses. The collocation of bb' (with mention of תלמידיו של בלעם followed by קללתם) is in accord with the principle of Baba B. 14 b סמכינן חורבנא לחורבנא ונחמתא לנחמתא, and the introversion gives an auspicious ending ואוצרותיהם אמלא, cf. 𝔄 48 b (Pes. x. 3) מתחיל בגנות ומסיים בשבח, 206 a (end of Kelim) אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה, 66 a (Megil. III. 8) אין מפסיקין בקללות זה שהוא עומד לקרות בתורה צריך שיהא, T. J. Meg. 74 *b* פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב. The order {aa'bb'} as in 𝔅𝔖 makes it necessary to go on to the end of Psalm lv. 24, so as not to stop at באר שחת, as is indeed done also in ℭ𝔇, although with their order of clauses this is unnecessary. 𝔅 (written briefly) reads thus (1) כל מי שיש בידו שלשה דברים *הַלָּלוּ מתלמידיו של אברהם אבינו וכל מי שיש [marg. שאין] בידו מה בין תלמידיו של ב"ה לת' של (2) .של' דב' הללו מתלמידיו של בל' הרשע תלמידיו של א"א עין ט' ונפש ש' ורוח נ' תלמידיו של ב"ה עין רעה (3) .א"א (וְ)תַלְמִידָיו של א"א אוכלין העולם הזה ונוחלין (4) .ונפש קצרה ורוח גבוהה העולם הבא שנ' להנחיל...אמלא. אבל תלמידיו של ב"ה יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת שנ' ואתה...ואני אבטח בך, but the clauses (2), (3) are marked for transposition, and (4) is altered at the beginning by marginal addi-

* Baer הַלָּלוּ as pl. of הַלָּה (Kohut *A. C.* III. 206), quoting passages of the Gemara and one from Mishn. M. Sheni, where 𝔄 (III. 3, f. 23 a) reads הללו מחוללים...והלה עישה צורכו בניעיתיי. In 𝔅 (4) *shva* remains at the beginning under the place of *vau* conj. erased.

tions and erasure thus מ״ס בין תלמידיו של א״א לת׳ סל ב״ה ת׳ סל ת׳ סל אוכלין. Note in (2) the order אברהם...בלעם, and in (3) קצרה [found also in ℭ comm.] for רחבה, with the remark of Dur. ויש ספרים הרבה שכתוב בהם נפש קצרה ושמא תיקון סופרים הוא לכנותו לגנאי. No. 95 דברים טובים הללו...רעים הַלָּלוּ. 𝔖 דברים אֲחֵרִים...דברים הַלָּלוּ, with note that הללו is for bibl. האלה. But הללו [Auth. P. B. הַלָּלוּ] disconnected from the things עין טובה וכו׳ is out of place, אחרים is not indispensable, and both should be omitted as by 𝔄𝔇 Ashk. 𝔖 rejects the reading אוכלין העולם הזה ונוחלין העולם הבא (נ״א יורשין) and prefers to read, according to פי׳ רש״י [and with ℭ𝔇], אוכ׳ בָּעוֹלָם הזה ונוח׳ לָעוֹלָם הבא. But all these are doubtless developments from an older one-clause reading as in 𝔄 Ashk.

29. יְהוּדָה בֶּן תֵּימָא. 𝔄 Pes. 112 a Chag. 14 a ר׳ יהודה בן No. 10 טבאי. Aboth ends at אביך שבשמים according to the statement of 𝔇 on this *baba* (p. 23),

חסלת מסכת אבות.

𝔇 goes on to say (p. 23) that Shemuel ha-Q.'s בנפל אויבך (iv. 26) was commonly repeated here to introduce הוא היה אומר בן חמש שנים, but sometimes written here only. 𝔇 and others simply write Shem. ha-Q. for הוא. R. Israel remarks (p. 52) that בן חמש is not מן אל מסכתא, and sometimes we find it only in Pereq vi., as in Nos. 83, 160 (2). In Nos. 10, 80, 81, 92 it stands last in Pereq v.; but since it ends with death it was natural to move it to some place within the chapter, *um einen so düsteren Schluss zu vermeiden* (Strack). It is commented upon twice over in ℭ and No. 19 (1). See also Nos. 13, 42, 54, 77, 95, 109, 161. M. Shelom. (on הוא היה בשימושא רבה מייתא לה בשם שמואל הקטן וכן העתיקה, אומר בן חמש הב״י [בית יוסף] א״ח כס״י [סוף סימן] [Tur. Or. Chay. ל״ח בשם שמושא רבא דתנן שמואל הקטן וכו׳ עי׳ בתוי״ט שהאריך להוכיח שאינה מסדר מסכתא זו עש״ב וגם כה״ר יהוסף ז״ל מחקה לכל מתני׳ וכתב בכל הספרים לא מצאתי משנה זו.

30. עַז פָּנִים לַגֵּיהִנֹּם וּבוּשׁ פָּנִים לְגַן עֵדֶן (𝔖), al. לְגֵיהִנֹּם. Emd. וּבוֹשֶׁת, a reading which may have come from Mass. Kallah or some *perush* as No. 108 שיש בו בושת פנים. Although No. 170 with 'Rashi' writes of this *baba* עד כאן כת׳ במשנה (p. 121), 𝔇 may be right in excluding it; for the repetition of גיהנם and גן עדן after § 28 (acc. to 𝔄 Ashk.) does not commend itself, and עז פנים may be a qualifying appendix by some early editor to the praise of עזות in § 29. Dur. זאת המשנה דלגוה מסדורי

תפלות. יְהִי רָצוֹן ... שֶׁתִּבָּנֶה עִירְךָ in this place (𝔄𝔖, not 𝔅𝔊𝔇) looks like a survival from a time when the chapter ended here. 𝔇 at the end of Pereq R. Meir שיבנה בית המקדש. 𝔄 190 b (Tam. vi. 7) on mention of *beth elohenu*, יהי רצון שיבנה. Strack עירך שֶׁתִּבָּנֶה (*niph.*), Emd. שתבנה. היטיבה ברצונך את ציון תִּבְנֶה חומות ירושלם. Psalm li. 20 קל.

𝔅 brings in עז פנים only as a *baraitha*, and concludes its appendix to the text of Pereq v. (but with the criticism ולי הכותב נראה לגרוס ר' יהודה הנשיא דכך היא שנוייה במסכת כלה*) as below:

תניא ר' נתן אומ' עז פנים לגהינם ובוש פנים לגן עדן. עז פנים ר' אליעזר אומ' ממזר ר' יהושע אומ' בן הנדה ר' עקיבא או' ממזר ובן הנדה אף לא עמדו אבותיו על הר סיני ועל כולם אליהו כותב והק' חותם אוי לו לפוסל את זרעו ולפוגם את משפחתו ולנושא אשה שאינה הוגנת לו שכל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והק' רוצעו וכל הפוסל פסול וא' שמואל במומו פוסל [Qiddush. 70 a]. סוף אדם למות וכוף בהמה לשחיטה הכל למיתה הן עומדין:

ר' אבא אומ' אשרי מי שנדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם ועליו א' שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו [Berak. 17 a]. למוד תורה הרבה כדי שיתנו לך שכר הרבה ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא:

ר' חנניא בן עקשיא כו'.

31, 32. בן בג בג ... והפך בה. 𝔄𝔅𝔊𝔇 והפן or יך—, 𝔖 וַהֲפוֹךְ. וכולך בה (𝔄 No. 92), No. 133. ומלך. 𝔄𝔇 דכולה for א—. Nos. 5, 12, 95, נ"א) דכלה 103, בה ובה 23, וכולה. Notice Nos. 12 סמא דכולא בה 108, 99. והפך בה ובה 150 (כו'). Possibly כלה without *vau* gave rise to בלה, בלי, סיב in expanded forms of the saying, and כולך בה to בה תהוי as *perush* and that by ט"ס to תחזי (תהגה 𝔅). Dur. quotes סיב ובלה בה ובה תקוי ומינה לא תזוע סלין לך טובה ה'מנה [om. מדה] as a reading derived from Ab. R. N., and omits the words in Rabbinic type, cf. No. 133. 𝔇 לא תזוע תזוז with תזוז as *perush*. Dur. on 31—32 זהו סוף הפ' החמישי ובסדורי תפלות עשאוהו ראש פ' ששי. Nos. 101, 161 have these sayings in the margin of chap. v. as well as in chap. vi. On the identification of their authors by Gematria see (beside Aboth commentaries) R. Judah b. Barzilai on *Sepher Jeçirah*, p. 7 (Berl. 1885 A.D.). The *Tanna de-Bé Eliyahu Zuta* c. 17 reads *Jochanan* b. Bagbag.

Pereq v. in 𝔅 ends thus, בן בג בג אומר הפוך בה והפך בה (דכלא בה) וסיב ובלי בה ובה תהנה (וי"ג תהוי. וי"ג תחזי mg.) ומנה לא תזוז שאין (לך)

* The editions of Mas. Kallah have הנשיא without ר' יהודה.

מדה טובה הימנה" בן הא הא אומר לפום צערא אגרא, next before this come the three *baboth* (1) יהודה בן תימא...בשמים (2) הוא היה אומר עז פנים ואינו מדבר בשבחו של עולם with *baraitha* to וכל הפוסל פסול followed by ℭ after לגן עדן reads (1) בן בג בג אומר הפוך בה והפיך בה דכולא בה ובה תהוי ומינה לא תזוז שאין... הימנה. (2) בן הא הא. (3) הוא היה אומ' בן חמש (4) ר' יהודה הנשיא או' עז פנים with *baraitha*, and ר' אבא...לעתיד לבוא, and סליק פירקא. 𝔖 inserts בן and בן בג בג after § 30, and ends with הוא היה אומר בן חמש הא הא. No. 108 after אגרא writes (f. 68 b—72 b) פרק חמשי, then הוא היה אומר בן חמש, and תניא ר' נתן אומר בבריתא היא ונהגו לומרו בסוף בעשרה מאמרות...סליק פרקא. 𝔇 at the end of Pereq VI. has (1) בן בג בג אומר הפוך בה והפיך בה הכולה בה ובלה בה ובה תהוי ומינה לא תזוז שאין לך מידה טובה הימנה. (2) בן הא הא. (3) יהי רצון מלפניך יי' אלהינו ואלהי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו. ר' חנניא בן עקשיא... Nos. 84, 154, 165 have an exceptional form of Pereq VI., and Nos. 10 (cf. 134), 83, 97 have Seven Peraqim.

INDEX.

The pages hereinafter referred to are those of the second edition of *Sayings of the Jewish Fathers*, published in 1897.

AN INDEX TO SAYINGS OF THE JEWISH FATHERS.

1. SUBJECTS.

Aaron 21
Abraham
  temptations of 80
  disciples of 94 f.
Abtalion 18 ff.
Antigonus of Soko 13, 112 f.
Aqabiah ben Mahalaleel 42
Aqiba ben Joseph 53 ff.

Balaam 95
  disciples of 94 f.
Beelzebub 38
Benediction of The Name 67, 165 f.

Chasid (ὅσιος) 34, 90
Companionship 16
Contentment 64
Creation
  dual conception of, 50, 56 ff., 159 f.
  of the "ten things" 83 ff.
  theories of 78 f., 93 f., 168 f.

Decalogue 108
  reward attached to 28
Decalogue
  embodied in the Shema 118
  daily recital of 119
  division of 120 ff., 176
Demons 85

Eleazar ben Arak 33 f.
  ben Azariah 60 f.
Eliezer 33 f.
Elisha ben Abuyah 63, 75
"Epicurus" (=heretic) 40, 51, 152 f.
Essenes 34, 79
Evil eye 35

Fall 56 f.
Fly, symbol of impurity 82
Forgetfulness
  sinful and venial 48 f., 72

Gamaliel I. 24
Gamaliel II. 25
Gematria
  explained 62, 161 ff.
  examples of 39, 44, 76 f., 95, 97 f., 142, 146, 167

God, attributes of, 26
indefinite "They" 29
present with men (10, 5, 3, 2 or 1) 46 f.
Biblical names of, avoided 66 ff.
as great chief Rabbi 71 f.
judgement of 77
Israel's temptations of 81
Rabbinic titles of 142, 168
"Peace" 26
"Place" 39, 45, 67, 77
"The Name" 67, 77, 93
"Heaven" 67, 77
"The Holy One" 67
Benediction of the Name of 67, 165 f.
Great Synagogue 110 f., 133

Habits, force of 65 f.
Hillel 20 ff., 30, 93 f.

Intoxication, stages of 50
Israel (Rabbi)
sayings of 63

Jehoshua ben Perachia 16
ben Chananiah 34 ff.
Jehudah ben Tabai 17
Jochanan ben Zakai 32 ff., 36, 49
Jose 34 ff.
Joseph ben Jochanan 14
ben Joezer 14

Labour, duty of 18 f., 141
Lord's Prayer, 124—130, 165, 176—192
(illustrated fr. Rabbinic writings)

Man, two ways of 35, 147 f.
ages of 97 f.
four characters of 89
good and evil natures of 39, 61, 64, 82, 129 f., 148 f., 152, 165, 169
Marriage
Rabbinic view of 137, 168
Masorah 48, 55, 154 f.
Matthai the Arbelite 16
Memra 44
Mercy and Justice 59
Miracles
wrought in the Sanctuary 81 ff.
Mishnah
delivered to Moses 109, 154, 174

Parables, Rabbinic 37, 61
Banquet 60, 161
New Wine 75 f.
Sponge, &c. 91 f., 171
Trees 61
Vestibule 73 f.
Paradise 63, 164 f.
Pestilence, causes of 88
Pharisees 56
Pillars of the world 12, 25 f., 135 f.
Prayer 38 f.
Predestination 59, 160
Proselytism 21 f.
Punctuation 48, 154 f.

Qabbalah 26, 106 ff., 114, 175 f.
Christian use of cabalistic modes 166 f.
Qameç, form of 48

Rabbi
as title 27, 143
= Jehudah ben Simon III. 27
relations of, with scholars 14 f.
reverence for 71
Repentance 70, 73 f.
Retribution 31
Revelation
Rabbinic view of 108 f.
Righteousness 70

Sadducees 112—115
(origin, tenets, books)
Sagan 43
Scripture, divisions of 100
Rabbinic citations of 42 f.
Shammai 23, 93 f.
Shekinah 43 f.
Shema (Audi) 38, 54, 116 f.
Shemaiah 18
Shemuel ha-Qatan 74 f.
Shimeon ben Azai 63, 65
ben Gamliel I. 24

Shimeon ben Gamliel II. 25
ben Nathanael 34 ff.
ben Shatach 17
ben Zoma 63
ha-Çaddiq 12
Silence 25, 143
Simon Justus 12
Sin, fear of 49
the seven sins and seven punishments 87 ff.
Sonship of Israel 58

Temptation 169
Tetragrammaton vi
short form of 44
intentionally misspelt 67
pronunciation of 46, 156 ff.
Thalmud
=faith)(practice 50
exegesis of 64, 91, 100, 172
Thegri (angel) 156
Thorah
reception and preservation of 11
fence of (cf. Masorah) 11, 134 f.
instrument of Creation 12, 58
summed up in "Golden Rule" 23, 56, 142 f.
essentials of 62, 161
all-sufficiency of 96, 133, 172
acquisition of
(Pereq R. Meir) 99—104
identified with Wisdom 102, 173
oral and written 105 f., 154
=Pentateuch 106
translation of 153

Woman
status of, 15, 26, 137 ff.
medium of temptation 31 f., 146
formation of 159, 168

Zadok-party 113 f.

2. PASSAGES OF THE NEW TESTAMENT.

Matthew iii. 7 113
v. 22 36
v. 25 77
v. 39 128
v. 41 ..... 52 f.
v. 46 90
vi. 7 25
vi. 9—13 ..... 124 ff., 180
vi. 13 186
vi. 31 126
vi. 33 ..... 28, 61
vi. 34 184
vii. 12 23
viii. 20 178
ix. 17 76
x. 41 f. 93, 172
xi. 12 53
xi. 29 f. 46
xii. 35 151
xiii. 2 15
xiii. 19 ..... 188 ff.
xv. 6 175
xvi. 1—12 113
xvi. 18 160
xvi. 19 ..... 125, 127
xvi. 23 147
xvii. 20 34
xviii. 8 125
xviii. 18 125
xviii. 20 44
xx. 1—16 41
xx. 15 35
xxii. 23 ff. 114
xxii. 37 148
xxiii. 5—12 22
xxiii. 8 19
Matthew xxiii. 15 ..... 16, 21
xxiii. 22 67
xxv. 29 23
xxv. 40 35
xxvi. 52 31
xxvii. 33 31

Mark i. 15 146
ii. 27 26
iv. 15 189
vii. 21 f. 36, 149
x. 51 27
xii. 29 ..... 38, 118
xii. 30 148
xiv. 36 176
xiv. 61 67
xvi. 15 21
xvi. 17 f. 170

Luke ii. 24 62
vi. 21 69
vi. 25 69
vi. 34 90
vi. 38 29
vi. 45 151
ix. 58 178
x. 1 133
x. 19 170
x. 39 14
xi. 2—4 ..... 124 ff., 176, 180
xi. 21—26 37
xiv. 15 161
xv. 6 35
xv. 10 125
xvi. 10 35
xvii. 10 33

Luke xvii. 11, 12 38
xviii. 4—8 53
xix. 21 143
xxii. 31 ..... 151, 171
xxiii. 31 16
xxiv. 44 106

John i. 5—10 58
i. 13 31
i. 14 44
i. 16 77
i. 17 106
i. 39 27
i. 52 57
iii. 5 159
iv. 6 144
iv. 14 ..... 33, 141
iv. 27 15
v. 17 168
v. 39 51
vi. 32 ..... 125, 186
vi. 34 ..... 126, 179
vi. 35 161
vi. 51 171
vii. 17 29
vii. 32 113
vii. 38 f. 144
vii. 45 113
vii. 49 30
viii. 32 100
xi. 14 (d) 41
xi. 26 140
xi. 49 25
xii. 27 f. 176
xvii. 9 f. 48
xviii. 13 25
xix. 28 191
xix. 30 178
xx. 16 27

Acts ii. 17 f. 138
ii. 29 ff. 153
v. 17 113
v. 34 24
v. 39 24
v. 41 67
vi. 3 169
vii. 23 21
Acts ix. 15 26
xiii. 16 15
xvii. 28 39
xviii. 3 19
xx. 28 184
xxii. 3 ..... 14, 24
xxiii. 7 113

James i. 5 191
i. 8 148
i. 13 ff. 130, 147, 169
i. 23 91
i. 25 100
ii. 6 19
ii. 10 163
ii. 12 100
ii. 15 ..... 181, 191
ii. 16 191
iii. 6 ff. 135
iii. 9 56
iv. 7 ..... 148, 152
iv. 8 148
v. 12 169
v. 14 77

1 Peter ii. 9 184
ii. 13—18 141
iii. 4 149
iii. 12 28
iii. 15 40
iii. 20 79
iii. 21 146
v. 8 ..... 151 f.

2 Peter iii. 6 146

1 John ii. 1 69
ii. 13 f. ..... 188 f.
ii. 16 ..... 76, 95
iii. 1, 2 58
iii. 15 38
iv. 20 50
iv. 21 56
v. 18 ff. 128

3 John 7 67

Jude 11 94

Romans i. 17 ....77, 108
i. 24 ff. 152, 165
ii. 14 146
ii. 15 ....146, 150
ii. 16 160
iii. 3 146
iv. 4 ....28 f.
v. 12 ff. 148
v. 19 94
vi. 12—14 151
vii. 9—11 20
viii. 15 176
viii. 19 21
viii. 20 160
viii. 33 f. 77
ix. 4 12
ix. 5 165
xi. 6 169
xi. 11 22
xi. 22 59
xi. 26 99
xi. 28 29
xii. 15 13
xiv. 7 23
xv. 7 ....28 f.
xvi. 20 25

1 Corinthians i. 24 173
ii. 7 173
iii. 8 97
iv. 12 19
v. 5 152
vii. 5 140
vii. 9 137
vii. 32 ff. 137
ix. 16 33
x. 2—4 ....171, 179
x. 31 ....38, 45, 67
xi. 4, 5 ....55, 155
xi. 7 ....32, 155
xi. 10 ....155 f.
xi. 11 ....15, 137
xiii. 12 76
xv. 26 147
xv. 31 140
xv. 46 94
xv. 47 56

2 Corinthians i. 17 53
iii. 18 51
iv. 7 26
v. 1 159
v. 10 160
vi. 2 23
vi. 10 77
xi. 31 165
xii. 4 164

Galatians iii. 11 108
iii. 28 ....15, 26, 138 f.
iv. 6 176
iv. 24 ff. 171
v. 20 150

Ephesians i. 14 184
i. 18 ....36, 44
ii. 14 ....25, 134
ii. 17 21
iii. 15 29
iv. 3 26
iv. 10 39
iv. 22 f. 37
iv. 24 ....149 f.
iv. 28 18
v. 21 141
vi. 7 71
vi. 16 188

Philippians ii. 5—11 167
ii. 12 f. 23
iii. 19 150
iv. 1 68
iv. 3 133
iv. 8 27
iv. 10 f. 77

Colossians ii. 16 161
ii. 18 161
iii. 11 139
iii. 14 26
iii. 15 26

1 Thessalonians ii. 19 68
iv. 6 92
v. 10 45

2 Thessalonians ii. 8 192
iii. 3 128

Hebrews i. 2 173
i. 3 155
iv. 13 59
vii. 9 f. 133
x. 25 143
x. 35 41
x. 38 108
xi. 17 169
xii. 1 156
xiii. 8 157

1 Timothy ii. 1, 2 43
ii. 12 15
ii. 15 15
iii. 2 31
iii. 15 12
iv. 4 45
iv. 8 13
v. 6 140
v. 14 15
vi. 6 64

2 Timothy ii. 24 31
iv. 18 ..... 128, 189

Titus i. 7 31
ii. 14 ..... 128, 189

Revelation i. 8 157
ii. 14 95
iv. 6 165
xiii. 10 146
xiii. 17, 18 ..... 62, 84
xix. 9 60
xxi. 3 44

CAMBRIDGE: PRINTED BY J. & C. F. CLAY, AT THE UNIVERSITY PRESS.